

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 378.091.2-054.3(438+477)

ШУЛЬГА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

**ВИХОВНА РОБОТА З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ**

01 Освіта/Педагогіка
011 Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Шульга Юлія Сергіївна

Науковий керівник – Бойченко Марина Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор

Суми – 2025

АНОТАЦІЯ

Шульга Юлія Сергіївна. Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми, 2025.

Зміст анотації

Дисертація є цілісним дослідженням теоретичних та організаційно-педагогічних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

На основі узагальнення результатів науково-педагогічних досліджень з окресленої проблематики виявлено, що виховна діяльність релігійних організацій розглядається сучасними науковцями як багатогранне соціокультурне явище, тісно інтегроване в систему духовного, культурного й освітнього розвитку суспільства. У науковому дискурсі досліджуваний феномен постає не лише як складова освітнього процесу, а й як важливий механізм формування морально-етичних якостей, соціальної активності та громадянської свідомості молодого покоління. Дослідники підкреслюють, що релігійні організації здійснюють комплексний вплив на становлення особистості через розгалужену мережу освітніх і виховних інституцій, просвітницьку, соціальну, культурну та благодійну діяльність. При цьому особливий акцент науковці роблять на нормативно-правовому, організаційному та фінансово-економічному аспектах їхньої діяльності, що забезпечують стабільність функціонування, ефективність реалізації виховних програм і сталість духовно-морального розвитку учнівської молоді.

У результаті аналізу концептуальних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України з'ясовано, що філософія релігії становить її ключове теоретичне підґрунтя. Саме в межах релігійної

епістемології формується розуміння віри як особливої форми пізнання, що поєднує раціональні, моральні та духовні виміри людського буття. Віра в цьому контексті постає не як альтернатива знанню, а як спосіб цілісного осмислення світу, заснований на довірі, любові та внутрішній готовності до добра. Підкреслено, що такі філософські засади безпосередньо впливають на зміст і методику виховної роботи релігійних організацій, орієнтуючи її не лише на інтелектуальний розвиток молоді, а передусім на її духовно-моральне становлення. Виховання в релігійному середовищі розглядається як процес формування внутрішньої свободи, моральної відповідальності та здатності до самопізнання. Інтеграція раціоналістичних, досвідних і волюнтаристських підходів у філософії релігії забезпечує формування ціннісно-світоглядної основи виховання, де істина постає як практичне втілення любові, служіння і духовного вдосконалення.

У процесі розгляду історичних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України виявлено її глибоку вкоріненість у національну, культурну й духовну традицію обох народів. Визначено, що від найдавніших етапів становлення освіти саме Церква виступала засновницею перших закладів, у яких освітня функція тісно поєднувалася з вихованням моральних чеснот, формуванням християнського світогляду та громадянської свідомості молодого покоління. Упродовж різних історичних періодів релігійні організації залишалися осередками духовного життя, хранителями культури, мови та національної ідентичності. В обох країнах значну роль у розвитку виховних ідей відігравали парафіяльні школи, братства, духовні семінарії, які забезпечували тяглість релігійно-морального виховання навіть у несприятливих умовах. Через систему катехизації, недільні школи та добротинну діяльність Церква підтримувала духовну єдність народу та сприяла формуванню його морального потенціалу. З відновленням незалежності Польщі та України релігійні організації знову активно включилися у виховний процес, відновлюючи викладання релігії в закладах освіти, розбудовуючи мережу катехитичних і недільних шкіл, місій та молодіжних спільнот. У Польщі цей

процес мав системний і законодавчо врегульований характер, тоді як в Україні він розвивався поступово – через ініціативи церковних структур, міжвідомчу співпрацю та впровадження експериментальних освітньо-виховних практик.

Порівняльний аналіз нормативних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України засвідчив, що обидві держави прагнуть поєднати принципи світськості освіти зі збереженням ролі духовно-морального виховання. У Польщі викладання релігії закріплено на законодавчому рівні як елемент державної системи освіти, що забезпечує учням можливість здобувати знання з релігії в межах шкільної програми. При цьому участь у таких заняттях є добровільною, а держава гарантує свободу вибору світоглядних орієнтирів.

В Україні ж, відповідно до чинного законодавства, освіта має світський характер, однак передбачає можливість упровадження предметів духовно-морального спрямування, таких як «Християнська етика» або релігієзнавчі курси, здебільшого на факультативній основі. У сфері позашкільної освіти активно функціонують недільні школи, молодіжні релігійні гуртки, катехитичні центри, що сприяє духовному розвитку молоді. Виявлено, що спільними рисами освітньої політики обох держав є визнання значення духовно-морального виховання, гарантування свободи совісті та забезпечення автономії релігійних організацій. Водночас Польща характеризується глибшою інтеграцією релігії в систему державної освіти, тоді як Україна обрала шлях поступового нормативного вдосконалення та розширення можливостей для співпраці між світськими та духовними інституціями в контексті виховання учнівської молоді.

Зіставлення організаційних структур релігійних організацій досліджуваних країн засвідчило, що в Польщі провідне місце посідає Римо-Католицька Церква, яка має чітко вибудовану ієрархію та значний вплив на суспільне й культурне життя країни. В Україні ж релігійна структура є більш поліцентричною: співіснують кілька православних юрисдикцій, греко-католицька церква, а також численні протестантські громади, що зумовлює більшу різноманітність організаційних моделей і виховних підходів.

Централізована система Католицької Церкви в Польщі сприяє узгодженості дій та ефективній реалізації виховних програм, тоді як українські релігійні спільноти функціонують у контексті історичної багатоконфесійності та політичних трансформацій, що впливає на ступінь їхньої інституційної взаємодії з державою. Водночас релігійні організації обох країн активно розвивають виховну діяльність серед учнівської молоді, поєднуючи духовно-моральне, патріотичне, інтелектуальне та соціальне виховання. Зокрема, мережі парафіяльних структур, катехитичних і недільних шкіл, молодіжних спільнот та скаутських рухів формують основу цілісної системи виховного впливу, спрямованої на розвиток духовності, громадянської свідомості та соціальної відповідальності молоді. Такі ініціативи сприяють утвердженню моральних цінностей, зміцненню національної ідентичності та вихованню активного громадянина, здатного реалізовувати християнські ідеали у щоденному житті.

Виявлено, що форми виховної роботи релігійних організацій у Польщі та Україні вирізняються різноманіттям, гнучкістю й здатністю адаптуватися до потреб сучасної молоді. Найпоширенішими є молодіжні об'єднання, християнські спільноти, катехитичні та недільні школи, які поєднують духовно-моральне, культурне, інтелектуальне й соціальне виховання. Значну роль відіграють літні табори, реколекції, фестивалі, тематичні зустрічі та волонтерські акції, що сприяють формуванню командного духу, моральної стійкості, альтруїзму та активної громадянської позиції. Через соціальні та благодійні ініціативи молодь долучається до конкретних справ милосердя, розвиваючи почуття відповідальності та служіння ближньому.

Визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України, що дало змогу окреслити ефективні напрями державної, локальної та інституційної взаємодії у сфері духовно-морального виховання. Польський досвід засвідчив, що успішність виховної діяльності значною мірою зумовлена наявністю чіткої нормативно-правової бази, яка визначає місце Церкви в освітньому просторі та врегульовує механізми співпраці між релігійними,

освітніми й громадськими структурами. Для України на державному рівні перспективним є вдосконалення законодавства щодо участі релігійних організацій у виховних процесах, розроблення державних і регіональних програм підтримки духовно-морального виховання. На локальному рівні доцільним є запровадження партнерських моделей співпраці між громадами, парафіями та освітніми установами, а також розвиток спільних форм позашкільної, соціальної та волонтерської діяльності. На інституційному рівні важливим є підвищення прозорості діяльності релігійних організацій, удосконалення їхніх статутів і оновлення інформаційних ресурсів. Доведено, що імплементація польського досвіду має здійснюватися системно – через модернізацію правового поля, підтримку регіональних ініціатив, посилення інституційної спроможності та розвиток інформаційно відкритого середовища, що сприятиме підвищенню ефективності виховної роботи з учнівською молоддю, формуванню духовно зрілої особистості та зміцненню суспільної ролі релігійних організацій в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній педагогічній науці цілісно з'ясовано теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; висвітлено сутність феномену виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України як предмету науково-педагогічних досліджень; окреслено концептуальні та історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; охарактеризовано нормативні та організаційні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; обґрунтовано змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України й визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України й розроблено відповідні рекомендації, які можуть бути імплементовані на державному, локальному та інституційному рівнях.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовані автором теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України можуть бути використані у процесі формування державної освітньої політики в означеному аспекті, розроблення методичного забезпечення процесу виховної роботи з учнівською молоді, викладання лекційних та практичних занять для здобувачів освіти першого, другого та третього рівнів вищої освіти педагогічних закладів вищої освіти. Матеріали дослідження, а також джерельна база будуть корисними в подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання, освітньому процесі закладів освіти тощо.

Ключові слова: виховання учнівської молоді, виховна робота з учнівською молоддю, духовно-моральне виховання, релігійні організації, позашкільна освіта, неформальна освіта, Польща, Україна.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці,

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Розділ у колективній монографії

1. Shulha, Yu. (2020). Genesis of spiritual education in Ukraine: Historical background. In *Topical Issues of History of Education and Comparative Education: collective monograph*. Lviv-Turon: Liha-Pres, (pp. 151-169).

Публікації в наукових фахових виданнях України

2. Шульга, Ю. С. (2018а). Взаємодія церкви та духовних закладів освіти з суспільством і державою у розвитку духовної освіти дітей та учнівської молоді України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(75), 95-105. DOI 10.24139/2312-5993/2018.01/095-105. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/12.pdf>

3. Шульга, Ю.С. (2020а). Законодавча база духовної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*, № 21, Том 1, 86-91. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-18> URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_1/20.pdf

4. Shulha, Yu. (2023). Involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (124), 398-410. DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/398-410 URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Шульга.pdf>

5. Shulha, Yu. (2025). Structure of religious organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (144), 190-203. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2025.04/190-203> URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/шульга.pdf>

Публікації в закордонних журналах

6. Shulha, Y. S. (2018). Spiritual education of growing generation in the out-of-school education institutions of modern Ukraine. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), Issue: 164, 2018 Maj. 55-57. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-13> URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Spiritual-education-of-growing-generation-in-the-out-of-school-education-institutions-of-modern-Ukraine-Yu.-S.-Shulha.pdf>

Праці апробаційного характеру

7. Шульга, Ю. С. (2017). Генеза недільних шкіл в Українських землях Російської імперії. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформ: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Коломия, 30 листопада 2017 року – Івано-Франківськ: Вид-во «НАІР», (сс. 157-160).*

8. Шульга, Ю. (2018б). Духовно-моральне виховання підростаючого покоління: історія і сучасність. *Освітні інновації: філософія, історія, педагогіка: збірник наукових статей*. Суми: Вид-во ФОП Цьома С.П., (сс. 350-353).

9. Шульга, Ю. С. (2019а). Духовне виховання підростаючого покоління в недільних закладах освіти України. *Духовність як складова Української державності: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 9-10 квітня 2019 року. ХНУБА, (сс. 216-218).*

10. Шульга, Ю. С. (2019б). Значення сімейних духовно-моральних цінностей у сучасному вихованні. *Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, (сс.423-425. <https://drive.google.com/file/d/1rMc5bGfRvbrZgH5UxRePJwGVPmj2m6ht/view?pli=1>

11. Шульга, Ю. С. (2019в). Особливості професійного розвитку викладачів недільних шкіл на території Північно-Східної України. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 16-17 квітня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 151-152).

12. Шульга, О. В., Шульга, Ю. С. (2019). Напрями виховної роботи з обдарованою учнівською молоддю в недільних школах. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції місто Чорноморськ Одеської області, 1-8 липня 2019 року. м. Київ: Вид-во Інституту обдарованої дитини НАПН України, (сс. 369-371).

13. Шульга, Ю. С. (2019г). Organizational provision of teaching as a means of development of spiritual potential of younger generation in Sunday schools. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 29-30 жовтня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 110-112).

14. Шульга, Ю. С. (2020б). Формування професійної компетентності вчителя недільної школи. *Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та психології*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 7-8 лютого 2020 року. Запоріжжя: Класичний приватний університет, Ч. I, (сс. 100-102).

15. Шульга, Ю. С. (2020в). Учитель недільної школи: виклики ХХІ століття. *Технології професійної підготовки майбутнього вчителя: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки* А.С. Макаренка: матеріали ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 12-13 березня 2020 року. Полтава: ФОП Гаража М.Ф., (сс. 208-210).

16. Шульга, Ю. С. (2020г). Європейський досвід інноваційного розвитку релігійної освіти. *Інноваційний розвиток вищої школи: глобальний, європейський та національний вимір змін*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 квітня 2020 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, Том 1, (сс. 56-58).

ABSTRACT

Yuliia Shulha. Educational work with student youth in the religious organizations of Poland and Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree in specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Sumy, 2025.

The contents of the abstract

The dissertation is a comprehensive study of the theoretical and organizational-pedagogical foundations of educational work with student youth in the religious organizations in Poland and Ukraine.

Based on the generalization of the results of scientific-pedagogical research on the outlined issues, it has been found that the educational activities of religious organizations are considered by modern scientists as a multifaceted socio-cultural phenomenon, closely integrated into the system of spiritual, cultural and educational development of society. In scientific discourse, the phenomenon under study appears not only as a component of the educational process, but also as an important mechanism for the formation of moral and ethical qualities, social activity and civic consciousness of the younger generation. Researchers emphasize that religious organizations have a comprehensive impact on the formation of a person through an extensive network of

education institutions, educational, social, cultural and charitable activities. At the same time, scientists place special emphasis on the regulatory, legal, organizational, as well as financial and economic aspects of their activities, which ensure the stability of functioning, the effectiveness of the implementation of educational programs, and the sustainability of the spiritual and moral development of schoolchildren. As a result of the analysis of the conceptual foundations of educational work with schoolchildren in religious organizations in Poland and Ukraine, it has been found that the philosophy of religion constitutes its key theoretical foundation. It is within the framework of religious epistemology that the understanding of faith as a special form of knowledge that combines the rational, moral, and spiritual dimensions of human existence is formed. Faith in this context appears not as an alternative to knowledge, but as a way of holistic understanding of the world, based on trust, love, and an inner readiness for good. It is emphasized that such philosophical principles directly influence the content and methodology of the educational work of religious organizations, orienting it not only on the intellectual development of young people, but primarily on their spiritual and moral growth. Upbringing in a religious environment is considered as a process of forming inner freedom, moral responsibility and the ability to self-knowledge. The integration of rationalist, experiential and voluntarist approaches in the philosophy of religion ensures the formation of a value-based and worldview basis of education, where truth appears as a practical embodiment of love, service and spiritual enhancement.

In the process of considering the historical foundations of educational work with student youth in religious organizations of Poland and Ukraine, its deep roots in the national, cultural and spiritual tradition of both peoples were revealed. It was determined that from the earliest stages of the formation of education, it was the Church that founded the first institutions in which the educational function was closely combined with the upbringing of moral virtues, the formation of a Christian worldview and civic consciousness of the younger generation. Throughout different historical periods, religious organizations remained centers of spiritual life, guardians of culture, language and national identity. In both countries, a significant role in the development of educational ideas was played by parish schools, brotherhoods, theological seminaries,

which ensured the continuity of religious and moral education even in adverse conditions. Through the system of catechization, Sunday schools and charitable activities, the Church supported the spiritual unity of the people and contributed to the formation of its moral potential. With the restoration of independence of Poland and Ukraine, religious organizations again actively participated in the educational process, restoring the teaching of religion in education institutions, building a network of catechetical and Sunday schools, missions and youth communities. In Poland, this process was systemic and legally regulated, while in Ukraine it developed gradually – through the initiatives of church structures, interdepartmental cooperation and the implementation of experimental educational practices.

A comparative analysis of the normative foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine showed that both states seek to combine the principles of secular education with the preservation of the role of spiritual and moral education. In Poland, the teaching of religion is enshrined at the legislative level as an element of the state education system, which provides students with the opportunity to acquire knowledge of religion within the school curriculum. At the same time, participation in such classes is voluntary, and the state guarantees freedom of choice of worldview orientations.

In Ukraine, according to current legislation, education is secular in nature, but it provides for the possibility of introducing spiritual and moral subjects, such as “Christian Ethics” or religious studies courses, mostly on an optional basis. In the field of extracurricular education, Sunday schools, youth religious circles, and catechetical centers are actively operating, which contributes to the spiritual development of young people. It was found that the common features of the educational policies of both states are the recognition of the importance of spiritual and moral education, guaranteeing freedom of conscience and ensuring the autonomy of religious organizations. At the same time, Poland is characterized by a deeper integration of religion into the state education system, while Ukraine has chosen the path of gradual normative improvement and expanding opportunities for cooperation between secular and spiritual institutions in the context of educating student youth.

A comparison of the organizational structures of religious organizations in the countries studied showed that in Poland the leading place is occupied by the Roman Catholic Church, which has a clearly established hierarchy and a significant influence on the social and cultural life of the country. In Ukraine, the religious structure is more polycentric: several Orthodox jurisdictions, the Greek Catholic Church, as well as numerous Protestant communities coexist, which leads to a greater diversity of organizational models and educational approaches. The centralized system of the Catholic Church in Poland contributes to the coherence of actions and the effective implementation of educational programs, while Ukrainian religious communities operate in the context of historical multi-confessionalism and political transformations, which affects the degree of their institutional interaction with the state. At the same time, religious organizations in both countries actively develop educational activities among schoolchildren, combining spiritual and moral, patriotic, intellectual and social education. In particular, networks of parish structures, catechetical and Sunday schools, youth communities and scout movements form the basis of a holistic system of educational influence aimed at developing spirituality, civic consciousness and social responsibility of young people. Such initiatives contribute to the establishment of moral values, strengthening national identity and raising an active citizen capable of implementing Christian ideals in everyday life.

It has been found that the forms of educational work of religious organizations in Poland and Ukraine are distinguished by diversity, flexibility and ability to adapt to the needs of modern youth. The most common are youth associations, Christian communities, catechetical and Sunday schools, which combine spiritual and moral, cultural, intellectual and social education. A significant role is played by summer camps, retreats, festivals, thematic meetings and volunteer actions, which contribute to the formation of team spirit, moral stability, altruism and active civic position. Through social and charitable initiatives, young people are involved in specific acts of charity, developing a sense of responsibility and service to their neighbors.

The possibilities of using the positive Polish experience of educational work with student youth in religious and educational organizations of Ukraine have been identified,

which made it possible to outline effective directions of state, local and institutional interaction in the field of spiritual and moral education. The Polish experience has shown that the success of educational activities is largely due to the presence of a clear regulatory and legal framework that defines the place of the Church in the educational space and regulates the mechanisms of cooperation between religious, educational and public structures. For Ukraine, at the state level, it is promising to improve legislation on the participation of religious organizations in educational processes, develop state and regional programs to support spiritual and moral education. At the local level, it is advisable to introduce partnership models of cooperation between communities, parishes and education institutions, as well as develop joint forms of extracurricular, social and volunteer activities. At the institutional level, it is important to increase the transparency of the activities of religious organizations, improve their statutes and update information resources. It has been proven that the implementation of the Polish experience should be carried out systematically – through the modernization of the legal field, support for regional initiatives, strengthening institutional capacity and developing an informationally open environment, which will contribute to increasing the effectiveness of educational work with students, the formation of a spiritually mature personality and strengthening the social role of religious organizations in Ukraine.

The scientific novelty of the obtained research results lies in the fact that for the first time in domestic pedagogical science, the theoretical and organizational-pedagogical foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine have been comprehensively clarified; the essence of the phenomenon of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine as a subject of scientific-pedagogical research has been highlighted; the conceptual and historical foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine have been outlined; the normative and organizational foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine have been characterized; the content and methodological foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine have been substantiated; the possibilities of using

the positive Polish experience of educational work with student youth in religious and educational organizations in Ukraine have been identified and relevant recommendations have been developed that can be implemented at the state, local and institutional levels.

The practical significance of the research results is that the theoretical and organizational-pedagogical foundations of educational work with student youth in religious organizations in Poland and Ukraine substantiated by the author can be used in the process of forming state educational policy in this aspect, developing methodological support for the process of educational work with schoolchildren, teaching lectures and practical classes for students of the first, second and third levels of higher education in pedagogical institutions of higher education. The research materials, as well as the source database, will be useful in further scientific research in the relevant fields of scientific knowledge, the educational process of education institutions, etc.

Key words: education of schoolchildren, educational work with schoolchildren, spiritual and moral education, religious organizations, extracurricular education, nonformal education, Poland, Ukraine.

LIST OF AUTHOR'S PUBLICATIONS

Research works,

in which the main scientific results of the thesis are published

Chapter in a collective monograph

1. Shulha, Yu. (2020). Genesis of spiritual education in Ukraine: Historical background. In *Topical Issues of History of Education and Comparative Education: collective monograph*. Lviv-Turon: Liha-Pres, (pp. 151-169).

Articles in professional scientific journals of Ukraine

2. Шульга, Ю. С. (2018а). Взаємодія церкви та духовних закладів освіти з суспільством і державою у розвитку духовної освіти дітей та учнівської молоді України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(75), 95-105. DOI 10.24139/2312-5993/2018.01/095-105. URL:

<https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/12.pdf>

3. Шульга, Ю.С. (2020а). Законодавча база духовної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*, № 21, Том 1, 86-91. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-18> URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_1/20.pdf

4. Shulha, Yu. (2023). Involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (124), 398-410. DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/398-410 URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Шульга.pdf>

5. Shulha, Yu. (2025). Structure of religious organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (144), 190-203. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2025.04/190-203> URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/шульга.pdf>

Publication in the foreign scientific journal

6. Shulha, Y. S. (2018). Spiritual education of growing generation in the out-of-school education institutions of modern Ukraine. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), Issue: 164, 2018 Maj. 55-57. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-13> URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Spiritual-education-of-growing-generation-in-the-out-of-school-education-institutions-of-modern-Ukraine-Yu.-S.-Shulha.pdf>

Research works,

which certify the approbation of the materials of the thesis

7. Шульга, Ю. С. (2017). Генеза недільних шкіл в Українських землях Російської імперії. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформ: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Коломия, 30 листопада 2017 року – Івано-Франківськ: Вид-во «НАІР», (сс. 157-160).*

8. Шульга, Ю. (2018б). Духовно-моральне виховання підростаючого покоління: історія і сучасність. *Освітні інновації: філософія, історія, педагогіка: збірник наукових статей*. Суми: Вид-во ФОП Цьома С.П., (сс. 350-353).

9. Шульга, Ю. С. (2019а). Духовне виховання підростаючого покоління в недільних закладах освіти України. *Духовність як складова Української державності: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції* м. Харків, 9-10 квітня 2019 року. ХНУБА, (сс. 216-218).

10. Шульга, Ю. С. (2019б). Значення сімейних духовно-моральних цінностей у сучасному вихованні. *Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, (сс.423-425).
<https://drive.google.com/file/d/1rMc5bGfRvbrZgH5UxRePJwGVPmj2m6ht/view?pli=1>

11. Шульга, Ю. С. (2019в). Особливості професійного розвитку викладачів недільних шкіл на території Північно-Східної України. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Суми, 16-17 квітня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 151-152).

12. Шульга, О. В., Шульга, Ю. С. (2019). Напрями виховної роботи з обдарованою учнівською молоддю в недільних школах. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції місто Чорноморськ Одеської області*, 1-8 липня 2019 року. м. Київ: Вид-во Інституту обдарованої дитини НАПН України, (сс. 369-371).

13. Шульга, Ю. С. (2019г). Organizational provision of teaching as a means of development of spiritual potential of younger generation in Sunday schools. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Суми, 29-30 жовтня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 110-112).

14. Шульга, Ю. С. (2020б). Формування професійної компетентності вчителя недільної школи. *Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та*

психології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 7-8 лютого 2020 року. Запоріжжя: Класичний приватний університет, Ч. I, (сс. 100-102).

15. Шульга, Ю. С. (2020в). Учитель недільної школи: виклики XXI століття. *Технології професійної підготовки майбутнього вчителя*: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки А.С. Макаренка: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 12-13 березня 2020 року. Полтава: ФОП Гаража М.Ф., (сс. 208-210).

16. Шульга, Ю. С. (2020г). Європейський досвід інноваційного розвитку релігійної освіти. *Інноваційний розвиток вищої школи: глобальний, європейський та національний вимір змін*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 квітня 2020 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, Том 1, (сс. 56-58).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ	27
1.1. Виховна діяльність релігійних організацій як предмет науково-педагогічних досліджень.....	27
1.2. Концептуальні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України	42
1.3. Історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.....	55
Висновки до розділу 1.....	89
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ.....	92
2.1. Нормативні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України	92
2.2. Організаційні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України	104
2.3. Змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України	135
Висновки до розділу 2.....	156
РОЗДІЛ 3. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИТИВНОГО ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ УКРАЇНИ	161
Висновки до розділу 3.....	171
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	195

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах суспільних трансформацій, активізації глобалізаційних процесів і культурно-ціннісних змін актуалізується проблема виховання молодого покоління в умовах збереження національної ідентичності та духовно-моральних орієнтирів. Одним із важливих соціальних інститутів, які справляють суттєвий вплив на процес формування світоглядних позицій і громадянських цінностей учнівської молоді, є релігійні організації. Їхня діяльність, спрямована на духовне й моральне становлення особистості, має багатовікові традиції й залишається затребуваною в сучасному соціокультурному просторі.

В Україні та Польщі, як країнах зі спільним історичним корінням та тісними культурними зв'язками, релігійні організації відіграють значну роль у виховній роботі з молоддю. Польський досвід є цінним для українського контексту, оскільки відзначається різноманіттям форм і методів духовно-морального виховання, активною інтеграцією релігійних інституцій у систему освіти та позашкільної роботи. В Україні, у свою чергу, спостерігається зростання ролі церков і релігійних громад у виховному процесі, особливо в умовах суспільних викликів, воєнних загроз і потреби в консолідації нації.

Актуальність дослідження посилюється й необхідністю протидії кризовим явищам у молодіжному середовищі, таким як моральна дезорієнтація, зростання рівня девіантної поведінки, поширення деструктивних субкультур. За цих умов виховна робота релігійних організацій постає як дієвий ресурс духовно-моральної підтримки та формування ціннісних орієнтацій.

Необхідність духовно-морального виховання особистості підкреслена в низці державних документів, зокрема: Законах України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020), «Про позашкільну освіту» (2021), «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України», затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527 тощо.

У сучасній педагогічній науці проблема виховання учнівської молоді в Україні та за кордоном стала предметом розгляду таких науковців, як А. Алексеєнко (2004), І. Барматова (2004), О. Білаш (2021), О. Биркович (2015), В. Бондаренко (2003), В. Васьковський (1998), С. Вацловська (1995), А. Вихрущ (1995), Л. Вонсуль (2003), Н. Ганнусенко (2003), С. Гладкий (1997), Й. Гьовнер (2002), О. Гузинець (2020), Л. Дмитренко (2004), М. Євтух (1999), В. Жуковський (2001), К. Журба (2003), М. Закович (2004), С. Здіорук (2002; 2005), Ю. Кальниш (2001), В. Киричок (2003), А. Кислий (2007), С. Кияк (2003), О. Крак (1997), В. Кривецький (2002), А. Леньов (2025), В. Любченко (1998), М. Менджул (2021), О. Огірко (1996), О. Павленчик (2003), Ю. Павлов (2012), О. Панько (2022), О. Петрин (2002), Ю. Решетніков (2012), В. Рожко (2002), Л. Рощина (2003а; 2003б; 2005), О. Савченко (2004), Г. Соб'ят (2004), О. Сухомлинська (2003), Т. Тхоржевська (2005), П. Яроцький (2010), У. Яцишин (2009) та ін.

Разом із тим, аналіз досліджень українських науковців засвідчив недостатню розробленість питання виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України та виявив низку **суперечностей** між:

- зростаючою потребою сучасного суспільства в духовно зрілих, морально відповідальних та соціально активних громадянах та недостатнім теоретичним осмисленням ролі релігійних організацій у вихованні учнівської молоді науково-педагогічною спільнотою;
- наявністю значного історичного й сучасного досвіду виховної діяльності релігійних організацій Польщі й України та браком системних досліджень і механізмів його порівняльного аналізу й адаптації до сучасних умов;
- необхідністю вдосконалення виховної роботи з учнівською молоддю в Україні з урахуванням позитивного польського досвіду та недостатньою розробленістю рекомендацій, що забезпечують ефективне використання цих здобутків у практиці українських освітніх і релігійних організацій.

З огляду на актуальність окресленої проблеми, її недостатню розробленість та виявлені суперечності було обрано тему дисертаційної роботи:

«Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контекстах» (реєстраційний номер 0121U107883).

Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 1 від 01.09.2025 року).

Мета роботи – з'ясувати теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

Досягнення мети передбачало виконання таких **завдань**:

- 1) висвітлити сутність феномену виховної діяльності релігійних організацій як предмету науково-педагогічних досліджень;
- 2) окреслити концептуальні та історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України;
- 3) охарактеризувати нормативні та організаційні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України;
- 4) обґрунтувати змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України;
- 5) визначити можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України.

Об'єкт дослідження – виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

Предмет дослідження – теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

Методи дослідження: загальнонаукові – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для опрацювання науково-педагогічної літератури з проблем виховання учнівської молоді в релігійних організаціях Польщі та України; конкретно наукові: системний аналіз, що уможливив установлення взаємозв'язків між складовими виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України як цілісного культурно-освітнього феномену; термінологічний аналіз – сприяв виявленню сутнісних характеристик ключових понять дослідження; історико-генетичний і ретроспективний аналіз, що дозволив окреслити історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; метод екстраполяції, за допомогою якого було визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України; емпіричні – бесіди та Е-листування з фахівцями в досліджуваній сфері.

Джерельну базу дослідження становлять:

- офіційні документи державних та місцевих органів влади Польщі та України (закони, декларації, рекомендації, статuti, положення, кодекси, правила тощо);
- інформаційно-аналітичні матеріали, представлені на сайтах релігійних організацій Польщі та України;
- наукові розвідки (дисертації, монографії, наукові статті) українських та іноземних науковців щодо широкого кола аспектів досліджуваної проблеми;
- міжнародні та національні глосарії термінів, що характеризують сутність виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України як культурно-освітнього феномену;
- матеріали українських та іноземних науково-педагогічних періодичних видань;

- матеріали й тези наукових конференцій із проблем виховання особистості, що проводилися українськими та іноземними науковими установами, освітніми та релігійними організаціями.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній педагогічній науці цілісно з'ясовано теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; висвітлено сутність феномену виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України як предмету науково-педагогічних досліджень; окреслено концептуальні та історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; охарактеризовано нормативні та організаційні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; обґрунтовано змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України; визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України й розроблено відповідні рекомендації, які можуть бути імплементовані на державному, локальному та інституційному рівнях.

Конкретизовано поняттєво-термінологічний інструментарій дослідження виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України як предмету науково-педагогічних досліджень: «виховання», «виховна робота», «духовно-моральне виховання», «релігійна організація», «виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях» тощо.

Подальшого розвитку отримали характеристика й систематизація наукових праць українських та іноземних учених із досліджуваної проблеми та ідеї щодо можливостей використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовані автором теоретичні та організаційно-педагогічні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та

України можуть бути використані у процесі формування державної освітньої політики в означеному аспекті, розроблення методичного забезпечення процесу виховної роботи з учнівською молоді, викладання лекційних та практичних занять для здобувачів освіти першого, другого та третього рівнів вищої освіти педагогічних закладів вищої освіти. Матеріали дослідження, а також джерельна база будуть корисними в подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання, освітньому процесі закладів освіти тощо.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені І.А. Зязюна НАПН України (довідка № 01-08/321 від 08.10.2025 року), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 56-к від 27.10.2025 року), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 2093 від 23.09.2025 року).

Апробація отриманих результатів дослідження здійснювалася на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» (Суми, 2018); «Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи» (Івано-Франківськ, 2017); «Духовність як складова Української державності» (Харків, 2019); «Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та психології» (Запоріжжя, 2020); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2019; 2020; 2023; 2024), «Міжнародні відносини: історія, теорія та практика» (Суми, 2017); «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2019; 2021; 2022; 2023; 2024); «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Чорноморськ, 2019); «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2018); «Pedagogy and Psychology in an Era of Increasing Flow of Information – 2018» (Будапешт, 2018); «Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2019); «Технології професійної підготовки майбутнього вчителя: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки А.С. Макаренка» (Полтава, 2019).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2019–2025 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 16 наукових публікаціях, із яких 1 розділ у колективній монографії, 4 статті в наукових фахових виданнях України, 1 стаття в закордонному науковому виданні, 10 праць апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (179 найменувань, з них 56 іноземними мовами) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 201 сторінку. Основний зміст викладено на 160 сторінках. Робота містить 7 таблиць, 3 рисунки та 3 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

1.1. Виховна діяльність релігійних організацій як предмет науково-педагогічних досліджень

У сучасному суспільстві проблема виховання молодого покоління набуває особливої актуальності, оскільки саме воно є визначальним чинником подальшого духовного, культурного й соціального розвитку держави. Виховний процес відбувається у складній взаємодії різних інститутів – сім'ї, закладів освіти, громадських організацій, культурних центрів, засобів масової комунікації. Важливу роль у цьому контексті традиційно відіграють релігійні організації, які, спираючись на власну духовну традицію, систему цінностей та багатовіковий досвід, здійснюють цілеспрямований вплив на формування особистості.

Науковий інтерес академічної спільноти до проблеми виховної діяльності релігійних організацій зумовлений необхідністю глибшого осмислення їхнього внеску у процес формування моральних орієнтирів, світоглядних позицій та громадянських чеснот. З одного боку, означені інституції зберігають і транслиують духовно-моральні традиції, забезпечуючи наступність поколінь; з іншого – вони адаптують свої форми роботи до потреб сучасного суспільства, виступаючи партнерами держави й громадянського сектора у сфері виховання.

Науково-педагогічні дослідження в цій площині дозволяють виявити специфіку організаційних форм і методів виховної роботи, визначити їхню ефективність у формуванні ціннісних установок особистості, а також інтегрувати позитивний досвід релігійних громад у ширший освітньо-виховний контекст. Водночас об'єктивний аналіз виховної діяльності релігійних організацій передбачає врахування міжконфесійних відмінностей, соціокультурних особливостей та історичних умов їхнього функціонування.

Досліджуючи роль релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства в розбудові української державності, О. Биркович зазначає, що означені інституції здатні відігравати вагомую роль у розв'язанні соціальних проблем, що виявляється в кількох аспектах їхньої діяльності. Передусім, завдяки значному духовному потенціалу, вони реалізують низку соціально значущих функцій – світоглядну, інтегративну, регулятивну та комунікативну. Виконання цих функцій забезпечує формування згуртованої спільноти віруючих, у межах якої діють специфічні етичні норми, формується особливий комунікативний простір та відбувається регуляція поведінкових практик. Крім того, релігійні організації володіють унікальними соціально-психологічними засобами впливу на індивіда й суспільство, що були вироблені протягом століть. Ці засоби сприяють корекції ключових особистісних рис та здійснюють вплив на світоглядні установки й мотиваційно-ціннісну сферу людини (Биркович, 2015, с. 16).

Автор також наголошує, що релігійні організації, з одного боку, спрямовують свою діяльність на активізацію релігійного життя вірян, утвердження віри в релігійні догмати як провідного чинника духовного розвитку особистості та визначального мотиву її поведінки, а з іншого, реалізуючи право людини на свободу віросповідання, вони визнають допустимими лише ті обмеження, що зумовлені потребою забезпечення конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, охорони здоров'я, а також захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Важливим аспектом є також збереження традиційної релігійної культури суспільства й дотримання принципів і норм міжнародного права (там само).

Говорячи про правовий аспект діяльності релігійних організацій, варто згадати працю М. Шептицької (2023), у якій авторка серед ключових напрямів діяльності релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини виокремлює: взаємодію у збереженні та розвитку суспільної моралі; участь у формуванні й підтриманні міжрелігійної, міжконфесійної, міжетнічної та громадянської злагоди в українському суспільстві; сприяння встановленню

миру, взаєморозуміння та співробітництва між людьми, народами й державами на міжнародному рівні; утворення міжконфесійних і міжцерковних об'єднань із метою консолідації зусиль у реалізації масштабних соціальних проєктів; відродження, збереження й розвиток історико-культурної спадщини народів України; участь у духовному, моральному, патріотичному вихованні та освітньому процесі; співпрацю в науковій сфері, зокрема в гуманітарних дослідженнях; спільну діяльність у галузі культури, мистецтва та творчості; участь у соціальному захисті населення та охороні здоров'я; підтримку інституту сім'ї, материнства й дитинства; взаємодію з релігійними та світськими засобами масової інформації; забезпечення духовно-морального виховання військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та силових структур; профілактику правопорушень і допомогу особам, які перебувають у місцях позбавлення волі; участь у природоохоронній діяльності; а також співпрацю у сфері економічних відносин на благо релігійних інституцій, держави та суспільства загалом (Шептицька, 2023).

Досліджуючи соціально-гуманітарну діяльність церков та релігійних організацій в умовах російсько-української війни, І. Мартинчук приділяє увагу й питанням виховання молоді, виокремлюючи загальноцерковний та парафіяльний рівні. Авторка зазначає, що на загальноцерковному рівні діяльність із молоддю здійснюють Синодальне управління у справах молоді, Синодальне управління недільних шкіл та катехізації, а також Синодальне управління у справах сім'ї. Зокрема, Управління у справах молоді при Священному Синоді Православної Церкви України було офіційно зареєстроване 28 лютого 2006 року в м. Києві.

На парафіяльному рівні молодіжна діяльність реалізується в різноманітних формах, серед яких: бесіди та зустрічі з духовенством і запрошеними фахівцями; катехізаторські заняття; біблійні гуртки; місіонерські ініціативи та поїздки; соціальні проєкти; молодіжні табори; інтернет-проєкти; кіноклуби; гуртки за інтересами; програми профілактики залежностей; спортивні секції; військово-патріотичні клуби; клуби молодих сімей.

Погоджуємося з І. Мартинчук, що в умовах воєнного стану особливого значення набуває утвердження моральних цінностей, зокрема традиційної та релігійної культури. Відповідно, актуальним завданням релігійних організацій у сучасних умовах є забезпечення належного духовно-морального розвитку молоді, що визначає перспективи майбутнього як самої Церкви, так і суспільства загалом (Мартинчук, 2024, с. 95).

Узагальнюючи особливості функціонування громадських об'єднань релігійного спрямування, дослідниця виокремлює основні напрями їхньої діяльності, а саме: 1) питання, безпосередньо пов'язані з церковним життям і душпастирською практикою, зокрема участь у богослужіннях та підтримання порядку в храмах; 2) виховна діяльність, спрямована на морально-етичне становлення дітей, організацію їх дозвілля та залучення до громадської активності; 3) благодійність, що охоплює допомогу постраждалим від збройної агресії російської федерації, а також психологічну підтримку внутрішньо переміщених осіб; 4) волонтерська активність, що здійснювалася від початку існування таких об'єднань і набула особливої інтенсивності після початку повномасштабної війни (там само, с. 99).

А. Леньов розглядає значення соціально орієнтованої діяльності релігійних організацій у процесі розвитку громадянського суспільства в Україні, зазначаючи, що, незважаючи на закріплений у Конституції України принцип світськості держави, релігійні організації виявили активну громадянську позицію, адже на початковому етапі незалежності саме вони стали одними з перших потужних інституцій недержавного сектору, які, залишаючись відокремленими від держави, водночас активно взаємодіяли із суспільством. Автор називає помітним проявом громадянської активності релігійних організацій створення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, яка, базуючись на принципах релігійної толерантності, об'єднала зусилля конфесій у сфері соціального служіння та духовного відродження України. Завдяки реалізації різнопланових соціальних проєктів релігійні організації поступово трансформувалися у вагомі інститути громадянського суспільства, які,

солідаризуючись з народом, відстоюють його основоположні права, свободи, суспільні прагнення та державну незалежність (Леньов, 2025).

Особливості соціальної роботи релігійних організацій висвітлені в науковій розвідці О. Панько (2022). Дослідниця зазначає, що релігійні організації в сучасному суспільстві виступають важливими інституціями, які забезпечують трансляцію віровчення, здійснюють місіонерську діяльність та реалізують соціальну доктрину церкви у сфері допомоги всім, хто її потребує. Вони активно впроваджують різноманітні соціальні проєкти, володіють значним соціальним капіталом, розглядаючи благодійну діяльність як практичне втілення релігійних принципів. Для цих організацій характерними є цінності милосердя, самопожертви, допомоги ближньому, а також чітка колективна ідентичність. Завдяки наявності людських та матеріальних ресурсів (зокрема інфраструктури та підготовлених кадрів) релігійні інституції здатні реалізовувати широкий спектр соціальних ініціатив. Важливою їхньою особливістю є висока мобільність і здатність оперативно реагувати на суспільні виклики, що відрізняє їх від державних структур, обмежених бюрократичними процедурами. Спираючись на духовні та моральні цінності, релігійні організації мають можливість мобілізувати значні групи прихильників, функціонують у межах розгалуженої національної та міжнародної мережі, а також демонструють відносну фінансову незалежність від зовнішніх донорів. Вони володіють необхідними знаннями та практичним досвідом у сфері розв'язання актуальних суспільних проблем, що зумовлює їхню високу суспільну значущість і потребу в науковому осмисленні їхньої діяльності (Панько, 2022).

Питання діяльності релігійних організацій в установах пенітенціарної системи України стало предметом наукової розвідки В. Чорнописької, яка зосередила увагу на правовому регулюванні означеного процесу. Зокрема, авторка зазначає, що діяльність релігійних організацій у пенітенціарних установах України регламентується міжнародними нормативно-правовими актами, законодавством України та підзаконними нормативними актами, при цьому положення міжнародно-правових стандартів інтегровані до Закону

України «Про свободу совісті та релігійні організації», який гарантує громадянам право на свободу совісті й визначає взаємні обов'язки держави і релігійних організацій щодо суспільства загалом. Зокрема, у ст. 21, частині IV цього Закону передбачено, що проведення богослужінь і релігійних обрядів у місцях попереднього ув'язнення та виконання покарань здійснюється на прохання самих ув'язнених або за ініціативи релігійних організацій.

Дослідниця наголошує, що вітчизняна правова база щодо забезпечення свободи віросповідання засуджених, а також діяльності священнослужителів (капеланів) у пенітенціарних установах узгоджується з міжнародними правовими нормами. Водночас участь релігійних організацій у системі соціально-виховного та психологічного супроводу осіб, які перебувають під пробаційним наглядом, потребує подальшого наукового опрацювання та чіткого правового регулювання. Окремого врегулювання, на думку В. Чорнописької, вимагають правовідносини, що виникають у разі звернення засуджених з ініціативою запросити священнослужителів (капеланів), а також у сфері надання духовної підтримки персоналу установ виконання покарань. У зв'язку з цим актуальною є розробка спеціального «Положення про діяльність священнослужителів (капеланів) в установах виконання покарань та органах пробації» (Чорнописька, 2020).

Правовий аспект діяльності релігійних організацій в демократичній державі став предметом дисертаційного дослідження О. Мельничука (2016). У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу здійснений автором огляд сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави в європейських країнах.

Автор зосереджується на таких країнах, як Франція, Італія, Греція та США, резюмуючи, що у Франції функціонує відокремлена модель взаємодії державних інституцій і релігійних організацій, у межах якої гарантується свобода віросповідання й обмежується дискримінаційне ставлення до представників різних конфесій. При цьому держава не визнає жодну релігію як домінуючу, не фінансує культові практики чи релігійні об'єднання та не надає церкві

особливих привілеїв, за винятком територій Ельзасу та Мозеля. У контексті розгляду італійської правової моделі, автор підкреслює, що будь-яка група, яка має релігійні цілі, може функціонувати без отримання спеціального дозволу або попередньої реєстрації, діючи в межах італійської правової системи. Водночас обмеження діяльності релігійних організацій допускаються лише з міркувань громадського порядку та моральності. Натомість у сучасній Греції, зауважує дослідник, сформувалася особлива модель державно-церковних відносин. Попри членство в Європейському Союзі, держава на законодавчому рівні підкреслює власну національну ідентичність, визначаючи православ'я національною та панівною релігією. Свята Гора Афон, як один із центрів світового православ'я, має специфічний адміністративний і юридичний статус, що відображає її духовне значення для грецького суспільства. Правове регулювання питань, пов'язаних із її статусом та діяльністю, здійснюється на основі поєднання канонічного та національного права (Мельничук, 2016, с. 10).

Автор наголошує, що сучасна правова модель взаємовідносин між релігійними організаціями та державою у Сполучених Штатах Америки сформувалася під впливом різноманітних історичних, соціальних і культурних чинників, що зумовлюють її специфіку. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до віднесення цієї моделі до певного класичного типу державно-церковних відносин, що свідчить про її унікальний характер. Водночас американська модель характеризується вагомою роллю релігійного чинника в системі суспільних відносин, зокрема в освітній та політичній сферах. О. Мельничук підкреслює, що вивчення американського досвіду у сфері державно-церковних відносин створює можливості для запозичення ефективних механізмів іншими країнами, які перебувають у пошуку оптимальної моделі взаємодії держави та церкви з урахуванням власних культурних і національних особливостей, адже однією з ключових рис американської моделі є активна участь релігійних організацій у суспільному процесі, що визначає її практичну значущість і вплив на розвиток громадянського суспільства (там само).

Характеризуючи правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства, А. Радченко зазначає, що діяльність релігійних об'єднань безпосередньо пов'язана з практикою сповідання віри їхніми послідовниками у трансцендентні явища (бога, богів, надприродний світ, абсолютну ідею тощо). Окрім релігійного вчення та культової практики, релігійні об'єднання виконують функцію інституціоналізації конкретної релігії в соціальному середовищі. Поєднання таких елементів, як віра, доктрина, культова практика та організаційна структура, формує розвинений релігійний комплекс, орієнтований на задоволення духовних потреб віруючих. Ключовим критерієм, що змістовно відрізняє релігійні об'єднання від інших організацій, є їхня діяльність, пов'язана зі сповіданням віри в потойбічне. Учена наголошує, що таке визначення може бути використане й для вирішення суміжних питань правового регулювання. Зокрема, так звані «жартівливі релігії» можуть визнаватися релігійними лише за умови підтвердження щирості віри їхніх послідовників, тоді як сам зміст віри не повинен бути предметом оцінки світської держави. Натомість комерційні структури, що займаються виробництвом і реалізацією культових предметів, релігійної літератури, атрибутики чи символіки, підпадають під визначення суб'єктів господарювання, а не релігійних організацій, оскільки їхня діяльність спрямована не на реалізацію віри в потойбічне, а на отримання економічної вигоди (Радченко, 2015, с. 29).

Відповідно, О. Білаш та М. Менджул зазначають, що правосуб'єктність релігійних організацій охоплює їхню правоздатність (можливість мати права та обов'язки), дієздатність (здатність реалізовувати права та виконувати обов'язки) і деліктоздатність, які виникають одночасно з моменту створення релігійної організації. Водночас набуття цивільних прав і обов'язків відбувається лише після державної реєстрації такої організації як юридичної особи (Білаш, Менджул, 2021, с. 30).

І. Шопіна зазначає, що сучасне законодавче регулювання діяльності релігійних організацій містить суттєві недоліки та прогалини, що не відповідають рівню ризиків для національної безпеки, які виникають у процесі

реалізації громадянами релігійних прав і свобод. Адміністративно-правовий статус таких організацій потребує оновленого осмислення з урахуванням актуальних тенденцій. Зокрема, йдеться про: а) необхідність посилення захисту прав та інтересів дітей у випадках, коли релігійні переконання батьків і дотримання відповідних догматів можуть завдати шкоди їхньому здоров'ю чи психічному розвитку; б) доцільність запровадження механізму зворотного зв'язку між кількісними квотами на призначення військових капеланів та фактичним рівнем забезпечення релігійних прав військовослужбовців, що потребує проведення незалежних соціологічних досліджень; в) посилення адміністративно-правових інструментів контролю за дотриманням Українською Православною Церквою (у єдності з Московським патріархатом) норм національного законодавства, зокрема у сфері охорони культурної спадщини; г) необхідність викладення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» у новій редакції, яка б відповідала сучасним умовам військової служби, включаючи скасування інституту строкової служби (Шопіна, 2024, с. 471).

Важливо зазначити, що крім правового аспекту, дослідники звертають увагу й на фінансовий аспект регулювання діяльності релігійних організацій. Зокрема, Т. Горват у своїй кваліфікаційній праці на здобуття ступеня доктора філософії детально аналізує світовий досвід у сфері фінансового регулювання релігійних організацій з метою його імплементації в Україні, визначаючи при цьому низку умов, що забезпечать успіх цього процесу: розвиток нормативно-правової бази, удосконалення системи бухгалтерського обліку та звітності, підвищення кваліфікації фінансових фахівців, а також зміцнення механізмів внутрішнього й зовнішнього контролю. Використання сучасних інформаційно-аналітичних технологій, міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту також, на думку авторки, сприяє зростанню ефективності фінансового управління в релігійних інституціях. Дослідниця наголошує, що імплементація світового досвіду у сферу фінансового регулювання діяльності релігійних організацій є важливим чинником забезпечення їх прозорості й підзвітності, підвищення рівня суспільної довіри, а також досягнення стабільного та

результативного функціонування в умовах сучасних викликів (Горват, 2024, с. 159).

Т. Горват виокремлює різні моделі фінансового забезпечення релігійних організацій, які функціонують в різних країнах світу, що зумовлює їхні особливості та взаємини з державою. Зокрема, у Греції православна церква має статус державної інституції та повністю фінансується державним бюджетом, включаючи заробітну плату й пенсійне забезпечення духовенства. Водночас церкви інших конфесій не отримують гарантованого фінансування, спираючись переважно на добровільні пожертви, хоча можуть претендувати на дотації за участь у соціальних програмах. У Бельгії католицька церква поряд із протестантськими, юдейськими та мусульманськими громадами отримує значну державну підтримку: щороку виділяється близько 140 млн євро, забезпечується оплата праці та житло для духовенства, а культові споруди звільняються від оподаткування. Схожий механізм існує в Італії, де важливим джерелом фінансування є податок «otto per mille» (0,8% від прибуткового податку громадян), а також у Німеччині, де функціонує церковний податок (8–9% від прибуткового податку), що спрямовується зареєстрованим конфесіям. Іспанія визнає рівність усіх релігій, проте фактично фінансову підтримку отримує насамперед католицька церква. Інші релігійні організації функціонують за рахунок пожертв та внесків вірян, хоча держава також застосовує механізми податкових пільг та дотацій. У Франції ж церква відокремлена від держави: фінансування здебільшого самостійне, однак допускаються державні дотації на відновлення історичних храмів та реалізацію культурних програм. У скандинавських країнах (Данія, Фінляндія, Швеція) та в Австрії поширеною є модель фінансування через церковний податок, що сплачується громадянами (іноді й підприємствами) поряд із добровільними внесками. У Норвегії після відокремлення церкви від держави зберігаються окремі форми підтримки через державні програми. Водночас у країнах Балтії державне фінансування обмежене (Литва, Латвія, Естонія), надається здебільшого на реставрацію історичних об'єктів і соціокультурні ініціативи. У країнах-сусідах України також

спостерігається різноманітність підходів: у Румунії церкви відокремлені від держави, але можливе субсидювання; у Польщі фінансування забезпечується переважно за рахунок пожертв та релігійних послуг; в Угорщині допускається спрямування 1% прибуткового податку на релігійні потреби; у Словаччині значна частина фінансування здійснюється державою; у Молдові ж переважає самофінансування. У Великій Британії англіканська церква має тісні зв'язки з державою, а духовенство розглядається як державні службовці. Держава фінансує реставрацію храмів та надає податкові пільги. У США, відповідно до Першої поправки до Конституції, церква відокремлена від держави, проте релігійні організації мають статус неприбуткових інституцій і користуються податковими пільгами. Державна підтримка може надаватися переважно через соціальні програми, а фінансування приватних релігійних шкіл створює можливості інтеграції релігійного елементу в освітній процес (Горват, 2024, сс. 160-168).

Авторка робить висновок, що фінансування релігійних організацій у світі варіюється від повного державного забезпечення (Греція, Словаччина, Скандинавські країни) до обмеженої підтримки (Франція, Литва, Латвія, Естонія) або повної самостійності з податковими преференціями (США, Польща, Молдова). Вибір тієї чи іншої моделі залежить від історичних і культурних традицій, ролі релігії в суспільстві та законодавчої політики держави (там само).

Як зазначалося нами вище, одним із напрямів досліджень діяльності релігійних організацій є виховний. Так, предметом наукової розвідки О. Гузинець стали історичні традиції духовно-релігійного виховання української молоді. На основі аналізу науково-педагогічних досліджень автор дійшов висновку, що церква традиційно відігравала важливу роль у процесі духовно-релігійного виховання української молоді, здійснюючи значний вплив на формування моральних засад та ідейно-виховних орієнтирів закладів освіти. Духовенство активно висувало низку вимог до організації навчально-виховного процесу, серед яких ключовими були: обов'язкове збереження віросповідного характеру школи, категорична неприпустимість коєдукації (спільного навчання

хлопців і дівчат) у середній школі, необхідність участі всього педагогічного колективу у вихованні молодого покоління, утвердження високої виховної цінності змісту навчальних програм, а також побудова національної системи освіти на релігійних та моральних засадах (Гузинець, 2020, с. 41).

Представники духовенства безпосередньо долучалися до освітнього процесу, виконуючи функції вчителів і проповідників. На батьківських зборах педагоги спільно зі священниками розглядали питання морального та духовного виховання учнів у родинному середовищі, аналізували труднощі навчальної діяльності й поведінкові проблеми школярів. Особливої уваги надавалося співпраці з батьками: учителі разом із духовними наставниками проводили індивідуальні бесіди, спрямовані на виховання в дітей релігійності, моральності, громадянської свідомості, слухняності та дисциплінованості.

Важливим напрямом спільної роботи церкви, школи й батьків була узгоджена діяльність щодо забезпечення виконання учнями встановлених дисциплінарних норм, виховання звички брати участь у богослужіннях, а також здійснення контролю за дозвіллевою діяльністю дітей та відвідуванням ними публічних закладів дозволеного типу. Таким чином, духовенство, освітяни й батьки реалізовували єдину виховну стратегію, метою якої було формування гармонійно розвиненої, релігійно свідомої та морально відповідальної особистості (Гузинець, 2020, с. 41).

У. Яцишин досліджує роль Української Греко-Католицької Церкви та духовенства у вихованні молоді в дусі патріотизму на початку ХХ ст. (Яцишин, 2009), зазначаючи, що історично склалося так, що Церква в Галичині виступала не лише релігійною інституцією, але й активним учасником суспільно-політичного життя краю. Вона здійснювала морально-релігійну оцінку політичних процесів, діяльності державних структур, їхнього устрою та соціальної спрямованості, тим самим обґрунтовуючи власну присутність у політичній сфері. Однією з ключових місій Церкви було виховання молодого покоління на основі християнських цінностей, зокрема в дусі любові до родини, ближніх та Батьківщини. Саме таку позицію посідала Українська Греко-

Католицька Церква, яка користувалася значним авторитетом і довірою серед віруючого населення Галичини.

Проблема виховання молоді набула особливої актуальності на початку ХХ ст., коли суспільний розвиток відзначався численними трансформаціями в політичній, соціально-економічній, культурній та релігійній сферах. Ці зміни були зумовлені глобальними подіями, такими як розпад Австро-Угорської імперії, Перша та Друга світові війни, а також українсько-польські міжнаціональні конфлікти. Зазначений період створив особливі умови для формування особистості, адже індивід народжувався, соціалізувався й функціонував у різних політичних та ідеологічних системах.

Унаслідок цього молода людина ставала вразливою до впливу численних політичних і світоглядних концепцій, як внутрішньоукраїнського походження, так і привнесених із-за кордону. Частина таких ідей несла в собі відверто антагоністичний або критичний характер щодо Української Греко-Католицької Церкви, її духовенства та релігії загалом. У таких умовах постала необхідність посилення виховної місії Церкви, спрямованої на захист духовних основ молодого покоління та збереження ідентичності української спільноти (Яцишин, 2009, с. 185).

Ю. Павлов у науковій розвідці порушив питання організації профілактики СНІДу, наркоманії та алкоголізму релігійними організаціями країн Європейського Союзу, де на прикладі Польщі демонструє особливості діяльності Костелу в цьому напрямі (Павлов, 2012). Дослідник наголошує, що однією з найбільш серйозних загроз для сучасної молоді є наркозалежність, яка дедалі частіше супроводжується проявами насильства й соціальної дезадаптації. У Республіці Польща до протидії цьому явищу активно залучаються костельні організації, діяльність яких отримала правове підґрунтя завдяки Закону про протидію наркоманії від 24 квітня 1997 р. Документ передбачає можливість участі костелу та пов'язаних із ним інституцій у реалізації завдань державної політики у сфері боротьби з наркоманією.

Костьольні структури виконують важливу профілактичну та терапевтичну функцію, спрямовану насамперед на підтримку осіб, які перебувають у групі ризику або вже втратили соціальні орієнтири. Значну роль у формуванні моральних засад дітей і молоді з неблагополучних сімей відіграють католицькі школи та дошкільні заклади освіти. У різних єпархіях систематично організовуються пастирські акції, спрямовані на роботу з молоддю, що страждає від залежності або перебуває під її загрозою.

Окрім профілактичної діяльності, костел реалізує реабілітаційні програми: священники та представники чернечих орденів (капуцини, єзуїти, орденські сестри) проводять зустрічі з наркозалежними, а також готують духовно-виховні заходи – дні зосередженості, симпозіуми, конференції. У центрі уваги залишається і проблема кризи сім'ї як одного з чинників поширення наркоманії. Тому значна увага приділяється пастирській співпраці з батьками, а також підготовці світських аніматорів, які можуть долучатися до виховної та профілактичної роботи. Відтак, костел у Польщі виконує комплексну функцію у сфері протидії наркоманії, поєднуючи духовну, виховну, профілактичну та реабілітаційну діяльність (Павлов, 2012).

У свою чергу, Ю. Решетніков (2012) здійснив аналіз українського та закордонного досвіду викладання предметів духовно-морального спрямування в державній школі, зосередившись, насамперед, на нормативно-правовому забезпеченні та статусі предметів духовно-морального спрямування в Україні й за кордоном. На основі здійсненого аналізу досвід демократичних держав автор переконливо доводить, що викладання дисциплін релігійного та етичного змісту в системі світської освіти є можливим і не суперечить принципу відокремлення школи від церкви. Конституції більшості європейських країн, проголошуючи світський характер держави, водночас гарантують батькам право забезпечувати виховання і навчання дітей відповідно до власних переконань (напр., ст. 48 та 53 Конституції Польщі). Таким чином, нейтральність держави у ставленні до релігії не означає повного вилучення релігійних курсів зі шкільних програм (Решетніков, 2012).

Автор узагальнює позитивні концептуальні ідеї зарубіжного досвіду таких країн, як Латвія, Угорщина, Польща, Німеччина, Естонія, Румунія, Велика Британія, Іспанія, Бельгія, Італія, Франція. Зважаючи на той факт, що предметом нашого дослідження є виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України, розглянемо результати дослідження Ю. Решетнікова, що стосуються саме Польщі. Так, автор зауважує, що в Польщі правову основу державно-конфесійних відносин становлять Конституція та Закон «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» (1989 р.), згідно з яким держава зберігає нейтралітет у питаннях віри, проте співпрацює з релігійними організаціями в суспільно значущих сферах. Важливим документом є також Конкордат між Республікою Польща та Апостольською Столицею (1993 р., ратифікований 1998 р.), що закріплює право на релігійну свободу й передбачає можливість добровільного вивчення катехизму (Решетніков, 2012).

З 1990 р. до навчальних програм польських шкіл було повернуто предмет «релігія», який нині є обов'язковим елементом освітнього процесу. Відповідно до Закону «Про систему освіти» (1991 р.) та розпорядження Міністра освіти (1992 р.), викладання релігії проводиться за умови, якщо цього бажають батьки (або самі учні середньої школи), і за наявності щонайменше семи учнів відповідної конфесії. Якщо батьки чи учні відмовляються від вивчення релігії, вони мають можливість обрати один із додаткових курсів гуманітарного спрямування, зокрема етику чи громадянознавство (там само).

Отже, аналіз науково-педагогічного дискурсу засвідчив наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених різним аспектам діяльності релігійних організацій в Україні та за кордоном. Водночас цілісного порівняльно-педагогічного дослідження виховного аспекту діяльності релігійних організацій в Польщі та Україні поки що здійснено не було, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

1.2. Концептуальні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України

Розглядаючи концептуальні засади виховної роботи з учнівською молоддю, вважаємо за доцільне звернутися до філософії релігії як галузі, що осмислює духовні й моральні основи людського буття. Адже саме у філософії релігії сформувалися базові принципи розуміння ролі віри у вихованні особистості, визначення сенсу її морального обов'язку, свободи й відповідальності. Філософія релігії акцентує на цінностях, які виходять за межі суто педагогічних впливів і сягають у сферу духовних орієнтирів, що формують світогляд учнівської молоді.

Упродовж історичного розвитку як Польща, так і Україна пережили різні культурні й політичні контексти, проте їхні релігійні організації в освітньо-виховній діяльності спиралися на подібні засадничі ідеї: гармонізацію розуму та віри, виховання в дусі загальнолюдських і національних цінностей, формування моральної зрілості особистості. Ці ідеї корелюють із основними положеннями філософії релігії, зокрема з концепціями І. Канта про моральний закон як вияв трансцендентного порядку, з підходами П. Тейяра де Шардена до духовного розвитку людини та з феноменологічними традиціями, що підкреслюють значення релігійного досвіду в становленні індивіда.

Концептуальні засади виховання в релігійному середовищі базуються на інтеграції духовного, морального й соціального вимірів. Для Польщі та України спільною була тенденція розглядати релігійну організацію не лише як інституцію віровизнання, а й як середовище для формування цілісної особистості, здатної до саморефлексії, до прийняття етичних рішень і до відповідальності перед собою та суспільством. Виховні практики, що реалізовувалися через катехизацію, молодіжні об'єднання, братства й освітні ініціативи, відображали ці концептуальні настанови.

Розглядаючи філософію релігії як теоретико-методологічне підґрунтя діяльності релігійних організацій в Польщі та Україні, вважаємо за доцільне

окреслити сутність ключових понять дослідження, серед яких одним із основоположних є «релігія». На жаль, у сучасному науковому дискурсі немає консенсусу щодо точного визначення означеного поняття, оскільки наразі бракує вирішального критерію, який би дозволив чітко визначити, чи слід вважати деякі рухи релігіями (наприклад, саєнтологію або карго-культи тихоокеанських островів).

У «Словнику філософії релігії» (Dictionary of Philosophy of Religion) релігія трактується як «спільна, передавана сукупність вчень і приписаних практик про кінцеву, священну реальність або стан буття, що закликає до шанування або благоговіння; сукупність, яка скеровує своїх практиків до рятівних, просвітлюючих або емансипативних стосунків із цією реальністю через молитви, ритуалізовані медитації та/або моральні практики, такі як покаєння та особисте відродження, що перетворюють життя особистості (Taliaferro, Marty, 2018, с. 240).

Це визначення є досить широким, оскільки не вимагає визнання традиції релігійною лише тоді, коли вона передбачає віру в Бога чи богів, оскільки деякі визнані релігії, такі як буддизм (у своїх основних формах), не передбачають віри в Бога чи богів. Хоча це визначення є суперечливим, воно дає певні підстави вважати саєнтологію та культу карго проторелігійними, оскільки ці рухи не мають міцної спільної, передаваної сукупності вчень, але відповідають іншим умовам, щоб бути релігією. Із поданого визначення логічно випливає, що в Німеччині саєнтологію називають «сектою», тоді як у Франції вона класифікується як «культ». Відтак, релігіями є християнство, юдаїзм, іслам, індуїзм, буддизм, даосизм, конфуціанство та подібні до них традиції. Відповідно, греко-римські погляди на богів, ритуали, потойбічне життя, душу є в широкому сенсі «релігійними» або «релігійно значущими».

Ураховуючи вищезазначене, широке бачення релігії, коріння філософії релігії, сягає найдавніших форм філософії. З самого початку філософи Азії, Близького та Середнього Сходу, Північної Африки та Європи розмірковували про богів або Бога, обов'язки перед божественним, походження та природу

космосу, потойбічне життя, природу щастя та обов'язків, чи існують священні обов'язки перед родиною чи правителями тощо. Як і у випадку з кожною з тих галузей, які сьогодні вважаються підгалуззями філософії (наприклад, філософія науки, філософія мистецтва), філософи Стародавнього світу розглядали релігійно значущі теми (так само, як вони розмірковували про те, що ми називаємо наукою та мистецтвом) у ході своєї загальної філософської практики. Хоча час від часу в середньовіччі деякі єврейські, християнські та ісламські філософи прагнули розмежувати філософію від теології чи релігії, очевидна роль філософії релігії як окремої галузі філософії не здається очевидною до середини XX століття. Однак, можна стверджувати, що існує певний натяк на появу філософії релігії у філософському русі XVII століття – кембриджському платонізмі. Ральф Кадворт (1617–1688), Генрі Мор (1614–1687) та інші представники цього руху були першими філософами, які практикували філософію англійською мовою; вони ввели в англійську мову багато термінів, які часто використовуються у філософії релігії сьогодні, включаючи термін «філософія релігії», а також «теїзм», «свідомість» та «матеріалізм» (Collins, 1967).

До XX століття значна частина філософських роздумів над питаннями релігійного значення була реалістичною. Тобто, часто вважалося, що релігійні переконання є істинними або хибними. Ксенофан та інші досократівські мислителі, Сократ, Платон, Арістотель, епікурейці, стоїки, Філон, Плотін розходилися у своїх переконаннях (або припущеннях) щодо божественного, і вони та їхні сучасники розходилися в поглядах на скептицизм, адже вони вважали наприклад, що божественна реальність або існує, або ні. Середньовічні та сучасні християнські, єврейські та ісламські філософи розходилися в оцінці віри та розуму. Вони також зіткнулися з важливими філософськими питаннями щодо авторитетності тверджень про одкровення в єврейській Біблії, християнській Біблії та Корані. В азійській філософії релігії деякі релігії не включають тверджень про одкровення, як у буддизмі та конфуціанстві, але індуїстська традиція зіткнула філософів із оцінкою Вед та Упанішад. Але

здебільшого філософи Заходу та Сходу вважали, що існують істини про те, чи існує Бог, душа, потойбічне життя, те, що є священним (незалежно від того, чи відомо це чи зрозуміло будь-якій людині). Реалізм певного роду настільки поширений, що великий історик філософії Річард Попкін (1923–2005) колись визначив філософію як «спробу дати пояснення того, що є істинним, а що важливим» (Popkin, 1999, с. 1). Такі західноєвропейські філософи, як Іммануїл Кант (1724–1804) та Фрідріх Ніцше (1844–1900), серед інших, оскаржували класичні реалістичні погляди на істину та метафізику (онтологію або теорію буття), але ХХ століття стало свідком потужних рухів, що кинули виклик реалізму, а саме: логічного позитивізму та філософії релігії Л. Вітгенштейна.

Перш ніж перейти до розгляду цих рухів, вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі нюанси філософських роздумів про реалістичне трактування релігійної мови. Багато теїстичних філософів (та їхніх критиків) стверджують, що мова про Бога може використовуватися однозначно, аналогічно або двозначно. Термін однозначно використовується щодо Бога та людей, коли він має той самий сенс. Можна стверджувати, що термін «знати» однозначно використовується щодо Бога у твердженнях «Бог знає вас» та «Ви знаєте Лондон», навіть якщо те, як Бог знає вас і як ви знаєте Лондон, радикально відрізняється. Щодо останньої різниці, філософи іноді розрізняють те, що приписується чомусь, і спосіб, у який реалізується певний стан (наприклад, знання). Терміни використовуються аналогічно, коли є певна подібність між тим, що приписується, наприклад, коли кажуть, що «дві людські особистості кохають одна одну» та «Бог любить світ», термін «кохання» може використовуватися аналогічно, коли є певна подібність між цими видами любові. Терміни використовуються неоднозначно, коли значення різне, як у твердженні «Адам знав Єву» (що в Біблії короля Якова означало, що Адам і Єва мали статеві стосунки) та «Бог знає світ» (хоча деякі гомерівські боги мали статеві стосунки з людьми, це не було частиною теїстичного світогляду). Теологічна робота, яка наголошує на нашій здатності формувати позитивне уявлення про божественне, називається *via positiva* або катофатичною теологією. З іншого боку, ті, хто

наголошує на непізнаваності Бога, дотримуються того, що називається *via negativa* або апофатичною теологією. Маймонід (1135–1204) був великим прихильником *via negativa*, відстоюючи точку зору, що ми пізнаємо Бога головним чином через те, чим Бог не є (Бог не матеріальний, не злий, не невіглас тощо).

Хоча деякі філософи релігії в континентальній традиції приєдналися до апофатичної теології, такі як Левінас (який був нетеїстичним) та Жан-Люк Маріон (1946–), значна частина аналітично орієнтованої філософії релігії прагнула прийняти *via positiva*. Одна з проблем апофатичної теології полягає в тому, що вона, здається, віддаляє філософію Бога від релігійних практик, таких як молитва, поклоніння, віра в Божу силу та доброту, паломництва та релігійна етика. За словами К. Армстронг, деякі з найвидатніших теологів авраамічних вірувань вважали, що Бог не був добрим, божественним, могутнім чи розумним у будь-якому сенсі, який ми могли б зрозуміти. Ми навіть не могли сказати, що Бог «існує», тому що наше поняття існування занадто обмежене. Деякі мудреці воліли говорити, що Бог є «Нічим», тому що Бог не був іншою істотою. Для цих теологів деякі з наших сучасних уявлень про Бога здавалися б ідолопоклонницькими (Armstrong, 2009). Першочерговим викликом цій позиції є те, що важко повірити, що релігійні практики могли молитися, поклонятися чи довіряти сутності, яка була би абсолютно незбагненою, або сутності, яку ми жодним чином не можемо зрозуміти.

Повертаючись до розгляду згаданих вище рухів, зауважимо, що термін «позитивізм» був запроваджений французьким філософом Огюстом Контом (1798–1857), який надавав пріоритет природничим і соціальним наукам порівняно з теологією та метафізикою. У ХХ ст. цей підхід розвинувся в логічний позитивізм, який представляли філософи Віденського кола (1922–1938), зокрема Моріц Шлік. Британський філософ А. Дж. Айер популяризував їхні ідеї в книзі «Мова, правда та логіка» (Language, Truth, and Logic) (1936). Його сутність полягала в «критерії смислу»: висловлювання є змістовним лише тоді, коли воно або формально-логічне (як у математиці), або може бути емпірично перевірене

чи спростоване. Усі інші твердження, зокрема релігійні та моральні, вважалися «позбавленими сенсу».

Такий підхід піддався критиці. Зокрема, філософи висували п'ять основних заперечень:

1. Самосуперечність: сам критерій смислу не можна верифікувати емпірично.

2. Існування змістовних, але неперевірюваних тверджень (наприклад, про походження космосу чи внутрішні стани інших людей).

3. Звужене розуміння досвіду, яке ігнорує моральний та духовний вимір.

4. Суперечність у ставленні до етики: якщо можна говорити про «право на переконання», то чому не можна – про моральні права?

5. Критика К. Гемпеля: наука функціонує не лише через окремі перевірки, а як цілісна теоретична система, де можливе й метафізичне осмислення (Taliaferro, 2005).

Таким чином, логічний позитивізм виявився впливовим, але його обмеженість стала очевидною. Попри заперечення релігійних та етичних висловлювань, саме критика позитивізму відкрила шлях до ширших філософських і наукових дискусій про смисл, метафізику та релігійний досвід.

Ранні ідеї Людвіга Вітгенштейна деякі члени Віденського кола сприймали як підтримку їхнього емпіризму. Проте під час зустрічі з ними він замість обговорення *Tractatus* читав поезію Рабіндраната Тагора, що здивувало позитивістів. Його пізніша філософія, представлена у «Філософських дослідженнях» (1953), різко відрізнялася від емпіризму й суттєво вплинула на післявоєнну філософію та теологію.

Л. Вітгенштейн відмовився від «образної теорії значення» і стверджував, що сенс мови визначається її вживанням у формах життя, а не відповідністю реальності. Цей підхід до релігії розвивали Д. З. Філіпс, Б. Тілгман та Г. Веттштайн. Вони наголошували: релігійна мова не є теоретичними твердженнями про існування Бога чи душі, а описує практики віруючих – молитву, віру у воскресіння, спільність у стражданнях. Наприклад, Д. З. Філіпс

вважав, що молитва – це не спроба вплинути на невидимого Бога, а спосіб здобути солідарність із людьми перед обличчям крихкості життя (Phillips, 1966; 1976).

Звідси випливає, що вислів «Бог існує» є радше виразом віри, ніж фактичним твердженням. Такий підхід мав дві переваги: він зосереджувався на реальній релігійній практиці та дозволяв уникнути безрезультатних метафізичних суперечок про існування чи неіснування Бога.

Втім, критики зазначають, що релігійне життя зазвичай передбачає віру в реальність Бога, а не лише символічне використання мови. Сучасні філософи, спираючись на ідеї Л. Вітгенштейна, все ж надають більшої ваги сенсу релігії в людському житті, ніж розгляду віри як гіпотези.

У «Кембриджському філософському словнику» (Cambridge Dictionary of Philosophy) релігійна епістемологія визначається як «галузь філософії, яка досліджує епістемічний статус пропозиційних установок щодо релігійних тверджень» (Audi, 2015, с. 925). Практично всі наявні й сучасні методології в епістемології були застосовані для оцінки релігійних тверджень. Деякі з цих методів були більш раціоналістичними в тому сенсі, що вони передбачали міркування, які ґрунтуються на нібито самоочевидних істинах (наприклад, принцип достатньої підстави), тоді як інші були більш досвідними (наприклад, емпіризм, феноменологія, акцент на пристрасті та суб'єктивності, наголос на практиці, як це спостерігається у прагматизмі). Також деякі підходи прагнули бути ахронічними (тобто не залежними від історичних тверджень про одкровення), тоді як інші мали глибоко історичний характер (наприклад, ґрунтувалися на одкровенні, відомому лише через віру, або обґрунтованому доказово через апеляцію до чудес та/або релігійного досвіду).

За останні двадцять років з'явилася значна кількість наукових праць про природу релігійної віри. Серед багатьох філософів аналітичної традиції віра часто розглядалася як пропозиційна установка – віра в те, що Бог існує або не існує, – і значна частина робіт була присвячена дослідженню того, коли така віра підкріплюється доказами, і якщо так, то якими саме та наскільки переконливими.

Відома дискусія велася довкола «етики віри», зокрема про те, які види вірувань не слід приймати або розглядати, якщо докази вважаються недостатніми, і коли питання релігійної віри можуть бути виправданими на прагматичних підставах (наприклад, як ставка чи ризик). Віра також філософськи тлумачилася як довіра, форма надії, відданість ідеалу, зобов'язання, а також як вірна дія з вірою чи без неї (Abraham & Aquino, 2017).

У межах розгляду релігійної епістемології вважаємо за доцільне схарактеризувати такі її види, як евіденціалізм, реформована епістемологія та вольова епістемологія релігії.

З позицій евіденціалізму людині, щоб бути виправданою у своїй вірі (переконанні), потрібно мати певну обізнаність щодо доказів на користь цього переконання. Зазвичай це формулюється так: переконання людини є обґрунтованим, якщо воно відповідає всім наявним у неї доказам. У межах цього підходу переконання не повинно суперечити (або бути спростованим) іншими очевидними переконаннями, які людина також має. Більше того, евіденціалісти часто стверджують, що ступінь упевненості в переконанні має бути пропорційним силі наявних доказів.

Евіденціалізм захищали представники всіх основних позицій у філософії релігії: теїсти, атеїсти, прихильники нетеїстичних моделей Бога, агностики. Водночас евіденціалісти розходилися в поглядах щодо того, що саме слід вважати доказом (яку вагу має феноменологічний досвід?) і як співвідносяться між собою очевидні переконання (чи повинні вони бути базовими або виводитися з базових переконань?). Напевно, найвідомішим представником евіденціалізму у філософії релігії, який захищає теїзм, є Річард Свінберн. Р. Свінберн є провідним представником теїстичної натуртології з початку 1970-х років, який застосував свої аналітичні здібності для аргументації на користь узгодженості та переконливості теїзму, а також для аналізу й захисту окремих християнських доктрин – про Трійцю, Втілення, воскресіння Христа, Одкровення тощо. Діяльність Р. Свінберна в межах евіденціалістської традиції філософії релігії продовжує велику традицію британської релігійної філософії –

від кембриджських платоніків XVII століття через Дж. Батлера (1692–1752) та В. Пейлі (1743–1805) до британських мислителів XX століття: А. Е. Тейлора (1869–1945), Ф. Р. Теннанта (1866–1957), В. Темпла (1881–1944), Г. Д. Льюїса (1910–1992) та А. К. Юїнга (1899–1973).

Позитивний філософський захист теїзму зустрівся з критикою з боку таких впливових філософів, як Р. Хепберн (1927–2008), Дж. Л. Маккі (1917–1981), Е. Флю (1923–2010), Р. Гейл (1932–2015), В. Роу (1931–2015), М. Мартін (1932–2015), Г. Оппі (1960–), Дж. Л. Шелленберг (1959–) і П. Дрейпер (1957–) (Taliaferro, Harrison, & Goetz, 2012).

Варто наголосити, що евіденціалізм зазнав критики з багатьох причин. Деякі вважають його надто вимогливим, адже ми маємо безліч очевидних переконань, які навряд чи змогли б успішно обґрунтувати. Як альтернативу евіденціалізму деякі філософи приймають форму реліабілізму, згідно з якою переконання людини є виправданим, якщо воно сформоване надійним шляхом – незалежно від того, чи усвідомлює особа наявність доказів, що це переконання обґрунтовують. У філософії релігії сформувалися два напрями, що відходять від традиційної евіденціалістської лінії – реформована епістемологія та вольова епістемологія.

Реформована епістемологія була розвинена Алвіном Плантаінгою (1932–) і Ніколасом Волтерсторфом (1932–) та іншими мислителями. Вона названа «реформованою» у зв'язку з апеляцією до реформатора Жана Кальвіна (1509–1564), який стверджував, що людина створена із *sensus divinitatis* – «почуттям Божої присутності». Хоча це почуття може бути затемнене через гріх, воно здатне надійно спонукати людину вірити в Бога та підтримувати життя у християнській вірі. Це спонукування може мати доказову роль у досвіді або в уявному сприйнятті Бога, але воно також може виправдовувати християнську віру навіть за відсутності формальних доказів чи аргументів (Plantinga & Bergmann, 2016).

У термінах, введених А. Плантаінгою, віра в Бога може бути належно базовим переконанням – таким самим, як наші звичайні базові переконання про

існування інших людей чи зовнішнього світу. Концептуальна структура реформованої епістемології є умовною: вона стверджує, що якщо Бог існує і якщо Бог справді створив нас із *sensus divinitatis*, який надійно спонукає нас до істинної віри в Його існування, тоді така віра є виправданою. У цьому сенсі реформована епістемологія є радше захисною стратегією (вона обґрунтовує, чому релігійна віра, якщо вона істинна, є раціонально виправданою), ніж спробою запропонувати позитивну підставу для прийняття християнської віри тими, хто не має (або не вважає, що має) *sensus divinitatis*. А. Плантінга також доводив, що принаймні одна альтернатива християнській вірі – світський натуралізм – є глибоко проблематичною, якщо не самоспростовуючою, хоча ця позиція радше аргументує проти натуралізму, ніж безпосередньо на користь теїзму.

Реформована епістемологія не є автоматично фідеїзмом. Фідеїзм прямо визнає легітимність віри без опори не лише на (пропозиційні) докази, але й на розум (MacSwain, 2013). Натомість реформована епістемологія пропонує метафізичне та епістемологічне обґрунтування виправданості віри, згідно з яким віра в Бога може бути виправданою навіть без доказів, а також формулює концепцію «належно базового переконання», де базова віра в Бога перебуває в епістемічній рівновазі з нашими звичайними базовими переконаннями про світ і свідомість інших людей, які вважаються зразково раціональними. Проте, хоча реформована епістемологія не є фідеїстичною у строгому сенсі, вона розділяє з фідеїзмом ідею про те, що релігійна віра може бути виправданою навіть за відсутності доказів.

Характеризуючи вольову епістемологію, зауважимо, що П. Мозер систематично обґрунтував зовсім іншу концептуальну модель, згідно з якою, якщо Бог християнства дійсно існує, то Його неможливо пізнати просто шляхом інтелектуальної цікавості чи теоретичного пошуку доказів існування Бога. На думку П. Мозера (Moser, 2017), Бог християнства відкривається людині лише через процес морального та духовного перетворення.

Цей процес передбачає прийняття Божого одкровення Ісуса Христа як Відкупителя та Освятителя, який кличе людину до радикального життя в любові та співчутті, аж до любові до ворогів. Через вільне підкорення себе Божій любові, людина вступає в синівський зв'язок із Богом через Христа і переживає зміну власного характеру – від егоцентризму до служіння іншим. У такому перетворенні сама особистість віруючого, його моральне й духовне життя стають свідченням істинності віри, тобто доказом, що виходить із внутрішнього досвіду трансформації.

Як було зазначено нами вище, між філософами існують значні розбіжності щодо епістемічного обґрунтування та релігійної віри. Це породжує важливе питання: якщо навіть експерти не доходять згоди, що мають робити «нефахівці»? А якщо експерт, усвідомлюючи, що інші не менш розумні й уважні до доказів, дотримуються протилежних поглядів, – чи повинен він переглянути або навіть відмовитися від власної впевненості? Деякі філософи вважають, що у випадку розбіжностей між епістемічними рівнями, слід спробувати пояснити джерело цієї різниці: можливо, докази сприймаються по-різному або інтерпретуються в межах іншої традиції. Наприклад, буддист може не спостерігати себе як постійну субстанційну особистість, тоді як небуддист, навпаки, вважає досвід «я» доказом існування тривалого суб'єкта (Lund, 2005). Обидві позиції можуть бути раціональними, але спиратися на різні інтерпретаційні рамки. Релігійні розбіжності суттєво відрізняються від тих, що виникають у сферах з чіткими критеріями доказів, наприклад, у криміналістиці. Якщо двоє детективів аналізують ті самі факти і доходять різних висновків, це підриває впевненість у винуватості підозрюваного. У філософії ж релігії експерти часто працюють у різних методологічних традиціях – феноменології, емпіризмі, аналітичній філософії, постструктуралізмі тощо. Навіть коли філософи з різних релігій (наприклад, християни й мусульмани) поділяють спільну спадщину Платона, Арістотеля чи неоплатонізму, вони можуть робити несумісні висновки.

Одним із можливих підходів у цьому контексті є епістемологічний плюралізм, згідно з яким люди можуть бути однаково виправданими у своїх

суперечливих переконаннях. Така позиція веде до епістемічної скромності (Ward, 2017). Р. МакКім (2018) навіть вважає, що плюралізм світоглядів є не лише прийнятним, а й корисним для філософського розвитку.

Незаперечним є факт, що взаємозв'язки між релігією та наукою були важливою темою у філософії релігії XX століття й залишаються актуальними дотепер. Національна академія наук і Національна медична академія США у спільній заяві зазначили, що наука та релігія ґрунтуються на різних аспектах людського досвіду. У науці пояснення базуються на доказах, отриманих через спостереження за природним світом; релігійна віра, навпаки, не спирається лише на емпіричні дані й зазвичай передбачає звернення до надприродного. Оскільки надприродне не належить до природи, воно не може бути предметом наукового дослідження. Отже, наука й релігія – це різні способи осягнення світу, і протиставлення їх одне одному є штучним (NASIM, 2008, с. 12).

На перший погляд, таке бачення видається переконливим, адже воно зводить конфлікт між двома сферами до мінімуму. Дійсно, основні елементи релігій не піддаються прямому науковому вивченню – ні Бог, ні Аллах, ні Брахман не є матеріальними об'єктами чи процесами. Проте релігійні практики (молитва, медитація, покаєння тощо) можуть досліджуватися опосередковано, наприклад, через нейробіологічні чи соціальні ефекти.

Водночас є проблемні моменти. Академічна спільнота говорить про “надприродні сили або сутності”, що “не є частиною природи”. Однак термін надприродний в англійській мові часто асоціюється не лише з Богом, а й з духами, привидами чи чаклунством, що не зовсім коректно. У філософії релігії прийнято вживати поняття теїзм – віра в Бога або священну реальність, яку не можна безпосередньо виміряти емпірично.

Традиційно релігійні переконання вважалися підвладними оцінці на основі доказів – як на користь, так і проти. До перших належали аргументи з контингентності та порядку світу, появи свідомості; до других – проблема зла, успіхи природничих наук тощо.

Одна з причин розмежування релігії та науки полягає в тому, що сучасна наука свідомо виключає з розгляду посилання на “розум” чи “душу”, зосереджуючись на фізичних явищах, тоді як релігія має справу передусім із духовною сферою. Цікаво, що засновники сучасної науки – Кеплер, Коперник, Галілей, Ньютон – не сумнівалися в існуванні Розумного Творця, який надав світові закономірності, доступні для пізнання. Вони вважали наукове пізнання можливим саме завдяки вірі в божественний порядок світу. Як зазначав А. Ейнштейн, учений повинен мати “віру в раціональність і зрозумілість світу” (Cain, 2015).

Оцінюючи сучасну ситуацію, С. Пінкер стверджує, що наука спростувала релігійні уявлення про походження світу, життя і людини, довівши їхню фактичну хибність (Pinker 2013). З його точки зору, закони природи не мають жодної мети щодо людського добробуту, а поняття долі, карми чи божественного провидіння – ілюзії, породжені когнітивними упередженнями.

З іншого боку, філософ М. Руз заперечує, що наука вимагає атеїзму. Він зазначає, що хоча багато біблійних сюжетів втратили довіру через наукові відкриття, це не зачіпає основних тверджень релігії – про існування Бога, сенс буття, моральність і гідність людини. Наука не відповідає на запитання: чому існує щось, а не ніщо?, у чому сенс життя?, що є основою моралі? Відповіді на ці питання лежать у релігійно-філософській, а не природничій площині. Отже, сучасна наука радше методологічно агностична, ніж атеїстична, адже вона не заперечує Бога, а просто не включає Його в межі своїх досліджень.

Аналіз концептуальних засад філософії релігії дозволяє глибше осмислити сутність виховної діяльності релігійних організацій Польщі та України, зокрема щодо формування в молоді духовно-моральних орієнтирів, ціннісних переконань і здатності до саморегуляції поведінки. Як свідчить філософсько-релігієзнавчий дискурс, релігійна віра розглядається не лише як форма пізнання, а й як особливий спосіб ставлення людини до світу, що ґрунтується на довірі, любові та відповідальності. Такий підхід, відомий у релігійній епістемології,

розкриває віру не як протиставлення знанню, а як інтеграцію раціонального й морального виміру особистості.

Для виховної практики релігійних інституцій це означає, що виховний процес спрямований не стільки на передачу доктринальних знань, скільки на формування внутрішньої готовності молодшої людини до морального вибору, духовного зростання та відповідального ставлення до себе та інших. Звідси впливає важливість розвитку волі, саморефлексії та довіри як внутрішніх механізмів віри, що забезпечують цілісність особистості у світі складних соціокультурних впливів.

Розглянуті концепції – від раціоналістичних і досвідних моделей пізнання до волюнтаристських підходів (зокрема в працях П. Мозера) – дають підстави стверджувати, що релігійне виховання є процесом не лише морально-етичним, а й епістемологічним: воно формує певний тип мислення, у якому істина постає не як суто теоретичне знання, а як життєва практика любові, служіння й співбуття.

Таким чином, філософія релігії створює концептуальне підґрунтя для осмислення виховної діяльності релігійних організацій Польщі та України, оскільки допомагає зрозуміти віру як особистісний акт волі, основу ціннісної системи та рушійну силу морального самовдосконалення. Саме на цих засадах будується виховний процес, спрямований на гармонійний розвиток особистості, здатної до духовної автономії, любові, милосердя й відповідальності перед спільнотою.

1.3. Історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України

Історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України мають багато спільних рис, що зумовлено як геополітичним положенням двох країн, так і взаємопов'язаністю їх культурно-релігійного розвитку. Упродовж століть обидві держави опинялися в подібних історичних обставинах: входження до складу різних імперій, боротьба за

національну ідентичність, відновлення та збереження власних традицій. Важливу роль у цьому процесі відігравали релігійні інституції, які, окрім духовної функції, брали на себе завдання виховання молоді, формування моральних орієнтирів та національної самосвідомості.

Спільними для Польщі та України були й історичні виклики, що визначали характер виховної роботи релігійних організацій. Серед них – періоди інтенсивної полонізації та русифікації, переслідування релігійних спільнот у часи тоталітарних режимів, а також прагнення зберегти власну культуру й мову в умовах обмежень. Водночас релігійні організації ставали центрами просвітництва, ініціаторами створення молодіжних об'єднань і братств, що виховували молодь у дусі відповідальності, солідарності та духовної стійкості.

Аналіз історичних засад виховної роботи дозволяє простежити не лише відмінності, зумовлені конфесійною специфікою Польщі та України, а й широкий спектр спільних тенденцій, що сформували основу сучасних моделей виховання учнівської молоді в обох країнах.

Зауважимо, що система освіти на території України формується разом із проникненням та розповсюдженням християнства. У переліку досліджених історичних, філософських, релігієзнавчих, педагогічних та інших праць висвітлюється процес становлення релігійної освіти в Україні, підкреслюється позитивна роль християнства в поширенні освіти й розвитку культури на українських землях. Одночасно із запровадженням християнства й організацією Церкви розпочинається формування освітніх інститутів. Дослідники історії Церкви наголошують, що початок освіти в Київській Русі було покладено одночасно з уведенням християнства, яке пробудило в населення першу потребу книжного учіння, принесло з собою перші книги.

Духовні стремління до пошуку істинного шляху й можливостей спасіння лягли в основу освіти й відповідали християнському світосприйняттю. Церковна свідомість, що формувалася на основі вчень Отців Церкви, розглядала богослов'я не як раціональну науку, а як науку практичного богопізнання, але такого, що вимагає для свого здійснення глибокого вивчення віри і досвіду Отців. Це дає

підстави стверджувати, що освіта полягала не в досягненні якнайбільшої кількості богословських знань, а лише тих із них, які були необхідні для отримання спасіння в Хресті. Тобто основною метою освіти була святість життя, а теоретичні знання, що сприяли духовному і моральному становленню особистості, вважались засобами досягнення мети. Отже, основні зусилля педагогіки Київської Русі були спрямовані на те, щоб допомогти людині оволодівати християнськими чеснотами і звиряти свої справи та помисли з християнською мораллю, що й було істинною мудрістю, на противагу мудрості чисто пізнавальній, що не підкріплювалась вчинками і справами.

Християнська культура вимагала нової системи навчання, націленого на пристосування до книжності, необхідної для оволодіння християнською догматикою і відправою богослужінь. Християнські знання поширювались у слов'янському середовищі через богослужіння та проповідницьку діяльність духовенства.

Становлення освіти нерозривно пов'язане з розвитком писемності. І. Власовський (1998а) підкреслює значення книги, що стала основою християнської освіти. «Нова віра, – зазначає він, – що мала за мету дати й новий християнський світогляд та виховати людей у християнській моралі, мала впливати не тільки через богослужіння, доступне для широких мас, але й через християнську літературу, хоча би круг читачів її і був тоді ще дуже обмежений» (Власовський, 1998а, с. 70). Вона стала вагомим чинником розповсюдження освіти та науки серед слов'янських народів і українського зокрема.

Важливу роль в історії та культурі українського народу відіграли брати Кирило та Мефодій. На думку І. Власовського, вони посіяли насіння християнської освіти в мові слов'янській і в дусі східно-православному для подальшого релігійного, морального, культурно-освітнього й художнього розвитку кожного із слов'янських народів (Власовський, 1998а, с. 69). Солунські брати, ставши одними з перших проповідників, дали поштовх формуванню джерельної бази богословської літератури та розвитку освіти. Вони, крім дорогоцінних книг для слов'янського світу, залишили після себе учнів.

Дослідники також припускають, що індивідуальне навчання українських учнів грамоті розпочалося не з відкриттям шкіл князями чи священиками, а з появою перших грецьких проповідників. Отже, ще до прийняття християнства в Київській Русі були письменні люди, які створили підґрунтя для поширення освіти, стали одними з перших учителів християнського світу.

Якісно новим етапом становлення системи освіти у східних слов'ян стала діяльність князя Володимира, спрямована на створення мережі шкіл. Перший християнський князь, здійснивши офіційне хрещення Русі, почав відкривати школи та насильно відбирати дітей у «навчання книжне». Літописні тексти говорять про плач матерів, які прощались зі своїми дітьми, відряджаючи їх на навчання, як на смерть. Тому проведені дослідження підтверджують, що на початкових етапах свого становлення школа сприймалась населенням як небезпечне новаторство, здатне зруйнувати вікові традиції.

Крім освіти, необхідної для державних потреб, князі приділяли ще більшу увагу гідній підготовці духовенства, адже поширення християнства в слов'янському світі було одним із головних завдань. Вітчизняні науковці припускають, що на перших етапах християнізації священиків вистачало лише для міських парафій, тому при єпископських кафедрах організовувалися початкові школи для навчання духовенства українського походження. Освіта парафіяльного духовенства була низькою, тому при більших церквах були ченці, які вважались людьми не тільки освіченими, а й святими (Колодний, 1997, с. 116).

Розповсюдженням християнства й облаштуванням шкіл спочатку піклувалася держава, а зі зміцненням церковної організації ці справи повністю перейшли під патронат останньої. Церква стає осередком народного виховання й освіти, а освічене священство давало початкові знання народним масам у світлі християнського вчення. Навчання дітей відбувалося в школах початкової грамотності, що існували при церквах та парафіях. Пастирі церкви, давні граматики і переписувачі книг, постійно намагались нав'язати всім і кожному думку про важливість «книжного вчення» і великої користі божественних книг як для спасіння душі, так і для цього земного життя.

У школах для підготовки священників та членів кліру навчання полягало у здобутті навичок читання й письма, церковного співу, обов'язковим було оволодіння основами християнської віри й моралі. Отримавши ази грамоти, священник міг продовжувати навчання, але до такого були здатні лише деякі. В основі такої підготовки пастирів лежала книжна наука. Уміння читати книги та їх розуміння вважалося шляхом до спасіння душі. Таким чином, головною в освітній системі стала робота з текстом як основним джерелом опрацювання основ християнської моралі. Подальше навчання базувалося, зазвичай, на самоосвіті й передбачало оволодіння грецькою мовою та вивчення іншої, крім релігійної, літератури. Освоєння християнської книжності стало професійним завданням священства. Книжне навчання, що існувало поряд із простим вивченням грамоти і вважалося справою святою та богоугодною, можна назвати більш високим рівнем освіти.

Стає зрозумілим, що Церква практично монополює володіла просвітою населення. Досліджуючи історію Православної церкви в Київській Русі, І. Власовський зауважує: «...яка б не ставилася мета при «книжному навчанні» в ті часи, – чи практична для підготовки духовенства (і урядовців державних), чи більш теоретична для піднесення рівня освіти посеред вищих верств, – все одно: освіта тодішня, і по змісту своєму й по характеру, пройнята була церковно-релігійним духом» (Власовський, 1998а, с. 72).

Християнство викликало необхідність навчання, адже нова релігія повинна була дати не тільки новий християнський світогляд, а й виховати людей на основі християнської моралі. Просвіта та виховання здійснювалися через богослужіння, що було доступне для широких мас, а духовенство вважалося найбільш освіченими людьми. З часом спостерігається поступове поширення шкіл у всіх містах Київської Русі. З огляду на потреби Церкви, освіта набирає масового характеру. Церква виступає основним учителем як священства, так і простих верств населення, використовуючи всі можливі форми й методи для оволодіння основними догматами християнського віровчення.

Особливо важливу роль у розвитку освіти відігравали монастирі. Маючи специфічний клімат цілісного виховання людини, вони стали головними освітніми інститутами. Крім індивідуального навчання та виховання насельників, монастирі мали великий моральний вплив на суспільство. У такому середовищі, де тісно перепліталася теорія з практикою, формувалася наука. Саме з монастиря бере свій початок давньоруська книжність. Вивчаючи по літописах вселенський досвід святих та отримуючи настанови правильного християнського життя, поступово виростає прошарок освічених ченців, які склали освітню базу Київської Русі. Тут переписувалися й перекладалися кращі книги, що «виховували людину, а не розбещували її під приводом просвіти... Така література закладалась в основу всієї освіти на Русі, що й принесло найвищі духовні плоди в XIV–XV ст. (Огієнко, 1982).

Корективи в релігійне та освітнє життя вносили різні історичні події. Особливо відчутні зміни відбулися внаслідок татаро-монгольської навали, коли було зруйновано традиційні освітні інститути. На довгий час перервано навчально-виховні традиції, що призвело до втрати головного значення одних освітніх установ та утворення інших. За твердженням науковців, лише після татаро-монгольської навали поступово складається своєрідна система освіти, генетично пов'язана з традиціями Київської Русі, що має значні відмінності як від західноєвропейської, так і візантійської освітньої системи. Хоча було зруйновано монастирі, що були основними осередками навчання та виховання, знищено книги як основне джерело грамоти, освічені люди перестали виконувати свої основні функції – накопичення та передачу знань, перервано сам освітній процес, не можна говорити про загальний освітній занепад. Освіта залишалася в тій самій формі, що й у дотатарські часи. Її основу складали традиційні школи, що діяли при церквах та монастирях. Розвиток освіти продовжувався в Галицько-Волинському князівстві, а згодом і за польсько-литовської державності.

На початкових етапах існуюча система освіти характеризується однобічністю, що виявляється в її спрямованості на зовнішній бік релігійного життя. Кодекс відомостей, почуттів і навичок, які вважались необхідними для

засвоєння цих правил, складав науку про «християнське житейство», про те, як необхідно жити християнам... Православне богослов'я обмежувало роль розуму у справах віри, вважаючи, що богопізнання більш можливе через споглядання, відчуття, моральний подвиг (Пашук, 2003). Така освіта до певного часу задовольняла потреби Церкви та держави в освічених людях.

Професійною освітою церковнослужителів, що склалася вже на перших етапах становлення християнства, була робота з книгою. Для простого населення книга була малодоступною, і тому головним джерелом пізнання залишався християнський культ. Церковне богослужіння й обрядовість поширювали в народі релігійні образи і задовольняли пізнавальні потреби щодо виховання побожності та християнської моралі. Такий зміст просвітницької діяльності продемонстрував те, що на українських землях Церква, на відміну від Заходу, не мала окремо богословської освіти, вона не створила шкіл, подібних європейським. Виконуючи головне завдання освіти – підготувати вчителів Слова Божого та ствердити народ у християнській вірі, Церква не впорядковувала освітній процес і не змогла утворити струнку й стабільну шкільну систему.

Варто наголосити, що в середньовічній Польщі парафіяльні школи були ключовим елементом місцевої освіти. Це були заклади, які не лише надавали базові знання, а й відігравали важливу роль у житті громади. Їхнє існування було тісно пов'язане з діяльністю Церкви, що розглядала навчання як складову морального й релігійного виховання. У таких школах навчали читати, писати, рахувати, а також опановували основи богослов'я. Освіта сприяла формуванню релігійної й національної ідентичності, виховувала почуття приналежності до спільноти. Провідну роль у навчальному процесі відігравали священники, які мали значний вплив на учнів.

На відміну від університетів, що почали розвиватися наприкінці епохи Середньовіччя, парафіяльні школи діяли в локальному контексті. Учні різного соціального походження могли отримати знання в своєму середовищі, а невеликі групи сприяли індивідуальному підходу до кожного. Це дозволяло священнослужителям і вчителям адаптувати навчання до потреб молоді.

Польські парафіяльні школи (X–XV ст.) навчали основ грамоти й теології, були орієнтовані на дітей і підлітків місцевої громади, а їхніми викладачами здебільшого були священники. Вони суттєво зменшили рівень неписьменності, розширили доступ до знань і стали важливим чинником розвитку країни. Для Церкви освіта була не лише засобом наближення людини до Бога, а й способом виховання морально відповідальних громадян. Завдяки цим школам молодь здобувала як практичні навички, так і духовні основи, необхідні для подальшого розвитку суспільства (*Szkoły parafialne w średniowiecznej Polsce*, 2025).

Парафіяльні школи в середньовічній Польщі виникли з потреби освіти духовенства та місцевої громади. У той час, коли Католицька церква була головним осередком культури й науки, духовенство відігравало провідну роль у формуванні моральної та інтелектуальної свідомості суспільства. Ці школи навчали не лише релігії, але й світських предметів, щоб підготувати священників до ефективнішого управління парафіями.

До основні рис парафіяльних шкіл можна віднести:

- богословську освіту – вивчення основ віри, катехизису та церковного вчення;
- мовну підготовку – вивчення латини як мови літургії та рідної мови для розуміння релігійних текстів;
- вивчення світських дисциплін – основ математики, географії та історії, що сприяли розвитку громадської думки.

Протягом епохи Середньовіччя парафіяльні школи поступово еволюціонували, ставали більш організованими та впорядкованими. Було введено рівні навчання, що забезпечило ширший доступ до знань. У багатьох містах виникали шкільні братства, які займалися колективним навчанням, а також організацією релігійних і суспільних заходів. Важливим етапом стало офіційне затвердження діяльності таких шкіл єпископами.

Ключові етапи розвитку парафіяльних шкіл у Польщі відображено нами на рис. 1.1.

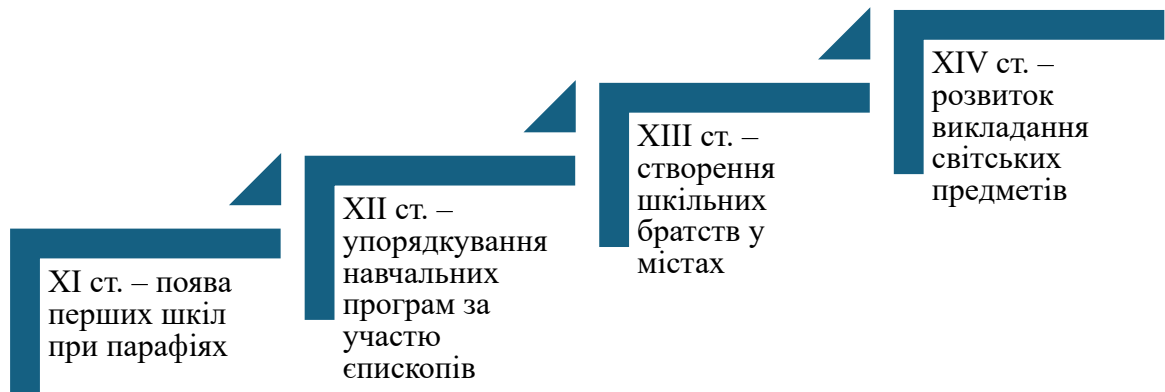

Рис. 1.1. Ключові етапи розвитку парафіяльних шкіл у Польщі

Парафіяльні школи відігравали значну соціальну роль: вони об'єднували громади, сприяли поширенню грамотності та розвитку місцевої культури. Завдяки ним молодь отримувала базові знання та навички, необхідні для щоденного життя, а їхня діяльність стала основою для подальшого становлення системи освіти в Польщі (*Szkoły parafialne w średniowiecznej Polsce*, 2025).

Розроблені основи початкової освіти в Україні довгий час задовольняли Церкву в справі поширення освіти та християнської моралі. Водночас відсутність спеціальних середніх та вищих шкіл спричинила необхідність здобуття освіти на Заході, де вже готували високоосвічених осіб, які відповідали потребам часу. Маючи православний обряд віросповідання, духовенство та вищі верстви суспільства встановлюють тісні стосунки із західною католицькою Європою в освітній сфері. Згодом історичні події на Заході досить виразно позначилися на розвитку освіти в православному світі. Реформація в Західній Європі стала причиною якісних змін у релігійному середовищі й освіті зокрема. Люблінська унія та входження українських земель до складу Польщі призвели до поширення католицьких, а також протестантських освітніх ідей і норм. Така релігійна ситуація на довгий час відобразилась у взаємовпливах різних за віросповіданням освітніх традицій. Просвітницькі традиції Київської Русі переплітаються з освітніми досягненнями латинської Європи. Українська культура зберегла духовне коріння східнослов'янської єдності і одночасно активно освоювала

досягнення західноєвропейської просвіти, трансформатором і передавачем яких була Польща.

Важливим здобутком протестантизму було налагодження й широке впровадження шкільної справи. Протестантські заклади освіти, як і католицькі, і православні, виконували проповідницько-виховні завдання. У той самий час В. Любащенко вважає «важливою прикметою протестантських шкіл, що у XVI ст. відрізняла їх від багатьох релігійних закладів освіти, була особлива присутність світського начала: нововірчі школи створювалися не як вузькобогословські заклади, а спрямовувались, передусім, на виховання широкоосвіченої, ерудованої людини, готової для участі в політичному і культурному житті» (Любащенко, 1996, с. 130). Освіта, яку надавали протестантські школи, базувалася на передових досягненнях західноєвропейської науки та вдало поєднувала національні традиції. Намагаючись іти в ногу з часом, такі школи користувалися популярністю у представників різних суспільних прошарків. Водночас, розгорнувши широку освітню діяльність на початку розповсюдження протестантизму, вони в силу певних обставин не витримують суперництва з освітніми досягненнями, що стали традиційними для України. Опікуючись просвітою своїх прихильників, протестанти довгий час не мали значних успіхів у підготовці служителів церкви, поповнюючи власні ряди із-за кордону (*Історія церкви*, 1999, с. 765-852).

Основними закладами освіти для поширення «латинської науки» стали єзуїтські школи. Виконуючи головне завдання – виховати освічених людей для боротьби з поширенням протестантських ідей, вони знаходять симпатію серед українського населення. З часу Люблінської унії і появи в литовсько-руських землях єзуїтів посилюється пропаганда католицизму. Католицькі та протестантські освітні заклади, що існували на Україні, давали кращі знання на противагу православним. Вони значною мірою відповідали практичним потребам Польсько-Литовської держави й тому користувалися популярністю серед молоді, особливо вищих верств суспільства. Багато випускників таких шкіл продовжували навчання в університетах Західної Європи (Любащенко, 1996, с. 130).

Аналізуючи дану проблематику, дослідники часто досить гостро доводять позитивну роль латинських шкіл у православному середовищі або навпаки демонструють негативні сторони такого впливу на розвиток віросповідних традицій. Не вдаючись до детальної розробки цієї проблематики, ми спостерігаємо важливі зрушення в освітньому середовищі. Довгий час саме католицька школа була прикладом високого рівня освіти на українських землях. Навчання в латинській школі не сприяло обов'язковому покатоличенню. Повертаючись у лоно православ'я, священники не тільки не втрачали своєї віри, а й створювали сприятливий клімат для розвитку власної освітньої системи. У середовищі найбільш далекоглядного духовенства розуміється загроза православ'ю, усвідомлюється необхідність наукової освіти. Вони запозичили на Заході основні просвітницькі ідеї, взяли на озброєння зовнішній бік діяльності закладів освіти та створили інформаційну базу, познайомившись із досягненнями науки в латинському світі.

Зразки західної освітньої традиції поступово стають основою нових перетворень у системі освіти. Це дало не лише позитивні зрушення, а й викликало гостру полеміку. З одного боку, відкидаючи католицизм, негативно сприймалась і заперечувалась роль «латинської науки», а з іншого – демонструвались її переваги та практична необхідність у розвитку культурного життя народу.

Про високу освіченість, що була характерна для служителів церкви, свідчать наукові дослідження істориків, філософів, богословів. Митрополит Іларіон говорить, що духовенство постійно дбало про свою освіту, йому були притаманні такі риси: висока освіта, авторитетність, національність, народність. Він доводить, що «...з найдавнішого часу Духовенство Української Церкви, особливо її ієрархія, завжди вирізнялося своєю показною освітою, що була в цілому вища від освіти своєї світської інтелігенції та освіти Духовенства інших слов'янських церков» (Огієнко, 1991, с. 60).

Незважаючи на значні позитивні зрушення, Церква довгий час не могла виробити власної наукової чи богословської системи. Її головним завданням в організації навчання було те, щоб учень твердо засвоїв істини православної віри,

обґрунтованих на Святому Писанні, постановах вселенських соборів і свято-отчих писаннях. Школи в початковий період свого існування досягали такої мети через безпосереднє знайомство з джерелами християнського віровчення. Священство вважало, що вся освіта повинна була служити богослов'ю, створити надійну опору для боротьби з іншими вірами, адже в іншому випадку вона просто не корисна і навіть шкідлива.

Питання організації спеціального церковного навчання постало не випадково. Для боротьби з проявами релігійного вільнодумства і протистояння з католицьким світом були необхідні освічені священники, та й саме православне богослов'я вимагало наукового знання. Успішному вирішенню цієї проблеми могла зарадити лише рішуча та цілеспрямована робота з організації необхідної освіти. З цього приводу А. Пашук зазначає, що «...свідомі й патріотичні русини-українці не сиділи склавши руки, а діяли розуміючи, що без освіти, науки, знання Україна-Русь ніколи не вибереться з темноти і не зможе встояти перед полонізацією» (Пашук, 2003, с. 66).

Осередком української релігійної освіти стала Острозька академія. Цей заклад поклав «початок реального компромісу між східнослов'янськими просвітницькими традиціями і «латинською наукою». Він став духовно-релігійним центром для всієї України і заклав підвалини для майбутнього становлення вищої школи та консолідації наукових сил. За оцінкою вчених, «...Острозька академія не стільки мала значення як шкільна установа, що випускала своїх вихованців, скільки як інститут вчених богословів для наукової праці, у якому характері й називається вона академією» (Власовський, 1998а, с. 233).

Досліджуючи духовні православні заклади освіти Волині, В. Рожко дає оцінку Острозькій школі. Його думка співзвучна з поглядами багатьох науковців і визначає роль академії в розвитку освіти як приклад для розвитку шкільництва по всій Україні: «Академія в Острозі і була покликана до кування саме тої духовної зброї, до несення вищої, у першу чергу, богословської освіти» (Рожко, 2002, с. 38).

Православне священство поступово створює школи з метою просвіти як найбільш дієвого засобу в боротьбі проти полонізації та покатоличення. Головна заслуга в цьому належить братствам. Вони визначили розвиток освіти на основі християнської моралі, зберігаючи православні традиції. Саме в такому середовищі, яке створили братства, укорінився погляд на наукову освіту як на «найкращий засіб, що веде до підвищення релігійно-морального значення православної церкви і належний оплот проти наступаючої іновірної пропаганди» (там само). Братства склали фундамент для розвитку вищої освіти. Позитивно оцінює освітню роботу братств І. Огієнко: «Власне церковним братствам належить велика честь найпершого заснування нормальних сталих шкіл, чого до них ніде в благочестивих слов'ян іще не було. Їхні школи були добрими середніми школами, а трохи пізніше стали вищими, наприклад, у Львові та Острозі, а незабаром у Києві» (Огієнко, 1982, с. 129). Отже, створення закладів освіти в середовищі братського руху має особливе значення у формуванні релігійної освіти в Україні, завдячуючи не лише самому факту створення національної школи, але і вітчизняної вищої освіти.

У 1632 році внаслідок злиття Київської братської школи і школи в Печерському монастирі, заснованої Петром Могилою, виникла Києво-Могилянська колегія. У зміст роботи колегії покладено програму, розроблену Петром Могилою, основу якої склали позитивні досягнення західноєвропейської освіти. Учені вказують на величезні заслуги у створенні закладу вищої освіти «освіченого архіпастиря свого часу» Петра Могилу. Коло наук та рівень їх викладання високоосвіченими педагогами без сумніву говорить про високий статус колегії й ставить її поряд із закладами вищої освіти, що вже діяли в Західній Європі.

Відіграючи вирішальну роль у розвитку науки та поширенні освіти, колегія згодом отримує статус академії, що юридично оформило її як заклад вищої освіти православної орієнтації, і вже в XVII столітті вона стала визначним культурним центром всієї України. І. Огієнко підкреслює особливе місце Київської академії в історії української культури: «Власне ця Київська Академія стала нам вугільним

каменем нашої культури аж до половини XIX віку... Студенти цієї Академії ставали по закінченні або священиками, або світськими діячами, високо освіченими» (Огієнко, 1991, с. 17).

Корективи в релігійне життя, у тому числі й у розвиток освіти, вносить Берестейська церковна унія 1596 р. Разом із формуванням Греко-католицької церкви постає й нова школа. Уніатська школа визначилась як явище своєрідне, відмінне від латино-польського й греко-слов'янського освітніх напрямів. Освіта в цих школах була спрямована виключно на потреби Церкви і виконувала головне завдання – підготовку освічених кадрів з метою зміцнення позицій греко-католиків. Уніати сформували школу, що починає задовольняти освітні потреби населення окремих регіонів України.

Отже, в Україні в XIV–XVII ст. за необхідності розвитку освіти, що відповідала б запитам суспільства в освічених кадрах, постали різні конфесійні заклади освіти. Як і в попередні часи, духовенство залишається тією силою, що здатна сформувати освітню систему, спроможна навчити й виховати на основі християнської моралі. Поєднуючи західноєвропейський рівень освіти з вітчизняними традиціями і патріотичним християнським вихованням, Церква поступово створює власну освітню систему. Формування різних закладів освіти і, у першу чергу, Києво-Могилянської академії, що відповідало вимогам часу, буде не лише основою розвитку української освітньої традиції, а й дасть поштовх та підготує базу для розвитку освіти на інших територіях у середовищі слов'янських народів.

З розвитком закладів освіти принципово змінюється мета освіти. Її основою стає не святість людини, а прагнення сформувати в неї широкі і різнобічні знання. Богословські знання перетворюються в суму знань замість того, щоб бути джерелом навчання досвідному богопізнанню. Навчання християнському розумінню життя замінюється точним виконанням церковних настанов, обрядів і церковної естетики. Зі зміною мети освіти змінюється й освітній процес. Духовні школи формувалися на зразок католицьких та протестантських і взяли на озброєння їх систему, методи, програми, навчальні посібники, які не відповідали

православним істинам. Розширювалася предметна база, вводилися класи, оцінки, покарання й нагороди. Латинська мова стає мовою науки в закладах освіти і показником рівня освіченості до початку XX століття.

Історичні процеси, що відбувалися на українських територіях у XVII-XVIII ст. призвели до значних трансформацій, які пов'язані з перерозподілом українських земель на користь окремих держав, де перевагу мали різні конфесії й спричинили до формування різних конфесійно зорієнтованих освітніх традицій.

До значних змін в освіті призвів перехід Київської метрополії під юрисдикцію Московської патріархії. Духовенство і світське населення Московщини, порівняно з Україною, дещо різнилися за рівнем освіченості. У школах Московщини не вивчалися загальноосвітні предмети, навчання базувалося на засвоєнні основ релігійного життя, незначна увага приділялася народній просвіті. В Україні існувала розгалужена освітня система, яка намагалася охопити різні суспільні прошарки. Така освіта сформувалася внаслідок історичних подій, що відбувались на українських територіях.

Держава та Церква приділяли значні зусилля для поширення освіти й релігійного виховання, адже вони потребували значного вдосконалення. Особливу роль у сфері релігійної освіти відіграли реформи Петра I, які поширилися на всій території імперії і вплинули на стан освіти в Україні. До петровських реформ існувала єдина система освіти, яка надавала весь багаж знань, задовольняючи потреби суспільства. Тепер перед школою ставилися завдання давати такі знання, які будуть корисними для змін у державі. Головна увага приділяється розвитку практичних наук та підготовці спеціалістів, потрібних для різних галузей економіки. У той самий час створення Священного Синоду визначило взаємовідносини держави та Церкви. Поступово починають виокремлюватися спеціалізовані заклади освіти, у тому числі й духовні, що орієнтуються на підготовку кадрів священства. Залишаючись основними загальноосвітніми центрами, вони поступово стають осередками розповсюдження релігійної освіти.

Прикладом високого рівня освіти на Україні продовжує залишатися Києво-Могилянська колегія. Вона, зазнаючи трансформацій і змін, була до початку ХХ століття фундаментом богословської науки. Колегія працювала під патронатом Церкви, але богословський курс, який тут викладався, не був офіційно затверджений. Варто наголосити, що в часи Петра Могили Київська колегія ще не була богословською школою й майже до самого кінця ХVІІ ст. богослов'я не викладалось як окрема дисципліна, низка богословських тем входила і розглядалася в курсах філософії. Лише в 1694 р. в Київській колегії дозволено викладати філософські та богословські курси, а з 1701 р. вона існує як Академія, що давало їй статус вищої школи. Добу з кінця ХVІІ ст. й до 1760 р. історики називають Добою повного розквіту Києво-Могилянської академії. Користуючись формальною незалежністю від Синоду і керуючись настановами київських митрополитів, вона зберігала власні багатовікові традиції (Власовський, 1998б, с. 38-40). Отже, Києво-Могилянська академія була не спеціальною духовною, а загальноосвітньою вищою школою для різних верств населення.

У другій половині ХVІІІ століття Академія переживає перехідний стан, аж поки не стала в 1819 р. Київською Духовною Академією. Простежуються намагання реформувати її на зразок світської шкільної освіти, з'являються проєкти перетворень, але вони не були втілені в життя. Академія, «залишена самій собі», зазнала впливу русифікаційних заходів, як і все українське церковне життя. Перехідний період вів до втрати Київською Академією колишнього значення як освітнього й культурного осередку.

Українське духовенство і, у першу чергу, відомі діячі Київської Академії (Стефан Яворський, Феофан Прокопович та інші), беруть активну участь у розвитку освіти в московській державі, «підіймаючи її з темряви» до рівня українських шкіл. Значний відхід на північ наукового потенціалу та визначальна роль держави в задоволенні освітніх запитів суспільства, що розвивається, призвели до ослаблення духовної освіти в Україні. З цього питання професор І. Власовський зазначає, що «йшла секуляризація освіти й науки, які відходили з-під опіки Церкви й ставали головною турботою держави. Світська освіта, світська наука і школа

витісняли давню школу з її церковним характером і напрямом. Це було причиною занепаду Київської Академії, що, як школа з завданнями загальноосвітніми під покровом Церкви, переставала освітньою системою та методами відповідати духу й потребам часу в ділянці цієї загальної освіти» (Власовський, 1998а, с. 50).

Крім того, на Лівобережній Україні у XVIII ст. були інші школи, відкриті місцевою церковною владою. Вони існували в Чернігові, Харкові, Переяславі, Полтаві та забезпечували кадрами священства місцеві парафії і поповнювали студентські лави Київської Академії. Склалися умови для формування системи духовної освіти.

До другої половини XVIII ст. система освіти в Польщі, як і в більшості європейських країн, перебувала майже повністю під контролем Католицької церкви. Основними типами шкіл були парафіяльні та чернечі. Їхній розвиток тривав до ліквідації ордену єзуїтів і створення Комісії національної освіти у 1773 р.

У першій половині XVIII ст. особливого розквіту набуло шкільництво, що діяло при монаших орденах. Найвпливовішими були єзуїти, які володіли найбільшою мережею колегіумів (67 закладів у 1773 р.). Друге місце займали піари з 27 колегіумами, далі – василіяни (9 закладів освіти), згромадження священників спільного життя (2 заклади освіти) та театини (1 заклад освіти).

Велике значення мав орден піарів, який став осередком реформ освіти під проводом о. Станіслава Конарського (1700–1773). Він започаткував масштабну шкільну реформу, заснував низку сучасних закладів освіти, зокрема знаменитий Collegium Nobilium у Варшаві (1740). Піарські школи мали виховувати не лише побожних християн, а й чесних і відповідальних громадян, здатних критично мислити та усвідомлювати національні цінності. Релігія залишалася основою виховання, однак навчання набуло більш світського й громадянського характеру. Під впливом реформ С. Конарського зміни почали впроваджувати й інші ордени – зокрема єзуїти, які створили елітні громадянські колегіуми у Львові, Вільнюсі, Любліні, Познані та Варшаві.

Визначною подією стало заснування Комісії національної освіти (Komisja Edukacji Narodowej) у 1773 р., що стало першим державним органом управління освітою в Європі. Це відбулося після розпуску ордену єзуїтів, за ініціативи підканцлера Йоахіма Хрептовича. Відтоді всі школи перейшли під контроль держави. Однак участь духовенства залишалася вагомюю – першим головою Комісії став єпископ Міхал Понятовський (1736–1794). Комісія спиралася на ідеї С. Конарського, маючи на меті виховання моральної, освіченої людини – християнина і патріота.

Реформа 1783 р. під керівництвом о. Гжегожа Пірамовича запровадила поділ країни на навчальні округи та оновила програми шкіл. До навчання додано історію, мораль, право, гігієну, але викладання релігії зберегло провідне місце – воно мало формувати моральні орієнтири й захищати молодь від безвір'я. Інструкції Комісії національної освіти наголошували, що релігія та побожність є найважливішою складовою виховання.

Парафіяльні школи також підлягали державному нагляду, хоча їхня діяльність формально регулювалася церковним законодавством і контролювалася єпископами. Освітня діяльність священників була неоднорідною: одні ревно виконували свої обов'язки, інші – менш сумлінно. Критичну оцінку такого стану дав о. Гуго Коллонтай, який нарікав на різномірність катехизмів і низьку якість навчання.

Єпископи, такі як Ігнацій Массальський (Вільно) та Міхал Понятовський (Плоцьк), активно закликали священників відновлювати парафіяльні школи. Водночас діяльність Комісії національної освіти поступово призвела до скорочення їхньої кількості. Наприклад, у Віленській дієцезії кількість шкіл зменшилася з 330 у 1777 р. до 10 у 1791 р. (Czekalski, 2010, сс. 105-108).

Таким чином, у XVIII ст. польська освіта пережила перехід від церковного до державного керівництва, проте релігійно-моральні засади залишилися центральними в системі виховання. Комісія національної освіти, спираючись на спадщину духовної педагогіки, поєднала віру, патріотизм і просвітництво, створивши основу для модерної освітньої системи Польщі.

На початку XIX ст. у галузі освіти в Україні відбувалися зміни, спрямовані на відокремлення духовних шкіл від світських. У 1808 р. всі духовні школи були об'єднані під керівництвом Комісії духовних училищ як особливого духовно-навчального відомства. Відомство було розділено на академічні округи, де безпосередній нагляд за середніми і нижчими закладами освіти входив до обов'язків академій. Нижчу освіту повинні забезпечувати повітові й приходські училища, по декілька на парафію. У семінаріях, що відкривались у кожній єпархії, надавалася середня духовна освіта. Академії давали вищу освіту для випускників семінарії та виконували адміністративні функції. Найвищим курсом як в академіях, так і семінаріях, було богослов'я. Академії виконують також функції наукового осередку. Її випускники отримували ступінь кандидата чи магістра, тут могли присвоювати звання доктора богослов'я. Навчання в цих закладах стає обов'язковим для дітей духовенства. Поєднуючи загальноосвітні курси зі спеціальними, «по своєму характеру, всі духовні школи створені були у вигляді станових шкіл змішаного типу» (там само, с. 55). Отже, поступово запроваджується єдина для всієї імперії система духовної освіти, що має становий характер.

Протягом наступних років зміст роботи духовних закладів освіти постійно змінювався. Незважаючи на це, загальні риси їх діяльності збереглися до 60-х років XIX ст. У другій половині XIX ст. активізуються реформаційні процеси в освіті на Лівобережжі. Це призводить до появи нових статутів академій, семінарій, училищ, що регламентували внутрішній устрій, навчальну частину. Визначались устрій управління і взаємовідносини викладацького складу, чіткий поділ предметів на загальноосвітні й спеціальні, скорочено курси богословських предметів і збільшено курс філософії, введено вивчення педагогіки для підготовки духовенства до участі у справі народної освіти.

Унаслідок реформ відбувається розмежування між світською і духовною освітніми системами. З'являються документи, які визначають взаємовідносини між цими системами і в той самий час засвідчують назрівання проблем у цій сфері. За словами Г. Степаненко, «Статут 1867 р. провів чіткий розподіл між загальною

і богословською освітою; зробив великий крок на шляху руйнації замкнутості духовного стану, відкривши для дітей духовенства можливість отримувати вищу цивільну освіту і, навпаки, учням світського походження отримати духовний стан» (Степаненко, 2002, с. 103).

Декілька відділень та велика кількість предметів давали освіту не лише для проповідницького служіння. Церква, виконуючи важливі освітні функції, потребувала підготовлених кадрів для педагогічної роботи в закладах освіти різних ступенів. За Статутом, затвердженим у 1869 р., перед духовними академіями постала подвійна мета: це повинна була бути не тільки богословська вища школа, але ще й свого роду педагогічний інститут духовного відомства. І, відповідно, в академіях не стільки готували до пастирства, скільки власне до педагогічної діяльності.

Шкільна політика самодержавства на межі XIX–XX ст. була спрямована на задоволення зростаючих суспільних потреб в освіті і, у першу чергу, на зміцнення монархічних основ державності. Релігійна просвіта вважалась основною навчально-виховною діяльністю, яка задовольняла державний устрій, і тому підтримувалася владою. Акумулюючи погляди з даної проблематики, науковці наголошують, що на церковну школу було покладено завдання виховання дітей у дусі відданості самодержавству, православ'ю і народності.

Духовенство проявляє зацікавленість у поширенні народної освіти. Маючи опіку держави, священство могло виконувати своє першочергове завдання – поширення Слова Божого через просвітницьку роботу. Така діяльність дозволяла розповсюджувати та зміцнювати православні ідеї серед молоді, формуючи православний зміст життя й протидіяти конфесійним наступам. Через освітню діяльність православне духовенство широко впливало на формування релігійної свідомості своєї пастви, протидіяло, зокрема, католицькому та сектантському вихованню молоді.

Попри складні історичні обставини, пов'язані з поділами Речі Посполитої, ідеї Комісії національної освіти продовжували впливати на духовне та культурне життя польського народу і в XIX столітті. Вони знайшли своє відображення,

зокрема, у викладанні релігії як у школах, підпорядкованих державі, так і в церковних закладах.

Хоча держави-загарбники намагалися перебудувати систему освіти відповідно до власних інтересів, Церква зберегла певний простір для освітньої діяльності. Попри спроби перетворити її на підконтрольну державну інституцію, влада не прагнула повної секуляризації суспільства, тому уроки релігії залишилися в шкільних програмах, хоча їхній зміст і мову намагалися контролювати. Найжорсткіші форми утиску мали місце на підконтрольних росії та Пруссії землях.

У російській імперії проводилася системна русифікація: заборонялося використовувати польську мову навіть на уроках релігії, натомість запроваджувався російський переклад богослужбових текстів; закривалися гімназії, повітові та монастирські школи (особливо на Волині й Поділлі).

У Пруссії запроваджено тотальну германізацію. Усі предмети, включно з релігією, викладалися німецькою мовою. Протестом проти цього став відомий страйк дітей у Вжесні (1901 р.), коли учні відмовилися молитися та вчитися німецькою. За це їх били, відраховували зі школи, а священників і батьків карали штрафами та арештами.

В австрійському поділі освіта також зазнавала германізації, але з 1866 року, після рішень Шкільної ради, дозволено викладання релігії рідною мовою, що частково послабило асиміляційний тиск.

Попри політичні переслідування, релігійне виховання не зникло з польських шкіл. Його роль полягала не лише в навчанні катехизму, а й у збереженні національної свідомості, моральних цінностей та мови. Католицька освіта ставала формою духовного опору русифікації та германізації.

З другої половини XIX ст. зростає кількість дітей, охоплених шкільною освітою: у Пруссії – близько 85 %, у Галичині – 28 %, у Царстві Польському – лише 20 %. Однак частота проведення уроків релігії залежала від регіону: зазвичай – раз на тиждень, іноді двічі, а подекуди щодня. У деяких школах

навчання релігії припинялося через заборону для священників викладати або їхній власний протест проти умов, у яких це відбувалося.

Отже, у період поділів Польщі уроки релігії залишалися осередком збереження віри, культури та моральних засад нації. Незважаючи на спроби асиміляції, саме релігійне виховання допомогло польському народові зберегти духовну ідентичність і почуття спільноти, що згодом стало важливою основою для відродження державності (Czekalski, 2010, сс. 108-110).

На початок ХХ ст. релігійна освіта в Україні сформувалась у всій своїй повноті. Маючи окремі проблеми, така освіта забезпечувала потреби в навчанні та вихованні населення на основі християнської моралі. Церковна школа мала помітні переваги над світською. Вона залишалась основною початковою освітньою ланкою. Не будучи цілковитою монополією православних священників та чернецтва, початкова церковна школа утримувала високий соціальний статус (Надтока, 1998, с. 207).

Духовна освіта на українських землях, що перебували в складі російської імперії, на відміну від західноєвропейських країн, надавалася виключно в духовних закладах освіти. У складі закладів освіти інших відомств не було богословських факультетів, що займалися підготовкою кадрів духовенства. Проте, поряд із іншими навчальними предметами, богослов'я та церковна історія вивчалися на всіх університетських факультетах і їм відводилася головна роль у вихованні молодого покоління (Кальниш, 2001, с. 32).

Духовна освіта відрізнялася від світської у площині світоглядній. Спостерігається чітке відмежування духовної освіти від світської. Така освіта стає прерогативою для вихідців із родин священників, «...церква схиляється до посилення самоізоляції, завдяки перенесенню її на пастирські родини» (Надтока, 1998, с. 37). Майже зовсім відмовившись від наук, що викладались в інших закладах освіти, семінарія, формуючи богословсько освічену людину, «накладала на кожного семінариста печать архаїзму» (там само, с. 38).

Система духовної освіти на українських землях, що перебували в складі російської імперії, яка мала в своєму складі 41 заклад освіти: академію, 9

семінарій, 31 училище, стає все більше залежною від усієї сукупності духовних закладів освіти, які існували в імперії. Якщо протягом багатьох попередніх століть вона виконувала функції «духовного донора», то на початку ХХ ст. не могла в повному обсязі забезпечувати власні потреби (там само, сс. 41-42).

Церква мала систему духовної освіти та церковних початкових шкіл, здійснювала відчутний вплив на світські заклади освіти, де обов'язково вивчалися релігійні дисципліни. Релігійна освіта, маючи позитивні зрушення в розвитку, досягла свого апогею на початку ХХ ст., але все більше не задовольняла суспільство, що швидко розвивалось, і потребувала реформ як у духовних закладах освіти, так і початковій загальноосвітній ланці.

До революційних подій 1917 р. Церква знаходилася під безпосереднім контролем державної влади, це зумовлювало майже монопольне право на релігійну освіту. Будь-які зміни в системі релігійної освіти залежали від внутрішньополітичного курсу держави. Скликання Помісного Собору в 1917-1918 роках після декількох століть перерви дозволяло Церкві визначити власне ставлення до питань церковно-суспільного життя. Одним із актуальних питань стала реформа духовної освіти. Маючи багатий досвід комісій з освітніх питань, що скликалися до цього, першочергова увага приділялася реформі академій для вирішення проблеми богословської науки і освіти: розв'язанню питань багатопредметності академічного курсу, надання академіям повної автономії в питаннях керівництва та формування викладацького складу закладів освіти, виховання студентства. Нова церковна політика, спричинена революційними подіями, внесла свої корективи в розв'язання освітніх проблем. Подальший розвиток історичних подій не дозволив реалізувати запропоновані проєкти, що були відповіддю Церкви на виклики часу, висунуті в ті роки богословській науці та освіті.

Виконуючи головне завдання релігійного виховання, духовні заклади освіти поступово звужують викладання загальноосвітніх дисциплін. Встановлюється становий характер духовної школи, коли більшість семінаристів були вихідцями з сімей священиків, а навчання в академіях могли продовжувати лише кращі

випускники семінарій, що природно визначило існуючий стан. Наслідком стає відставання загальноосвітнього розвитку семінаристів у порівнянні з випускниками інших закладів освіти. Існуючі духовні школи задовольняли потреби суспільства в служителях культу, але все менше відповідали сучасності (*Релігійна освіта в Україні (перша пол. XX ст.)*, 1997, с. 6-14). Отже, поряд із позитивними зрушеннями в системі духовної освіти постає проблема її вдосконалення.

Ліберально-демократичні зрушення на початку XX ст. потребували широкого реформування всього церковного життя, зокрема й освіти. Будь-які спроби перетворень не знайшли успіху, причиною чого була нестабільність державного життя, що підживлювалася війнами та революціями. Система релігійної освіти, що сформувалась у попереднє століття, залишилась без змін (Степаненко, 2002, с. 106-107). Такою, з деяким трансформаціями, що відбулися за часи існування Церкви в РСРС, освіта почала відроджуватися в незалежній Україні з демократизацією суспільства й появою сприятливих умов для діяльності релігійних організацій.

Особливості має розвиток релігійної освіти на західноукраїнських землях. Спеціальний заклад освіти – Генеральна семінарія, що була створена на кінець XVIII ст. у Львові, – стає головною базою для підготовки майбутніх священиків. Заклад освіти мав високий науковий рівень професорсько-викладацького складу. Установлений порядок, при незначних змінах, залишався на довгий час засобом виховання молоді на основі християнської моралі, адже його випускники поповнювали не лише ряди священиків та високоосвічених богословів, а й активних громадських діячів, про що говорить історія українського народу (Марусин, 1964, с. 34-38).

На західноукраїнських землях сприятливі умови для розвитку шкільництва з'явилися після реформи 1869 р. У Галичині створюються народні школи, у яких на першому місці серед обов'язкових предметів було вивчення релігії. Її вивчали протягом усіх років навчання і приділяли цьому значну увагу. Метою роботи таких шкіл було виховати дітей у релігійних традиціях, озброїти знаннями і

вміннями, потрібними для життя й подальшої освіти, закласти основу для освіти активних членів суспільства».

У 1891 р. на Соборі у Львові актуальним було питання виховання кандидатів духовного стану. На Соборі було прийнято рішення щодо організації та роботи закладів освіти – великих та малих семінарій для підготовки духовенства за західноєвропейським зразком. Робота великих семінарій розпочалася вже в перші роки згідно з прийнятим рішенням, мала семінарія відкрилася лише в 1919 р. Малі семінарії мали специфічний устрій, що визначив тісний зв'язок майбутнього духовенства зі світським середовищем. «Це тільки інтернат, – вважає М. Марусин, – де учні мешкають і живуть спільним життям, а на науку ходять до державних середніх шкіл» (Марусин, 1964, с. 42).

На західноукраїнських землях активізували освітню діяльність протестантські конфесії. Під егідою кожної громади відкривалися школи. Головним завданням таких шкіл було виконання загальноосвітньої програми з навчання та виховання молоді. На зразок західноєвропейських шкіл богословським навчальним дисциплінам відводилася другорядна роль. Лише в середині ХХ ст. планувалося відкрити заклади освіти для підготовки духовенства, проте події 1939 р. надовго призупинили будь-яку діяльність протестантських конфесій, у тому числі й освітню (Любащенко, 1996, с. 284-290).

У 1928 р. у Львові створено Греко-Католицьку Богословську Академію, що стало «справді епохальною подією не тільки у вихованні кандидатів духовного стану на Україні, але в житті нашої української Церкви взагалі» [Марусин, 1964, с. 48). Академія, проіснувавши 15 років, стала осередком богословської науки для греко-католицького світу і підготувала кадри, що зберегли її ідентифікацію протягом багатьох років нелегального існування.

Тісний зв'язок із Заходом дозволяв розвиватися закладам освіти, відповідаючи вимогам часу, забезпечуючи потреби Церкви та суспільства. Підготовка духовенства мала задовільний стан і часто забезпечувала кадрами не лише потреби українського народу. Водночас значна увага приділялася навчально-виховній роботі на основі релігійних моральних засад у громадському

середовищі. Важливою ланкою системи релігійної освіти в Україні була початкова школа. У такій школі надавалася елементарна освіта, здійснювалося виховання в релігійному дусі. Вона повинна була навчити і, у першу чергу, виховати дітей на засадах християнської віри, що чітко простежується в змісті роботи таких закладів, де на першому місці стояли релігійні предмети, яким надавалась перевага при навчанні, а за їх вивченням слідувала Церква.

До 1939 р. у закладах освіти на західноукраїнських землях освіту отримувала молодь різного соціального, національного та релігійного складу, як хлопчики, так і дівчатка. Одним із напрямів навчально-виховного процесу, якому Церква приділяла максимум зусиль, був релігійно-моральний. Визначальне місце у змісті освіти відводилося релігійним предметам. Їх головним завданням було виховання молодого покоління. Усі учні отримували теоретичні знання з богослов'я і практичні вміння, відвідуючи богослужіння. Майже в кожній школі урок релігії проводив священник-катехит, вимогами до якого були релігійність, доброчесне життя, глибока християнська моральність, володіння педагогічними навичками. Вивчення релігії не було новим явищем, оскільки діти знайомилися з її основами в повсякденному житті, та й катехит не лише навчав своїх учнів вірі, але й допомагав зорієнтуватися у виборі життєвого шляху. А. Шептицький визначає мету навчально-виховного процесу в греко-католицькому середовищі як виховання молоді на принципах християнської моралі, прищеплення їм любові до Бога, до свого народу, до його культурних та духовних надбань і здобутків. Його ідеї та напрацювання стали підґрунтям релігійного виховання молоді і розвитку греко-католицьких закладів освіти.

Складні політичні процеси, що протікали в Україні після 1917 р., віддзеркалились і на релігійному житті. Як власне саме Церква спробувала провести вдосконалення релігійної освіти, так і почав відчуватися вплив владних структур, що діяли в країні. Незважаючи на нестабільність та часту зміну урядів, вивчення релігійних предметів залишалось невід'ємною складовою освітньої системи. З приходом до влади більшовиків запропоновано новий варіант політики у системі освіти. Він потребував радикальних змін, за яких релігійна освіта не

просто заборонялась, а їй почалась активна боротьба з її проявами (*Релігійна освіта в Україні (перша пол. XX ст.)*, 1997, сс. 31-39).

Водночас, відновлення незалежності Польщі в 1918 році ознаменувало новий етап розвитку освіти, що став справжнім подихом свободи після більш ніж століття поділів. Особливо активну роль у відбудові та організації шкільництва відіграв Католицький костел, який вбачав у вихованні молодого покоління ключ до духовного і національного відродження.

Ще до відновлення державності єпископ Плоцький, нині блаженний Антоній Юліан Нововейський, закликав священників і мирян створювати школи в кожній парафії, щоб жодна дитина не залишалася без освіти. Завдяки діяльності духовенства шкільна система в новій Польщі почала формуватися на поєднанні національних та релігійно-моральних цінностей.

Питання релігійного виховання та викладання релігії були юридично закріплені в Конституції 1921 року та Конкордаті між Польщею і Ватиканом (1925). Відтоді навчання релігії стало обов'язковим предметом для дітей і молоді до 18 років. Законодавчо її ставили на перше місце серед шкільних дисциплін, визнаючи центральну роль віри у формуванні морального характеру.

Попри це, на практиці виникали труднощі: нестача кадрів, різні освітні тенденції та педагогічні експерименти іноді зменшували увагу до катехизації. У відповідь духовенство активно працювало над оновленням методів викладання, утворювало кола префектів, проводило з'їзди й симпозіуми катехетів, видавало фахові журнали. Церква прагнула, аби навчання релігії не зводилося лише до теоретичних знань, а виховувало совість, мораль і громадянську відповідальність.

Важливими актами регулювання стали закон від 17 лютого 1922 року та Статут семирічних народних шкіл (1933), що визначали структуру початкової освіти. Релігію передбачалося викладати 2 години на тиждень у всіх типах шкіл – початкових, середніх і професійних. У міжвоєнний період було створено дві загальнодержавні програми релігійного навчання (1919 і 1935 рр.), які узгоджували зміст із віковими особливостями дітей.

Програми будувалися навколо головних питань християнського життя – від пізнання Божої любові до осмислення ролі Церкви в історії людства. Зміст уроків підкреслював важливість вдячності Богові, моральної дії та наслідування Христа (Pęcherski, Świątek, 1984).

Отже, у міжвоєнній Польщі викладання релігії стало не лише освітнім, а й морально-виховним явищем, покликаним формувати духовно зріле суспільство. Участь Церкви у школах забезпечувала єдність національної, культурної й релігійної ідентичності. Саме через католицьке виховання зміцнювалися засади віри, любові до Батьківщини та відповідальності за ближнього – цінності, які стали фундаментом духовного життя польського народу в XX столітті.

Після завершення Другої світової війни в Польщі встановився новий лад, який виявився несприятливим для викладання релігії в школах. Релігію трактували інструментально – залежно від політичних потреб влади. У періоди «відлиги» релігія могла повертатися до школи, а коли режим зміцнювався – знову вилучалася. Від 1945 до 1990 року такі зміни повторювалися неодноразово.

Після війни Церква настійливо вимагала повернення релігії до шкіл, однак держава, орієнтуючись на радянську модель, прагнула повної секуляризації освіти. Символом розриву з традицією стало скасування Конкордату зі Святим Престолом у 1945 році. Надалі викладання релігії ґрунтувалося лише на старих законах і змінюваних розпорядженнях міністерства.

Хоч у 1950 році влада уклала з єпископатом формальне порозуміння, воно не гарантувало стабільності. Уже з 1953 року викладання релігії почали поступово обмежувати – спершу у середніх і професійних школах, потім і в інших закладах освіти. До 1956 року уроки релігії залишилися лише у третині шкіл.

У відповідь Церква створила нову модель катехизації – так звану «синхронізовану», що проводилася в межах парафій. Вона складалася з трьох рівнів: початкового – підготовка дітей до Сповіді й Першого причастя; основного – ознайомлення з головними істинами християнської віри; додаткового –

формування християнського світогляду серед молоді. Ця модель поєднувала недільні проповіді з парафіяльними заняттями.

Після політичних змін 1956 року релігію знову дозволили викладати, але вже як факультативний предмет – на прохання батьків і за згодою керівництва школи. Проте вже з 1957 року почалися нові обмеження: оцінки з релігії виключили зі свідоцтв, заборонили духовним особам викладати, вилучали релігійні символи зі шкіл тощо. До 1960 року релігію практично витіснили зі шкільної освіти (Конорка, 1997).

Закон 1961 року запровадив принцип світськості школи, що остаточно закріпило заборону на викладання релігії в державних навчальних закладах. У відповідь Церква організувала мережу парафіяльних катехетичних пунктів, де проводилися заняття в церквах, домівках і господарських приміщеннях.

Попри репресії, Церква продовжувала вдосконалювати навчальні програми. У 1971 році Єпископат Польщі затвердив Рамкову програму катехизації, що відображала постсоборні (керигматичні та антропологічні) підходи, натхненні документами II Ватиканського Собору *Dei Verbum* та *Gaudium et Spes*. Програма складалася з трьох циклів: Євхаристійного (для молодших дітей), Християнської зрілості (підготовка до миропомазання), Християнина в сучасному світі (для старшої молоді).

Головний акцент змістився з формального знання догматів на особисту віру, моральний вибір і любов як відповідь на заклик Бога. Катехизація мала не лише інформувати, а й виховувати – формувати християнський світогляд і спосіб життя. Ця програма залишалася чинною майже 30 років, до 2001 року, і стала основою для створення численних навчальних матеріалів, катехизмів і підручників для дітей, молоді та викладачів (Dorpkе, 1998).

Схожа ситуація спостерігалася й в Україні, де зі встановленням радянської влади почала формуватися нова, радянська система освіти. Було прийнято низку документів, що визначали стан школи та її подальший розвиток. Особливого значення набув Декрет «Про відокремлення Церкви від держави, а школи від Церкви», що став головним регулятором ролі Церкви в розвитку освіти. Влада

приймає постанови, що визначають відносини держави і Церкви в освітній сфері, про передачу справи виховання й освіти з духовного відомства, про діяльність нових шкіл і викладання в них релігійних предметів та багато інших. Заборонено викладання віровчення, розпочинається послідовна, цілеспрямована атеїстична пропаганда. Ці події І. Власовський характеризує так: «Церква, духовенство були усунуті по школах від виховання молоді, але школа не стала одночасно нейтральною щодо Церкви й релігії, а зайняла позицію смертельного ворога їх і почала прищеплювати дітям з раннього віку атеїзм, висміювати «попів», віруючих» (Власовський, 1998в, с. 305).

Держава розпочала тотальний наступ на релігійне виховання. Влада вважала, що школа повинна займатися не тільки безрелігійним вихованням, а й звільнитися від впливу Церкви, усе виховання повинне містити елементи антирелігійності. Ураховуючи те, що більшість учительського складу була підготовлена на релігійних засадах, у середовищі викладачів побутують більш нейтральні настрої щодо релігії. Упровадження антирелігійного виховання не мало сприятливого середовища: брак спеціально підготовлених учителів, низьке матеріальне забезпечення, слабка науково-методична база. Поспішність введення антирелігійного виховання могла привести до конфлікту з віруючими батьками. Подолання існуючих перешкод та вирішення посталих проблем стало одним із головних завдань державної політики в боротьбі з викоріненням релігії зі школи (*Релігійна освіта в Україні (перша пол. XX ст.)*, 1997, сс. 45-47).

Незважаючи на різноманітні проблеми та суперечності, розвиток освітньої системи був спрямований на виживання Церкви зі школи та розвитку атеїстичного виховання. Для цього проводилися різні заходи: ліквідація релігійних організацій, репресії педагогів із релігійними переконаннями, створення єдиної системи освіти, яка б давала можливість жорстокого контролю, підготовка вчителів антирелігійних поглядів, розробка спеціальної наукової та методичної літератури, нав'язування нової атеїстичної ідеології, антирелігійна робота з батьками тощо. Така діяльність стає все більш спланованою та обґрунтованою, застосовуються

різноманітні методи і способи реалізації розроблених програм (*Релігійна освіта в Україні (перша пол. XX ст.)*, 1997, сс. 47-65).

Радянська влада завдала серйозного удару по діяльності релігійних організацій. Така робота привела до повного відмежування школи від Церкви та створення фундаменту для атеїстичного виховання молоді. Як наслідок, було обмежено діяльність, а невдовзі закрито всі спеціальні заклади освіти по підготовці кадрів духовенства. Так зване комуністичне виховання прищеплювало власні моральні цінності, а заперечення християнських цінностей, які претендують на роль загальнолюдських, приводить до кризи системи виховання.

За часів німецької окупації відбувалися спроби організації підготовки священиків по єпархіях, релігійного виховання молоді. У цій справі проявилася багаторічна антирелігійна робота: священики були репресовані чи не мали відповідного рівня освіти, втрачено матеріальну базу. Часи окупації показали всю занедбаність системи духовної освіти та релігійного виховання молоді.

Перебіг подій в Україні в роки Другої світової війни продемонстрував потяг людей до віри та Церкви, відбувається активізація релігійного життя. Вирішити проблему забезпечення віруючих освіченими священиками можна було лише шляхом відродження системи духовної освіти. Особливе значення в розвитку релігійної освіти та церковного життя взагалі має 1943 р. Влада дещо по-іншому підходить до життя Церкви. Постає питання відновлення єпархій та організації духовної освіти для підготовки священства. Запит відкриття духовних закладів освіти стає досить актуальним у релігійному середовищі та для влади. У повоєнний час з'явилася можливість для підготовки кадрів духовенства. З відома державних органів у єпархіях дозволялося відкривати богословсько-пастирські курси за програмами, затвердженими патріархом. Однак, такі дії не могли задовольнити потреби Церкви в священиках і «не дають змоги говорити про повномасштабне відродження системи духовної освіти» (Лисенко, 1999, с. 214).

Духовні заклади освіти продовжували діяти в складних умовах. Духовенство намагалося повернутися до традиційної системи освіти. Влада ж докладала всіх зусиль, щоб обмежити і призупинити поширення духовної освіти.

Складаються нові відносини між Церквою та державою, що вимагали оновлення правової бази, адже низка нормативно-правових актів забороняла будь-яке навчання чи виховання дітей на основі християнської віри. У той самий час ведеться активна робота в напрямі атеїстичного виховання молоді, на що держава покладає першочергові завдання в боротьбі з проявами релігійності (Пащенко, 2001).

Ще до появи на політичній карті Європи України як незалежної держави, завдяки загальнодемократичним перетворенням, започаткованим так званою «перебудовою», у політичному житті СРСР почали відбуватися зміни, що вели до становлення Церкви як повноцінної суспільної інституції. На початку 80-х років XX ст. простежується зростання інтересу до релігії, збільшується кількість поданих заяв для отримання освіти в духовних закладах освіти, що спричинено назрілими моральними потребами суспільства. Держава вважає, що такий стан є «наслідком серйозних упущень в ідейно-політичній роботі партійних організацій у цілому і в атеїстичному вихованні населення зокрема» (Пащенко, 2001, с. 369).

У 90-х рр. XX ст. в Україні активно створюються недільні школи, які виконують важливу роль у релігійному просвітництві, особливо серед дітей та учнівської молоді. Водночас система духовної освіти стикається з низкою проблем – браком навчальної літератури, недостатньою загальноосвітньою підготовкою майбутніх священнослужителів і слабким рівнем викладання богословських дисциплін.

Розвиток духовної освіти тісно пов'язаний із розширенням релігійного середовища. Ієрархи різних конфесій усвідомлюють, що якість релігійної освіти та її взаємодія зі світською визначають майбутнє Церкви. Її головна функція полягає у двох напрямках: поглибленні знань віруючих і ознайомленні нових членів громади з основами віровчення. Перший напрям пов'язаний із професійною релігійною освітою, другий – із непрофесійною, що охоплює православні дитячі садки, школи, гімназії, ліцеї, а також недільні школи й катехитичні курси при храмах.

Новим явищем у релігійному житті стали місії та братства при церковних центрах, яких нині налічується понад чотириста. Вони займаються місіонерською, катехитичною, благодійною діяльністю та роботою з соціально вразливими групами. Важливу роль у сучасному церковному житті відіграють і конфесійні засоби масової інформації, які разом із світськими медіа формують релігійний інформаційний простір України та задовольняють потребу віруючих у духовно орієнтованих знаннях (Шульга, 2018, с. 98).

Також актуалізувалася дискусія щодо державно-церковних відносин в аспекті співпраці Церкви та школи. Її живить, з одного боку, історичний досвід формування шкільництва в церковному середовищі та прагнення використати морально-духовний потенціал релігії в суспільному житті, а з іншого – побоювання клерикалізації світської школи й труднощі забезпечення рівних умов для представників усіх конфесій. Проблемою залишається й те, що зміст освіти значною мірою зберігає атеїстичний характер, а система духовної та світської освіти тривалий час розвивалися окремо, без належних форм взаємодії.

Після здобуття незалежності, у 1992 році, в окремих західних регіонах України експериментально запровадили курс «Основи християнської моралі». Протягом тривалого часу питання співпраці школи й Церкви залишалося на рівні декларацій, однак спільні зусилля освітян і духовенства згодом привели до ухвалення рішення про введення курсу «Етика», який поєднував релігійні моральні засади та особливості етичних систем основних релігій, представлених в Україні.

У 2005 році створено міжвідомчу комісію за участю представників Церков і релігійних організацій, яка мала сприяти впровадженню духовно-моральних цінностей у навчально-виховний процес. Того ж року, згідно з дорученням Президента України, забезпечено умови для викладання факультативного курсу «Етика віри та релігієзнавства», а Міністерство освіти і науки видало розпорядження про запровадження курсу «Етика» у шкільну програму.

У 2006 році в київських школах з'явилися такі предмети за вибором, як «Християнська етика в українській культурі», «Етика» та «Християнська етика

(Етика віри), які планували зробити обов'язковими. Проте у випадках, коли до викладання залучали священнослужителів, виникали спроби катехізації, що суперечило принципу світськості освіти. Незважаючи на ці труднощі та відсутність належної законодавчої бази, потреба у формуванні системи морального виховання дітей і молоді залишається надзвичайно актуальною (Шульга, 2018, с. 99).

Подібно до України, викладання релігії повернулося до польських шкіл у 1990-1991 н.р. Це було закріплено низкою нормативних актів – спочатку «Інструкцією про повернення навчання релігії до школи» (3 серпня 1990 р.), а потім Законом «Про систему освіти» (7 вересня 1991 р.) і Розпорядженням Міністра національної освіти (14 квітня 1992 р.) щодо організації релігійної освіти.

Відтоді релігія стала факультативним предметом, який викладається дві години на тиждень. Учителі релігії отримали статус повноправних членів педагогічних рад, призначених на підставі канонічної місії від місцевого єпископа. У перші роки священники-катехити працювали без оплати. У школах дозволялося проводити молитву, встановлювати хрести, а учні могли брати три дні для участі у великопісних реколекціях.

Попри офіційне визнання, навчання релігії неодноразово зазнавало критики – у суспільстві точилися суперечки щодо місця Церкви в освіті. Однак предмет зберігся в шкільній програмі, і вже до 2005 року вивчався переважною більшістю учнів: понад 94–98 % дітей і учнівської молоді брали участь у заняттях, а кількість катехитів сягнула понад 34 тисячі.

Повернення релігійної освіти сприяло розвитку катехитичної науки й практики в Польщі: з'явилися навчальні програми, підручники, підвищилася кваліфікація викладачів. Польський досвід у цій сфері став прикладом для інших європейських країн.

Як підсумовує проф. Роман Муравський, «історія польської катехизи – це водночас боротьба за виживання і приклад динамічного розвитку. Попри політичні труднощі й опір у різні історичні періоди, навчання релігії завжди було

складовою шкільної освіти – за винятком часу комуністичного режиму після Другої світової війни, коли його насильно вилучили зі шкіл» (Murawski, 2000).

Отже, можемо констатувати, що виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та Україні впродовж історичного розвитку досліджуваних країн здійснювалася на спільних засадах і залежала від низки суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних чинників, та була пов'язана з діяльністю Церкви, яка протягом століть являла собою осередок освіти й морального зростання. Історичний досвід обох країн демонструє, що релігійна освіта була і залишається важливим чинником формування світогляду, духовності та моральних цінностей молоді. Вивчення цього досвіду є підґрунтям для розуміння сучасної концепції виховання учнівської молоді в контексті взаємодії Церкви, школи та суспільства.

Висновки до розділу 1

У розділі висвітлено сутність феномену виховної діяльності релігійних організацій як предмету науково-педагогічних досліджень, окреслено концептуальні та історичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

Аналіз наукових розвідок із досліджуваної проблематики засвідчив, що виховна діяльність релігійних організацій розглядається сучасними вченими як комплексне, багатовимірне явище, тісно пов'язане з духовним, культурним і соціальним розвитком суспільства. У працях дослідників ця діяльність трактується не лише в межах освітнього та виховного процесів, але й у ширшому контексті – як важливий чинник соціалізації особистості, зміцнення моральних засад і громадянської відповідальності молоді.

Науковці наголошують, що релігійні організації здійснюють вплив на формування ціннісних орієнтацій через систему закладів освіти, просвітницьку, соціальну, культурну та благодійну роботу. При цьому значна увага приділяється також нормативно-правовим, фінансово-економічним та організаційним

аспектам їхньої діяльності, що забезпечують сталість і ефективність реалізації виховних ініціатив.

У результаті висвітлення концептуальних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України встановлено, що філософія релігії становить важливе концептуальне підґрунтя для осмислення означеного феномену. З'ясовано, що саме в межах релігійної епістемології формується розуміння віри як особливої форми пізнання, яка поєднує раціональне, моральне та духовне начала особистості. Віру при цьому розглядають не як альтернативу знанню, а як спосіб цілісного осмислення світу, побудований на довірі, любові, відповідальності та внутрішній волі до добра.

Доведено, що такі підходи безпосередньо впливають на зміст і методику виховної роботи релігійних організацій, оскільки визначають її спрямованість не лише на інтелектуальний розвиток, а й, насамперед, – на духовно-моральне становлення зростаючої особистості. Виховна діяльність у релігійному середовищі постає як процес формування внутрішньої готовності до морального вибору, самопізнання й саморегуляції, що відображає волюнтарний аспект віри, розроблений у межах сучасної філософії релігії.

Обґрунтовано, що інтеграція ідей раціоналістичної, досвідної та волюнтаристської епістемології релігії сприяє формуванню ціннісно-світоглядної основи виховання, де істина постає не як суто теоретичне знання, а як життєва практика любові, служіння, співчуття та духовного вдосконалення.

Визначено, що концептуальні положення філософії релігії дають можливість пояснити виховну роботу релігійних організацій Польщі та України як цілісний процес духовного формування особистості, у центрі якого знаходиться віра як акт волі, система цінностей і джерело морального саморозвитку. Саме на цій основі вибудовується виховна стратегія, орієнтована на гармонійне поєднання знання, віри та практики добра.

Історико-генетичний та ретроспективний аналіз розвитку виховної діяльності релігійних організацій у Польщі та Україні засвідчив, що її глибоке коріння й тісний зв'язок із національною, культурною та духовною історією обох

народів. Починаючи з ранніх етапів становлення шкільництва, саме Церква виступала засновницею перших закладів освіти, де освітня і виховна функції були нерозривно пов'язані з формуванням моральних чеснот, християнського світогляду та громадянської свідомості молоді.

Упродовж різних історичних періодів, як у добу розквіту церковно-шкільної освіти, так і за часів утисків і заборон, релігійні організації залишалися важливими осередками збереження духовності, культури, рідної мови та національної ідентичності. У досліджуваних країнах важливу роль у формуванні виховних ідей відіграла діяльність парафіяльних закладів освіти, братських шкіл та духовних семінарій. Незважаючи на політичні й ідеологічні обмеження, релігійне виховання тією чи іншою мірою зберігало свій вплив через парафіяльну освіту, недільні школи, катехизацію та добротинну діяльність.

Після відновлення незалежності обох держав релігійні організації активно повернулися до освітньо-виховної сфери, відновивши викладання релігії у школах, створення недільних та катехитичних шкіл, місій, братств і молодіжних об'єднань. У Польщі цей процес відбувався системно й нормативно закріплено, тоді як в Україні поступово формувався на основі експериментів, міжвідомчої співпраці та ініціатив церковних структур.

Зміст розділу висвітлено в таких публікаціях авторки (Шульга, 2017; 2018б; 2019а; 2019б; Shulha, 2020).

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

2.1. Нормативні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України

Розбудова демократичної держави та громадянського суспільства неможлива без усвідомлення духовно-моральних основ людського буття й законодавчого забезпечення прав і свобод людини. Конституції Польщі та України, як і інші нормативно-правові акти, закріплюють основоположні права громадян, у тому числі право на свободу совісті, віросповідання та освіти. Саме ці положення визначають сучасні правові орієнтири функціонування релігійних організацій у сфері виховання дітей та учнівської молоді, створюючи підґрунтя для взаємодії між державними інституціями та релігійними спільнотами.

На сучасному етапі розвитку української освіти спостерігається певна суперечність: з одного боку, шкільна система активно спирається на педагогічні здобутки історичного минулого, значна частина яких сформувалася під впливом церковно-релігійних традицій; з іншого – в освітньому законодавстві чітко закріплено принцип відокремлення школи від церкви. У цій подвійності проявляється складність процесу оновлення змісту виховання в умовах демократичних реформ, що вимагає переосмислення ролі духовності та релігійних цінностей у вихованні сучасної учнівської молоді.

Формування нормативно-правового поля освіти в Україні, як і в Польщі, є процесом динамічним і багатоаспектним. Його сутність полягає в пошуку балансу між світським характером державної освіти та визнанням значущості духовно-морального виховання, що має глибоке культурне й історичне коріння. Поступово створюється законодавча база, яка не лише гарантує свободу релігії,

а й визначає можливості релігійних організацій у сфері освітньо-виховної діяльності.

Особливої актуальності набуває питання про доцільність і межі духовної освіти у світській школі. Дискусія щодо цього триває: одні науковці, педагоги та батьки вважають викладання предметів релігійно-етичного спрямування не виправданим у державних закладах освіти, тоді як інші розглядають їх як невід'ємну складову морального становлення особистості, виховання патріотизму, толерантності та гуманізму. Ця суперечність вимагає не лише суспільного діалогу, а й чіткого правового врегулювання участі релігійних організацій у виховному процесі.

Зважаючи на викладене вище, цей підрозділ спрямовано на вивчення законодавчих актів, а також угод між державою та релігійними об'єднаннями досліджуваних країн, що дозволяє визначити механізми співпраці світських і духовних інституцій у сфері виховання учнівської молоді, окреслити особливості правового статусу релігійних організацій у освітньому процесі та виявити спільні й відмінні тенденції в українському та польському досвіді.

Переходячи безпосередньо до розгляду нормативно-правових актів, вважаємо за доцільне проаналізувати основоположні документи міжнародного рівня, спрямовані на захист прав людини. Зокрема, у ст. 26 «Загальної декларації прав людини» (1948) та ст. 29 «Міжнародної конвенції про права дитини» йдеться, що освіта дитини має бути спрямована на розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини, на виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і цінностей, національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної (*Universal Declaration of Human Rights*, 1948; *Convention on the Rights of the Child*, 1989).

Міжнародні нормативно-правові акти, що визначають стандарти у сфері прав людини, послідовно підкреслюють важливість свободи совісті, віросповідання та права на релігійну освіту як невід'ємних складових розвитку особистості й демократичного суспільства. Право кожної людини сповідувати,

вивчати й передавати свої релігійні переконання, а також здобувати богословські знання, є не лише проявом духовної свободи, а й гарантією всебічного розвитку інтелектуального та морального потенціалу людини.

Ці положення закріплені в низці фундаментальних міжнародних документів. Зокрема, ст. 18 «Загальної декларації прав людини» (*Universal Declaration of Human Rights*, 1948) утверджує право кожного на свободу думки, совісті й релігії, що включає можливість навчати та навчатися релігії. Подібні принципи розвиває Перший протокол до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 1950), який гарантує батькам право забезпечувати релігійне й моральне виховання дітей відповідно до власних переконань. Важливим доповненням стало ухвалення Конвенції ЮНЕСКО «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» (*Convention against Discrimination in Education*, 1960), що забороняє будь-які форми обмеження прав людини на здобуття освіти, у тому числі з релігійних мотивів.

Ст. 18 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» (*International Covenant on Civil and Political Rights*, 1966) уточнює зміст свободи совісті, наголошуючи, що ніхто не може бути примушений до прийняття певних релігійних переконань, а держава має забезпечити право батьків визначати форму релігійного виховання своїх дітей. Ці норми посилює Декларація ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань» (*Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, 1981), яка закликає держави створювати умови для гармонійного поєднання свободи віросповідання з правом на освіту, виховання та культурний розвиток.

Таким чином, міжнародні документи формують цілісну систему гарантій, що визнає духовну освіту важливим чинником становлення особистості, а реалізацію права на навчання і викладання релігії – необхідною умовою забезпечення свободи совісті та міжкультурного діалогу в сучасному світі.

На основі цих міжнародних актів побудовані нормативно-правові документи про освіту в Польщі та Україні. Зокрема, у ст. 53 Конституції Республіки Польща «Свобода совісті та віросповідання» проголошено свободу совісті та віросповідання для кожного громадянина. «Свобода віросповідання включає свободу сповідувати або приймати релігію за власним вибором, а також виявляти свою релігію індивідуально чи колективно, публічно чи приватно шляхом богослужіння, молитви, участі в церемоніях, здійснення обрядів та навчання. Свобода віросповідання також включає володіння храмами та іншими місцями культу залежно від потреб віруючих, а також право окремих осіб користуватися релігійною допомогою, де б вони не знаходилися. Батьки мають право забезпечити своїм дітям моральне та релігійне виховання та навчання відповідно до їхніх переконань. Релігія церкви чи іншого законно визнаного релігійного об'єднання може викладатися в школах за умови, що не порушується свобода совісті та віросповідання інших осіб» (*Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, 1997).

У липні 1993 р. була підписана угода «Конкордат між Святим Престолом та Республікою Польща» (*Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, 1993), у ст. 12 якого наголошено, що «визнаючи право батьків на релігійне виховання своїх дітей та принцип толерантності, держава гарантує, що державні початкові та середні школи й дошкільні заклади, що управляються державними та місцевими органами влади, організовують релігійну освіту в рамках шкільної та дошкільної програми відповідно до побажань зацікавлених сторін; навчальна програма та підручники з католицької релігійної освіти розробляються церковною владою та повідомляються компетентному державному органу; викладачі релігійної освіти повинні мати дозвіл (*missio canonica*) від єпархіального єпископа; ... у питаннях змісту релігійного навчання та освіти викладачі релігії підпорядковуються церковним правилам та постановам, а в інших питаннях – державним правилам» (*Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.*, 1993).

Розпорядженням Міністра національної освіти про умови та порядок організації викладання релігії в державних дошкільних закладах і школах (*Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*) передбачено, що «в державних дитячих садках і дошкільних відділеннях при державних початкових школах організовується навчання релігії на бажання батьків, висловлено у формі письмової заяви; у державних початкових і середніх школах, організовується навчання релігії та етики: у початкових школах – на бажання батьків; у середніх школах – на бажання або батьків, або самих учнів; після досягнення повноліття учні самі вирішують, чи відвідуватимуть вони заняття з релігії та етики... У дитячих садках заняття з релігії враховуються в типовому розкладі дня. У школах заняття з релігії та етики включаються до тижневого розкладу занять... Участь або неучасть у дошкільному чи шкільному навчанні релігії або етики не може бути причиною дискримінації з боку будь-кого і в будь-якій формі... Дитячий садок і школа зобов'язані організувати уроки релігії для групи не менш ніж із семи учнів даного класу або відділення (вихованців групи дитячого садка). Для меншої кількості учнів у класі або відділенні (вихованців у групі) заняття з релігії в дитячому садку або школі мають організовуватися у міжвіддільній або міжкласній групі... Якщо в дитячому садку або школі на навчання релігії певного віросповідання або спільно навчаючих віросповідань запишеться менше ніж семеро учнів (вихованців), орган, що керує дитячим садком або школою, у погодженні з відповідною церквою або релігійною організацією, організовує навчання релігії в міжшкільній групі або у позашкільному (позадитсадковому) катехитичному пункті (*Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, 2020).

Отже, можемо констатувати, що в Польщі вивчення релігії закріплено на законодавчому рівні як право, а не обов'язок учнів. У державних дитячих садках, початкових і середніх школах навчання релігії організовується на бажання

батьків або самих учнів (після досягнення ними повноліття). Заняття з релігії та етики включаються до офіційного розкладу, а участь чи відмова від них не може бути підставою для дискримінації.

Натомість в Україні «державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер», про що йдеться у ст. 31 Закону України «Про освіту» (2017). «Приватні заклади освіти, зокрема засновані релігійними організаціями, мають право визначати релігійну спрямованість власної освітньої діяльності» (Закон України «Про освіту», 2017).

У цьому ж законі у ст. 14 зазначено, що релігійні організації можуть створювати заклади позашкільної освіти поряд із «органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, та іншими організаціями, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, іншими юридичними і фізичними особами, за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних та інших працівників» (Закон України «Про освіту», 2017).

Законодавча база України забезпечує нормативне підґрунтя для утвердження духовно-моральних цінностей у суспільстві та певною мірою гарантує захист національних інтересів у сфері духовного життя. Вона спрямована на задоволення духовних потреб громадян з урахуванням функціонування відповідних суб'єктів, об'єктів і соціальних інститутів. Нормативно-правові акти держави визначають світський характер системи освіти, закріплюючи на законодавчому рівні принцип відокремлення школи від церкви та релігійних організацій.

Водночас законодавство України не заперечує можливості інтеграції релігійних компонентів у зміст освіти, адже вони відповідають виховним завданням школи, сприяють формуванню духовно зрілої, культурно свідомої особистості, яка шанує історичні, культурні та релігійні традиції українського народу і національних спільнот, що проживають на території держави. Такий підхід є особливо актуальним в умовах багатоконфесійності та етнокультурного різноманіття сучасної України.

У контексті європейського досвіду спостерігається тенденція до включення релігійної освіти в навчальні програми закладів загальної середньої освіти нарівні з іншими дисциплінами, що реалізується на засадах добровільності та відповідності віросповіданню учня.

Підвищення уваги до розвитку духовної освіти та зростання кількості відповідних закладів освіти в Україні значною мірою стало можливим завдяки змінам у законодавстві та формуванню конституційно-правового поля державно-церковних відносин. Основи сучасної політики у сфері свободи совісті були закладені в «Декларації про державний суверенітет України» (1990) та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991). Саме останній став ключовим нормативним актом, який надав релігійним громадам право створювати власні заклади освіти на підставі власних статутів і здійснювати їх офіційну реєстрацію відповідно до статті 14 цього закону. Унаслідок цього духовні навчальні установи, що діяли до ухвалення зазначеного документа, отримали можливість легального функціонування та подальшого розвитку в межах національної освітньої системи.

Для здобувачів освіти у світських та духовних (зокрема православних) закладах освіти законодавством України передбачено рівні права. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», громадяни, які навчаються в середніх і вищих духовних закладах освіти, мають такі самі соціально-правові гарантії, як і студенти світських закладів освіти. Зокрема, їм надаються пільги щодо звільнення від військової служби на період навчання, особливі умови оподаткування, а також зарахування часу навчання до трудового стажу. Крім того, цим законом визначено правовий статус і майнові засади функціонування релігійних освітніх установ (*Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»*, 1991).

Таким чином, прийняття відповідних нормативно-правових актів створило сприятливі умови для розвитку релігійної освіти в Україні та забезпечило церкві можливість легально здійснювати освітню діяльність, що, у свою чергу, сприяло активному зростанню кількості православних закладів освіти в державі.

У зміст навчальних програм закладів загальної середньої освіти України поступово інтегровано дисципліни духовно-морального спрямування, метою яких є формування в учнів системних знань про основи релігійного світогляду, роль релігій і церков у становленні духовної культури та розвитку суспільства. Міністерство освіти і науки України визнає важливість упровадження таких предметів як необхідного елементу гармонійного виховання молодого покоління. Як наголошено в «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», на сучасному етапі значна частина учнів залучена до вивчення предметів духовно-морального змісту, причому спостерігається стійка тенденція до зростання кількості закладів освіти, у яких вони викладаються (Кремень, 2016).

З огляду на потреби сучасного українського суспільства та запит на формування моральних і духовних орієнтирів у дітей, у шкільній освіті запроваджено можливість факультативного вивчення предметів християнсько-етичного або релігієзнавчого характеру. Такі курси, як «Християнська етика» чи «Етика віри» розглядаються як альтернатива суто світським дисциплінам морально-філософського спрямування. Їхнє введення стало важливим кроком у напрямі реалізації державної політики морального виховання, спрямованої на формування духовно зрілої, відповідальної та соціально активної особистості. Крім того, це сприяло зближенню позицій світської школи та Церкви у сфері освітнього партнерства, створивши підґрунтя для конструктивного діалогу між системою освіти й релігійними інституціями (Кремінь, 2016, с. 142).

Важливим напрямом державної освітньої політики є також інтеграція духовної освіти в загальну систему вищої освіти України. Закон України «Про вищу освіту» закріпив принципи взаємодії та взаємовизнання між релігійними освітніми установами та державними університетами. Такий підхід покликаний забезпечити відкритість і доступність освіти для всіх суспільних груп, а також сприяти академічній мобільності випускників духовних закладів освіти, дозволяючи їм продовжувати навчання в закладах вищої освіти державної форми власності.

Однак на практиці лише незначна кількість духовних освітніх установ скористалася можливістю отримання державної ліцензії та акредитації своїх освітніх програм. Переважна більшість таких закладів і далі функціонує в автономному режимі, що свідчить про наявність певних прогалин у законодавчому та нормативно-правовому забезпеченні інтеграційних процесів. Очевидним є те, що ліцензійні умови та вимоги до акредитації мають враховувати особливості діяльності духовних навчальних закладів, зокрема їхню традиційну структуру, специфіку освітнього процесу та орієнтацію на західні інституційні моделі, на основі яких вони формувалися (там само, с. 143).

Духовні заклади освіти в Україні створюються релігійними організаціями та здійснюють підготовку духовенства, церковнослужителів і фахівців у галузі богослов'я. Основним змістом їхньої діяльності є богословська освіта, що передбачає опанування системи знань про догматику, біблійні дисципліни, історію церкви та пастирську практику. До таких закладів належать богословські університети, академії, інститути, семінарії та коледжі. Поряд із цим, у державних і приватних закладах вищої освіти діють ліцензовані й акредитовані освітні програми за спеціальністю «Богослов'я (теологія)», що свідчить про поступове визнання духовної освіти як складової національного освітнього простору.

У річичі окресленого вище, зауважимо, що 6 вересня 2014 року ознаменував собою початок нового етапу в розвитку богословської освіти в Україні. Саме цього дня набув чинності новий Закон України «Про вищу освіту», який став важливою віхою у формуванні правових засад функціонування духовних закладів вищої освіти. Документ унормував можливість проходження такими закладами процедур державного ліцензування та акредитації при збереженні їх конфесійного підпорядкування відповідним релігійним організаціям. Крім того, Закон закріпив державне визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих духовними освітніми установами – як українськими, так і зарубіжними – до моменту набуття ним чинності (*Закон України «Про вищу освіту», 2014*). Це положення стало

своєрідним кроком до правового узгодження церковної та державної освітніх систем.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про вищу освіту», визначення державної політики у сфері освіти належить до компетенції Верховної Ради України, а її реалізацію забезпечують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Такий підхід гарантує системність державного управління у галузі освіти, забезпечуючи баланс між державним регулюванням, автономією навчальних закладів і дотриманням загальнонаціональних пріоритетів розвитку освіти (*Закон України «Про вищу освіту»*, 2014).

Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на низці принципів, серед яких ключовими є:

- сприяння сталому розвитку суспільства через підготовку конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для навчання протягом життя;
- забезпечення доступності вищої освіти для всіх громадян незалежно від соціального походження чи віросповідання;
- гарантування незалежності процесу здобуття вищої освіти від впливу політичних партій та релігійних організацій, за винятком духовних закладів освіти, для яких передбачено спеціальний правовий статус.

Таким чином, законодавство визнає право релігійних організацій здійснювати безпосередній вплив на діяльність створених ними духовних закладів вищої освіти. Це положення фактично легітимізує конфесійну автономію таких установ і сприяє узгодженню духовної традиції з державними стандартами освітньої діяльності.

Згідно з новими законодавчими нормами, духовні заклади вищої освіти, які прагнуть вносити інформацію про видані ними дипломи до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, повинні пройти процедуру ліцензування освітньої діяльності. Якщо ж ці заклади бажають видавати дипломи державного зразка, вони мають обов'язково пройти процедуру акредитації освітніх програм.

Такий механізм спрямований на забезпечення єдиних освітніх стандартів і підвищення якості богословської освіти в Україні.

Важливою нововведенням Закону стало усунення історичної несправедливості щодо осіб, які отримали документи про освіту, наукові ступені або вчені звання в духовних закладах освіти. Документи, видані до 6 вересня 2014 року, можуть бути визнані державою еквівалентними відповідним державним документам після проходження встановленої процедури підтвердження. Це рішення відкрило випускникам духовних закладів освіти широкі можливості для працевлаштування в державних установах, участі в академічних програмах, вступу до магістратури, аспірантури й докторантури як в Україні, так і за кордоном.

Утім, реалізація правових норм щодо державного визнання духовної освіти потребує не лише юридичного, а й організаційно-методичного забезпечення. Заклади богословської освіти, що прагнуть отримати державну акредитацію, повинні модернізувати власну організаційну структуру, удосконалити навчально-методичну базу, розробити стандартизовані навчальні плани, освітні програми, пакети екзаменаційних матеріалів і засоби діагностики знань студентів. Водночас матеріально-технічна база більшості духовних навчальних закладів уже нині відповідає основним вимогам ліцензування (Шульга, 2020).

Отже, прийняття Закону України «Про вищу освіту» 2014 року стало фундаментальним кроком до інтеграції богословської освіти в національний освітній простір, забезпечило її правову легітимність і створило умови для поєднання духовних традицій з державними стандартами вищої освіти. Наступним кроком у розвитку системи освіти, зокрема й вищої богословської, стало ухвалення Верховною Радою України у 2017 року нової редакції Закону України «Про освіту», що спричинило зміни до Закону України «Про вищу освіту», відповідно до яких вченим радам закладів вищої освіти було надано право ухвалювати остаточні рішення щодо визнання документів про вищу освіту, виданих духовними закладами вищої освіти, під час зарахування вступників на навчання. Крім того, процедура державного визнання документів

про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, отриманих у духовних навчальних установах, була розширена – відтоді вона стала поширюватися на документи, видані до 1 вересня 2018 року. До внесення цих змін процес державного визнання охоплював лише ті документи, що були видані до набуття чинності Закону України «Про вищу освіту» (тобто до 6 вересня 2014 року). Таким чином, зазначене оновлення нормативно-правової бази значно розширило можливості випускників духовних закладів у сфері подальшої освіти та професійної реалізації.

Таким чином, правове врегулювання діяльності духовних освітніх установ у межах світського характеру держави та принципу свободи совісті створює підґрунтя для збалансованого співіснування релігійної і світської складових освітнього простору. Такий підхід дозволяє повернути релігійній освіті її природне місце в системі української національної освіти, що відповідає її онтологічному, культурному та суспільному значенню. Використання духовної спадщини релігійної традиції українського народу у процесі навчання й виховання сприяє формуванню морально зрілої, духовно багатой особистості, здатної до гуманістичного мислення, толерантності та соціальної відповідальності. У цьому контексті релігійна освіта виступає не як альтернатива світській, а як її органічне доповнення, що збагачує зміст виховного процесу і сприяє гармонійному розвитку підростаючого покоління, задоволенню його духовно-світоглядних потреб та зміцненню моральних засад суспільства.

Отже, порівняльний аналіз нормативних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України свідчить, що обидві країни прагнуть до оптимального поєднання принципу світськості освіти з повагою до релігійних традицій і духовних потреб громадян. Польська модель демонструє більш усталену інтеграцію релігійної освіти в державну систему, тоді як українська – орієнтована на поступову демократизацію, нормативне вдосконалення та пошук балансу між державними і духовними цінностями у сфері виховання підростаючого покоління.

2.2. Організаційні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України

Релігійні організації відіграють важливу роль у суспільному житті Польщі та України, впливаючи на культурні, політичні та соціальні процеси. Проте їхня структура, взаємодія з державою та суспільством, а також рівень централізації суттєво відрізняються. У Польщі домінувальне становище займає Римо-Католицька церква, яка має чітку ієрархічну структуру та значний вплив на державну політику. Водночас в Україні релігійний ландшафт є більш різноманітним, а питання церковної автономії, особливо у православному середовищі, залишається предметом суспільних і політичних дискусій.

У цьому контексті в межах аналізу організаційних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України вважаємо за доцільно спочатку зосередити увагу на структурі релігійних організацій досліджуваних країн. Характеристику ключових понять та основних елементів у структурі релігійних організацій подано нами в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Ключові поняття та основні елементи в структурі релігійних організацій (Релігія в Україні, n.d.).

Ключове поняття / елемент структури	Характеристика
Структура релігійних організацій	Система організації та управління релігійними громадами, яка визначає їхню ієрархію, функції, взаємодію та правовий статус. Вона включає різні рівні керівництва, підпорядкованості та способи здійснення релігійної діяльності
Релігійні громади	Основні осередки віруючих, які об'єднуються для спільних богослужінь та релігійної практики
Релігійні управління та центри	Органи, що координують діяльність громад (наприклад, патріархати, єпархії, синоди)
Духовенство	Священнослужителі, які виконують релігійні обряди та керують громадою (священники, єпископи, митрополити тощо)

Монастирі	Релігійні установи для монахів і монахинь, які ведуть особливий спосіб життя
Релігійні братства та місії	Організації, що займаються благодійністю, просвітництвом, проповідницькою діяльністю
Духовні заклади освіти	Семінарії, академії, які готують священнослужителів
Адміністративні та фінансові органи	Структури, що управляють майном, ресурсами та внутрішніми справами релігійних організацій

Релігійні організації характеризуються різноманіттям структурних моделей, що зумовлено специфікою їхньої ієрархії, системи управління та форм взаємодії з суспільством. У сучасній науковій літературі виокремлюють три базові типи організаційних структур релігійних об'єднань: ієрархічну, конгрегаційну та синагогальну (мережеву) (Яроцький, 2010).

Ієрархічна модель є традиційною для таких конфесій, як Католицька церква та Православ'я, де управління здійснюється за принципом суворої вертикальної підпорядкованості, а духовна влада концентрується в руках вищого релігійного керівника – Папи Римського або патріарха. Така система забезпечує чітку організаційну дисципліну, єдність віровчення та централізоване прийняття рішень.

Конгрегаційна модель притаманна протестантським громадам, діяльність яких ґрунтується на принципах автономії та самоврядування. Кожна громада функціонує незалежно, самостійно визначає напрями своєї діяльності, обирає духовних наставників і не підпорядковується єдиному центру влади.

Синагогальна або мережева модель характерна для юдейських релігійних спільнот та окремих сучасних духовних рухів. Вона базується на горизонтальних зв'язках між громадами, які співпрацюють на засадах взаємної підтримки та рівноправного партнерства без централізованої адміністративної структури (там само).

Загалом, формування структури релігійних організацій визначається низкою чинників – конфесійною належністю, історико-культурними традиціями,

рівнем інституціоналізації релігії та правовими умовами функціонування релігійних інституцій у певній державі.

П. Яроцький зауважує, що релігійні організації в Польщі характеризуються складною багаторівневою структурою, що відображає історичну еволюцію духовного життя країни та сучасні соціокультурні реалії. Домінувальною конфесією в Польщі є римський католицизм, який традиційно має глибокий вплив на суспільно-політичне, культурне та освітнє життя держави. Римокатолицька церква є найбільш чисельною та організованою за суворою ієрархічною моделлю управління, в основі якої лежить вертикальна система підпорядкування. Ключові функції виконують єпископи та архієпископи, що координують діяльність окремих єпархій, а верховна духовна влада належить Папі Римському, який є символом єдності католицького світу.

Водночас релігійна мапа Польщі вирізняється конфесійним плюралізмом, що відображається в різноманітті типів організаційних структур релігійних спільнот. Так, автономні протестантські громади (лютерани, баптисти, п'ятидесятники) функціонують переважно за конгрегаційною моделлю, де кожна релігійна спільнота має право самостійно ухвалювати рішення щодо своєї внутрішньої діяльності, богослужбової практики та кадрової політики. Польська автокефальна православна церква дотримується ієрархічного принципу управління, що є характерним для православної традиції, але водночас зберігає адміністративну незалежність у межах національної релігійної системи. Юдейські громади організовані за синагогальною (мережевою) моделлю, що ґрунтується на принципах горизонтальної координації між громадами. Незважаючи на автономію окремих синагог, існують загальні представницькі органи, які здійснюють координацію релігійного життя та представляють інтереси спільнот на державному рівні (Яроцький, 2010).

Активне розширення релігійної мережі в Польщі спостерігалось наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли після падіння комуністичного режиму країна пережила масштабне духовне та культурне відродження. У цей період кількість релігійних організацій зросла більш ніж утричі, що свідчило про

повернення релігії до суспільного життя після тривалого періоду атеїстичної політики. Католицька церква відіграла провідну роль у демократичних трансформаціях польського суспільства, виступаючи не лише духовним, а й морально-громадянським орієнтиром для нації. Соціологічні дослідження підтверджують високий рівень довіри до церкви: близько 80 % поляків позитивно оцінювали її внесок у суспільний розвиток та вважали, що вона гідно виконує свою суспільну місію (Колодний, Филипович, 2010).

Так, за загальними даними Державного статистичного управління, протягом 1990–1999 років у Польщі офіційно зареєстрували 163 релігійні організації. Аналізуючи динаміку реєстрації релігійних організацій у Польщі в період демократичного переходу, варто зазначити, що на початку XXI століття темпи зростання числа релігійних об'єднань значно уповільнилися. Найбільший спад спостерігався в 2002 та 2005 роках, коли не було зареєстровано жодної нової конфесії. Згідно із загальними статистичними даними, станом на початок 2014 року в Польщі офіційно діяли 176 зареєстрованих церков і релігійних організацій (без урахування міжрелігійних організацій) (Палінчак, 2023).

Католицизм у Польщі представлений чотирма основними церквами:

- Римо-католицькою церквою;
- Греко-католицькою церквою (візантійсько-українського обряду);
- Католицькою церквою вірменського обряду; 4
- Католицькою церквою візантійсько-слов'янського обряду.

Усі ці конфесії визнають верховенство Папи Римського. Закон «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» (1989 р.), який визначає правові засади взаємодії держави та католицької церкви, поширюється на всі чотири обряди (Ciecieląg & Haponiuk, 2013).

Римсько-католицька церква є найбільшою як серед католицьких конфесій, так і серед усіх релігійних організацій, що діють у Польщі. Вона представлена в усіх регіонах країни, зокрема в Північно-Східному, Центральному та Західно-Південному. За статистичними даними, у 2011 році в Польщі налічувалося 10 177 римсько-католицьких релігійних громад. У період з 2001 по 2011 рік їх

кількість зменшилася лише на 0,9%, що свідчить про високий рівень інституційного забезпечення цієї релігійної організації, а також про конкуренцію з боку протестантських та орієнталістських релігійних течій.

Станом на 2011 рік у Польщі було 30 481 римсько-католицький священнослужитель, а рівень забезпечення духовенством складав 290%. Упродовж 2001–2011 років кількість священиків цієї конфесії зросла на 2 548 осіб (Палінчак, 2012).

Попри складні політичні трансформації XX століття роль католицької церкви як хранительки польської самосвідомості та захисниці народу лише зміцнилася. Після короткого періоду державної незалежності в 1918–1939 роках, а згодом і в умовах радянського панування після Другої світової війни церква залишилася символом національної єдності та опорою аж до падіння комуністичного режиму.

Цей унікальний синтез католицизму та національної ідентичності можна розглядати через призму громадянської релігії, яка пов'язана з патріотизмом та сприйняттям релігійних і національних свят як єдиного цілого. Це проявилось в символіці, зокрема в порівнянні з Польщею з Христом, який був представлений на хресті, а також у компенсаційному месіанстві, що підкреслювало особливу історичну місію польського народу в Європі та світі (Палінчак, 2023).

Таким чином, католицька церква в Польщі, під впливом історичних і політичних умов, сформувала особливу народну теологію, що призвело до сакралізації цього поняття та пов'язаних із ним цінностей. Також сьогодні багато поляків сприймають свою країну як «католицьку державу польського народу».

У Польщі значною більшою та впливовою є Римо-католицька церква. Понад 85-90% населення ідентифікують себе як римо-католики. Церква має потужну ієрархічну структуру, вплив на суспільне життя та державну політику, а також численні храми та релігійні громади по всій території Польщі.

Натомість Греко-католицької церкви (візантійсько-українського обряду) є менш поширеним явищем. Її віряни становлять невеликий відсоток населення, переважно це представники української меншини. Греко-католицькі громади

зосереджені переважно в південно-східних регіонах Польщі (Підкарпатське воєводство) та великих міст, де мешкають українці (Ciecieląg & Haponiuk, 2013).

Структура Римо-католицької церкви має суворо ієрархічну модель, що забезпечує централізоване управління та ефективну координацію діяльності. Основні рівні цієї структури відображені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Структура Римо-католицької церкви в Польщі

Рівень	Характеристика
Вселенський	- Папа Римський – верховний глава католицької церкви, який відповідає за духовне і адміністративне керівництво. - Святий Престол (Ватикан) – центр управління, що включає Римську курію (виконавчі, законодавчі та судові органи церкви)
Національний	Конференція єпископів – колегіальний орган, що об'єднує всіх католицьких єпископів країни для координації діяльності церков на національному рівні
Регіональний	- Церковні провінції – об'єднують кілька єпархій під керівництвом митрополита (архієпископа). - Архієпархія – головна єпархія в межах церковної провінції
Місцевий	- Єпархії (дієцезії) – територіальні одиниці, якими керує єпископ. - Деканати – групи парафій у межах єпархії, керовані деканом (настоятелем однієї з парафій). - Парафії – основні громади вірян, очолювані парафіяльним священиком (настоятелем)
Орденська та монастирська структура	Члени чернечих орденів і згромаджень – мають власну внутрішню ієрархію, підпорядковану відповідним генеральним настоятелям, але залишаються під юрисдикцією місцевого єпископа (Ciecieląg & Haponiuk, 2013)

Ця система забезпечує єдність віровчення та дисципліни, а також ефективне управління як на глобальному, так і на місцевому рівнях. Сувора ієрархія доводить, що порядок у системі можна підтримувати через жорсткі рамки та субординацію.

Греко-католицька церква в Польщі (офіційно – Українська Греко-Католицька Церква в Польщі, УГКЦ) є частиною Вселенської Католицької церкви, яка відноситься до візантійського обряду та підпорядковується Папі Римському. Її віряни – переважно українці, які проживають у Польщі, особливо на південному сході країни та у великих містах. У XX столітті греко-католицька церква зазнала репресій, особливо після операції «Вісла» (1947), коли багато українців примусово переселили на захід і північ Польщі.

Відродження Греко-католицької церкви в Польщі почалося після 1989 року і сьогодні вона налічує понад 50 000 вірян. Основним духовним центром є Перемишль, де розташований кафедральний собор Святого Івана Хрестителя. Завдяки своїй ієрархічній структурі та активній релігійній діяльності УГКЦ змінює важливу роль як духовний і культурний осередок української громади в Польщі, впливаючи на збереження її традицій та релігійної самобутності (Палінчак, 2023). Структуру Греко-католицької церкви в Польщі детально представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Структура Греко-католицької церкви в Польщі

Рівень	Характеристика
Митрополія	• Очолюється Перемишльсько-Варшавським митрополитом, який є головним архієреєм УГКЦ у Польщі. • Центр митрополії – місто Перемишль
Єпархії (єпископства)	• Перемишльсько-Варшавська архієпархія (головна єпархія, яка охоплює східні та центральні регіони Польщі). • Вроцлавсько-Кошалинська єпархія (західні регіони Польщі, де після депортацій оселилися українці). • Ольштинсько-Гданська єпархія (північні та північно-західні регіони)
Деканати та парафії	• Кожна єпархія поділена на деканати (регіональні об'єднання парафій).

	• Парафії – місцеві громади, очолювані священиками
Монастирі та духовні навчальні заклади	• У Польщі діє кілька греко-католицьких монастирів та семінарія, що готує священиків (Ciecieląg & Haponiuk, 2013)

Греко-католицька церква в Польщі є місцевим релігійним і культурним осередком української громади. Вона також має свою чітку ієрархічну структуру та значний вплив на духовне життя вірян.

Польська Автокефальна Православна Церква (ПАПЦ) також відома як Православна Церква Польщі, є автокефальною помісною православною церквою, що займає 12-те місце в диптиху автокефальних церков. Вона належить до візантійського обряду та використовує у своїх богослужіннях польську і церковнослов'янську мови, а також юліанський і новоюліанський календарі.

Церква була заснована в 1924 році, коли Польща здобула незалежність після Першої світової війни для забезпечення духовних потреб православних християн у країні. Після Другої світової війни, за наполяганням радянської влади, вона була перезаснована в 1948 році. До її юрисдикції також належать православні громади в Бразилії, що канонічно підпорядковуються Польській Православній Церкві (Палінчак, Галда, Лешанич, 2015).

Сучасна Православна Церква займає важливу роль у політичному та культурному житті Польщі. Вона активно займається благодійною діяльністю, надаючи підтримку малозабезпеченим людям. Крім того, в країні діють культурні центри, які фінансуються православною церквою, сприяючи збереженню духовної та культурної спадщини православної громади. Структуру Православної Церкви в Польщі можна розглянути у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Структура Православної Церкви в Польщі

Рівень	Орган управління	Характеристика
Вищий	Митрополит Варшавський і всієї Польщі	Очолює Польську Автокефальну Православну Церкву (ПАПЦ)
Єпархіальний	Єпархії	Очолюються єпископами, налічується 6 єпархій + Православний ординаріат Війська Польського (статус єпархії)
Деканатський	Деканати	Поділяються на парафії
Парафіяльний	Парафії	Найменші одиниці церковної організації, понад 250 парафій
Монастирський	Монастирі	10 монастирів
Синодальний	Священний Синод	Вищий орган церковного управління
Митрополичий	Митрополича рада	Допоміжний орган при Митрополиті (<i>Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, n.d.</i>)

Отже, Польська Автокефальна Православна Церква має чітку ієрархічну структуру, яка забезпечує її ефективне управління та духовне керівництво вірними. На чолі Церкви стоїть Митрополит Варшавський і всієї Польщі Сава (Грицуняк). Церква поділена на єпархії, кожна з яких очолюється архієпископом або єпископом. До складу Польської Автокефальної Православної Церкви входять такі архієпархії:

- Варшавсько-Більська архієпархія, яку очолює Митрополит Сава (Грицуняк);

- Білостоцько-Гданська архієпархія, очолювана архієпископом Яковом (Костючуком);
- Лодзько-Познанська архієпархія, яку очолює архієпископ Атанасій (Нос);
- Вроцлавсько-Щецинська архієпархія, очолювана архієпископом Георгієм (Паньковським);
- Люблінсько-Холмська архієпархія, очолювана архієпископом Авелем (Поплавським);
- Перемишльсько-Горлицька архієпархія, очолювана архієпископом Паїсієм (Мартинюком);
- Ріо-де-Жанейрсько-Олінда-Ресіфська архієпархія, очолювана архієпископом Хризостомом (Фрейре);
- Ресіфська єпархія, очолювана єпископом Амбросієм (Кубасом) (*Польська православна церква, n.d.*).

Окрім архієпархій, у складі ПАПЦ є титулярні єпархії, які очолюються вікарними єпископами:

- Титулярна Супрасльська єпархія, очолювана єпископом Андрієм (Борковським), який є вікарієм у Білостоці та Гданську;
- Титулярна Бельська єпархія, очолювана єпископом Григорієм (Харкевичем), який є вікарієм у Варшаві та Більську;
- Титулярна Гайновська єпархія, очолювана єпископом Павлом (Токаюком), який є вікарієм у Варшаві та Більську;
- Титулярна Сім'ятичська єпархія, очолювана єпископом Варофієм (Дорошкевичем), який є вікарієм у Варшаві та Більську (*Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, n.d.*).

Також до структури ПАПЦ входить Польський православний військовий ординаріат, який очолює архієпископ Георгій Паньковський. Ця структура забезпечує ефективне управління та духовне керівництво Польською Автокефальною Православною Церквою, дозволяючи їй виконувати свою місію в Польщі та поза її межами.

У Польщі гарантована релігійна свобода, що дозволяє представникам будь-якої конфесії безперешкодно виконувати свої релігійні практики. Проте окремі політичні сили намагаються обмежити права релігійних меншин, особливо тих, що не входять до складу домінувальної католицької церкви.

Одним із прикладів таких обмежень є закон, що забороняє використання живих тварин у релігійних обрядах. Це значно ускладнило практикування ісламу та юдаїзму, оскільки ритуальний забій тварин є невід'ємною складовою цих релігійних традицій. Закон ухвалений після розголосу про неналежні умови утримання тварин у спеціальних таборах, однак викликав напруженість між державою та представниками мусульманської та юдейської громади.

Ще одним викликом для релігійної свободи стали ініціативи деяких політичних сил щодо обмеження прав релігійних меншин на проведення зібрань і ритуалів, що може спричинити конфлікти між більшими конфесіями та поставити під загрозу принципу релігійної толерантності.

Попри ці виклики, Польща залишається країною з високим рівнем релігійної свободи. Державні органи поступово здійснюють заходи для захисту прав релігійних меншин і забезпечення їх безпеки. Важливу роль у цьому процесі мають також громадські організації та правозахисники, які активно відстоюють права для всіх релігійних спільнот і протидіють будь-яким проявам дискримінації на релігійному ґрунті (*Релігійно-інформаційна служба України, 2020*).

Поліетнічний та поліконфесійний характер українського суспільства зумовив формування складного й багатовимірного релігійного простору, у межах якого протягом століть співіснували різні конфесії, церкви та релігійні течії. Така багатоконфесійність стала результатом як історичних міграційних процесів, так і культурно-цивілізаційного розташування України на перетині Сходу й Заходу. Частина релігійних спільнот зберегла свою ідентичність і донині, тоді як інші зазнали еволюційних трансформацій, об'єдналися або були інтегровані в нові релігійні структури.

Особливістю розвитку релігійного життя в Україні є відсутність масштабних міжконфесійних війн чи тривалих релігійних протистоянь. Попри окремі суперечності між православними, греко-католиками та протестантськими громадами, українське суспільство загалом характеризувалося високим рівнем віротерпимості. Така риса релігійної культури сприяла тому, що переслідувані конфесії нерідко знаходили на українських землях притулок і можливість для вільного розвитку, водночас зміцнюючи принципи духовного плюралізму та толерантності, які стали невід'ємною складовою історичного досвіду української державності.

Офіційним показником релігійної ситуації в Україні, який фіксується державними органами, є кількість діючих релігійних організацій. До них державна статистика відносить управлінські структури конфесій, церкви та релігійні течії, громади (парафії), монастирі, місії, братства, а також духовні заклади освіти. Важливо розрізняти поняття «релігійні організації» і «релігійні громади».

Релігійні організації – це об'єднання віруючих, створені для спільного сповідування та поширення віровчення, здійснення релігійної діяльності, богослужіння та обрядів. Вони функціонують у межах певної конфесії чи релігійного напрямку та можуть мати різні форми організації та управління. Серед основних видів релігійних організацій виокремлюють:

1. Церкви та релігійні центри – великі об'єднання віруючих, які мають централізовану структуру та управління (наприклад, Римо-Католицька церква, Українська Православна Церква).
2. Релігійні громади (парафії) – місцеві об'єднання віруючих, що визначають богослужіння та релігійну діяльність у межах певного населеного пункту.
3. Монастирі – духовні осередки, де проживають ченці або черниці, ведучи чернече життя відповідно до правил своєї релігії.
4. Місії – організації, які займаються поширенням віровчення та благодійною діяльністю.

5. Братства та релігійні освітні заклади – громади віруючих, що мають на меті підтримку духовного розвитку та навчання (*Релігія в Україні*, n.d.).

У багатьох країнах релігійні організації мають особливий правовий статус, можуть бути офіційно зареєстровані та користуватися певними правами та пільгами (наприклад, податковими звільненнями).

Релігійні громади – це місцеві об'єднання віруючих, спільноти яких сповідують певну релігію, правлять богослужіння, релігійні обряди та ведуть духовну діяльність. Вони є основною структурною одиницею релігійних організацій. Саме на рівні громади відбувається активне релігійне життя. До основних характеристик релігійних громад відносять:

- локальний характер – громада діє в межах певного населеного пункту чи території;
- об'єднання віруючих – складається з осіб, які мають спільне віровчення та об'єднуються навколо храму, церкви, мечеті, синагоги тощо;
- організаційну структуру – має керівні органи (наприклад, парафіяльну раду), настоятеля або духовного лідера;
- богослужбову діяльність – проведення релігійних обрядів, проповідей, навчання та благодійних заходів (там само).

У багатьох країнах релігійні громади можуть офіційно зареєструватися, отримувати юридичний статус, володіти майном, вести благодійність і відкривати заклади освіти. Релігійні громади є частиною релігійних організацій, але не тотожні їм. Релігійна організація – це більш широке поняття, що включає громади, монастирі, місії, духовні заклади освіти тощо. Релігійні громади мають ключову роль у релігійному житті суспільства, забезпечуючи віруючим можливість реалізовувати свої духовні потреби на місцевому рівні (*Релігія в Україні*, n.d.).

Найбільш поширеною церквою в Україні є Православна Церква. Вона представлена кількома юрисдикціями, серед яких найбільшими є Православна Церква України (ПЦУ) та Українська Православна Церква (УПЦ). ПЦУ є автокефальною, тобто незалежною церквою, яку визнано

Константинопольським патріархатом у 2019 році. УПЦ має значну кількість парафій, хоча після повномасштабного вторгнення частина цих громад перейшла до ПЦУ.

Крім означених вище, в Україні функціонує значна кількість і інших релігійних громад, що відображає багатоконфесійний характер держави. Серед них особливе місце посідає Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), що є однією з найбільших та найвпливовіших релігійних спільнот, особливо в західних регіонах країни. Вона поєднує католицьке віровчення з візантійським обрядом, що є свідченням історичного синтезу східної та західної християнських традицій. УГКЦ активно здійснює освітню, благодійну та виховну діяльність, зокрема через власні заклади освіти, молодіжні організації та соціальні ініціативи.

Поряд із нею в Україні діє Римо-Католицька Церква, яка історично пов'язана з польською громадою, але нині об'єднує й представників інших національностей. Вона має розгалужену мережу парафій, монастирів, освітніх і культурних центрів, що сприяють міжконфесійному діалогу та збереженню католицьких духовних традицій.

Окремої уваги заслуговує діяльність протестантських спільнот – баптистів, п'ятидесятників, адвентистів, методистів та інших течій. Протестантські громади характеризуються високою соціальною активністю, розвиненою системою недільних шкіл, благодійних фондів і просвітницьких програм. Їхній вплив у суспільстві помітно зріс після здобуття Україною незалежності, коли створилися сприятливі умови для вільного здійснення релігійної діяльності (Палінчак, Галда, Лешанич, 2015).

Загальна кількість парафій ПЦУ та УПЦ залишається приблизно однаковою. Принагідно зауважимо, що в останні роки існує тенденція до зростання підтримки ПЦУ та зменшення впливу УПЦ, що пов'язано з політичними та суспільними змінами в країні.

Православна Церква України (ПЦУ) має чітку ієрархічну структуру, яка забезпечує її ефективне функціонування. Структуру її релігійних організацій пропонуємо розглянути в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Структура релігійних організацій ПЦУ (Релігійно-інформаційна служба України, n.d.).

Рівень	Орган управління	Характеристика
Вищий	Митрополит Київський і всієї України	Наразі ПЦУ очолює Блаженніший Митрополит Епіфаній (Думенко)
Синодальний	Священний Синод	Вищий орган церковного управління, складається з архієреїв ПЦУ
Єпархіальний	Єпархії	Очолюються єпархіальними архієреями (архієпископами або єпископами)
Благочинний	Благочиння (деканати)	Об'єднує парафії на певній території
Парафіяльний	Парафії	Основні церковні громади, очолюються настоятелями (священниками)
Монастирський	Монастирі	Центри духовного життя, очолюються ігуменами або архімандритами
Освітній	Духовні заклади освіти	Готують майбутніх священнослужителів (духовні академії, семінарії, училища)
Синодальний	Синодальні установи	Управління та комісії при Священному Синоді для вирішення окремих питань

Ця структура забезпечує ефективне управління та духовне керівництво ПЦУ, дозволяючи їй виконувати свою місію в Україні та за її межами. Українська Православна Церква (раніше Московського Патріархату) має складну структуру, яка історично пов'язана з Російською Православною Церквою (РПЦ). Важливо зазначити, що статус УПЦ в Україні є предметом дискусій і змін, особливо в контексті російської агресії. Структура УПЦ представлена в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Структура релігійних організацій УПЦ (Релігія в Україні, n.d.)

Рівень	Орган управління	Характеристика
Вищий	Митрополит Київський і всієї України	Наразі УПЦ очолює Блаженніший Митрополит Онуфрій (Березовський)
Синодальний	Священний Синод	Вищий орган церковного управління УПЦ, складається з архієреїв
Єпархіальний	Єпархії	Очолюються єпархіальними архієреями (архієпископами або єпископами), налічується 53 єпархії
Благочинний	Благочиння (деканати)	Об'єднують парафії на певній території
Парафіяльний	Парафії	Основні церковні громади, очолюються настоятелями (священниками), нараховується 8097 парафій
Монастирський	Монастирі	Центри духовного життя, очолюються ігуменами або архімандритами,

		нараховується 161 монастир
Освітній	Духовні заклади освіти	Готують майбутніх священнослужителів (духовні академії, семінарії, училища)

Як було наголошено вище, організаційна структура релігійних організацій Польщі та України безпосередньо впливає на характер і зміст їхньої освітньо-виховної діяльності. Внутрішня ієрархія, система управління та мережа підпорядкованих інституцій (парафій, місій, братств, молодіжних спілок) визначають не лише масштаби, а й форми роботи з учнівською молоддю. У межах релігійних організацій активно функціонують різноманітні молодіжні об'єднання, християнські табори, релігійно-просвітницькі гуртки, волонтерські ініціативи, проводяться паломницькі, культурно-мистецькі та соціальні заходи, спрямовані на духовне збагачення молоді. Виховна діяльність таких структур має багатовекторний характер і охоплює духовно-моральне, патріотичне, естетичне, інтелектуальне, соціальне, екологічне та фізичне виховання, що сприяє гармонійному розвитку особистості на засадах християнських цінностей та активної громадянської позиції.

Релігійні організації в обох країнах відіграють важливу роль у формуванні моральних цінностей, культурних традицій та громадянської свідомості. Вони також беруть участь у благодійній діяльності, освіті та соціальній підтримці населення.

Однією з таких організацій є *молодіжна громадська організація «Академія Української Молоді» (АУМ)*, заснована в місті Львові в 2001 році та офіційно зареєстрована у 2002 році. Її створення стало результатом активізації християнського молодіжного руху на початку ХХІ століття, спрямованого на формування морально зрілої, соціально відповідальної та духовно вкоріненої молоді. Основною метою діяльності організації є виховання дітей та молоді на засадах християнських цінностей, а також формування свідомих, активних і

відповідальних громадян України, здатних реалізовувати свій потенціал у служінні Богові, суспільству та державі.

Організація здійснює багатопланову діяльність у кількох ключових напрямках – благодійному, мистецькому, екологічному та просвітницькому. Серед найвідоміших ініціатив варто відзначити благодійну акцію «Миколай про тебе не забуде», що проводиться для дітей із малозабезпечених сімей міста Львова. Значну увагу приділено також проведенню освітньо-виховних заходів: тренінгів, семінарів, конференцій, курсів неформальної освіти. Важливим щорічним проєктом є вишкіл «Школа виховників», метою якого є підготовка педагогічних та аніматорських кадрів для роботи з дітьми та молоддю, оволодіння сучасними методами християнського виховання, лідерства та соціального служіння.

У місцевих осередках, що функціонують за виховною програмою «Академії Української Молоді», здійснюється систематична та організована виховна робота з дітьми та підлітками віком від 7 до 14 років. Її зміст спрямований на всебічний розвиток особистості, поєднання духовного, інтелектуального, культурного та фізичного виховання. Волонтери та виховники організовують для дітей різноманітні форми дозвілля та навчання – тематичні заняття, катехизацію, спільну молитву, вивчення пісень і танців, художні майстер-класи, вікторини, екскурсії, мандрівки, а також літні табори, що сприяють формуванню навичок командної роботи, комунікації, відповідальності та лідерства.

Окремим напрямом діяльності АУМ є розвиток міжнародної співпраці та міжкультурного обміну молоді. Організація активно бере участь у транскордонних зустрічах на польсько-українському кордоні, реалізує спільні молодіжні ініціативи з партнерами з Польщі, Німеччини, Італії та інших країн Європи. Завдяки участі в програмах Європейського Союзу, зокрема в межах ініціативи «Молодь у дії», створюються умови для міжнародних стажувань, молодіжних форумів і волонтерських проєктів. Щороку до діяльності організації долучаються європейські волонтери, які проводять заняття Європейського клубу

та мовних клубів для дітей і підлітків, сприяючи розвитку міжкультурного діалогу, толерантності та мовної компетентності.

Відповідно до свого статуту, «Академія Української Молоді» визначає головною метою своєї діяльності виховання дітей і молоді як практикуючих християн і свідомих громадян України на основі ідеалів «Бог і Україна». Організація послідовно сприяє розвитку волонтерського руху, неформальної освіти, міжрелігійного діалогу та міжкультурного навчання, створюючи середовище, сприятливе для духовного зростання, громадянського становлення й соціальної активності сучасної української молоді (*Академія української молоді*).

Заслуговує на увагу в контексті нашого дисертаційного дослідження і *Всеукраїнська громадська організація «Українська молодь – Христові» (УМХ)*, що є однією з провідних мирянських молодіжних спільнот, яка діє в рамках молодіжного апостоляту Української Греко-Католицької Церкви. Її діяльність спрямована на духовне, моральне та громадянське формування молоді на основі християнських принципів, що поєднують релігійні, культурні та національно-патріотичні цінності.

Основною метою діяльності організації є об'єднання української християнської молоді задля утвердження християнської моралі в суспільстві, поширення християнського світогляду, популяризації духовного способу життя серед молоді, а також виховання активного громадянства, здатного працювати задля добра Церкви, народу та держави.

До ключових завдань УМХ належать:

- сприяння духовному зростанню молоді та допомога в асиміляції християнських цінностей;
- відродження і підтримка традиційних українських родинно-побутових та обрядових звичаїв, народних християнських свят і дійств;
- ознайомлення молоді з надбаннями світової християнської науки, культури та мистецтва;

- виховання пошани до історичної спадщини, збереження духовних, культурних і мистецьких пам'яток українського народу.

Організація «Українська молодь – Христові» є спадкоємницею традицій українських молодіжних рухів 1930-х років, що діяли під духовною опікою Митрополита Андрея Шептицького. Її історичні витoki сягають масової християнської акції 1932–1933 років, присвяченої 1900-літтю Розп'яття, Смерті та Воскресіння Ісуса Христа. Завершенням цього руху став масштабний молодіжний з'їзд, який відбувся 6 травня 1933 року у Львові та зібрав, за деякими джерелами, близько 100 тисяч учасників. Символічним гаслом акції стали слова: «Тут знайдеш Христа, тут знайдеш себе, тут знайдеш себе у Христі», які відображають сутність духовної місії УМХ – формування особистості через пізнання Бога та власного покликання.

Сучасна діяльність організації охоплює широкий спектр форм духовного, освітнього та культурного виховання. Серед них: духовні бесіди, спільні богослужіння (Літургії), реколекції, сарепти, паломництва (прощі), всеукраїнські та регіональні з'їзди, літні табори, творчі вечори, харитативні ініціативи, Школа молодіжного християнського лідера, тематичні дискусії тощо. Усі ці форми спрямовані на духовно-моральне вдосконалення молоді, розвиток її інтелектуального потенціалу, комунікативних навичок, почуття відповідальності та служіння ближньому (*Українська молодь – Христові*).

Таким чином, діяльність організації «Українська молодь – Христові» поєднує традиції релігійного виховання з сучасними підходами до молодіжної роботи, сприяючи формуванню духовно зрілої, соціально активної та національно свідомої молоді України.

Центр Мирянського Лідерства (ЦМЛ) було засновано у 2004 році як відповідь на потребу в систематичному навчанні та підготовці активних мирян, здатних ефективно реалізовувати своє покликання в церковному та суспільному житті. Ідея створення Центру виникла після проведення у 2003 році першої Літньої Школи Мирянського Лідерства (ЛШМЛ), під час звітної конференції якої учасники висловили пропозицію заснувати постійну освітньо-ресурсну

інституцію, що продовжувала б діяльність школи впродовж року. Саме цю функцію згодом було покладено на Центр Мирянського Лідерства.

Центр діє як структурний підрозділ Українського Католицького Університету та виступає провідною освітньо-просвітницькою платформою для формування компетентних мирян, які усвідомлюють свою роль у житті Церкви та суспільства. Одним із перших і водночас традиційних щорічних проєктів Центру стала Літня Школа Мирянського Лідерства, що проводиться в літній період та триває два тижні. У її межах учасники мають можливість удосконалювати лідерські вміння, розвивати комунікативні навички, засвоювати знання з організаційної, духовно-моральної та суспільної сфер. Програма школи включає тренінги, семінари, практичні заняття та зустрічі з фахівцями у сфері християнського лідерства. Щороку в навчанні бере участь близько 25 молодих осіб віком від 20 до 35 років з різних регіонів України. Методика викладання ґрунтується на особистісно орієнтованому навчанні, що сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та здатності до самостійного прийняття рішень.

Місія Центру Мирянського Лідерства полягає в поглибленні свідомості мирян щодо їхнього християнського покликання та служіння, у дусі вчення II Ватиканського Собору. Візія Центру – створення згуртованої, натхненної та професійно підготовленої спільноти мирян, здатної сприяти розвитку Церкви й суспільства та виховувати нове покоління духовно зрілих лідерів.

До основних цілей діяльності ЦМЛ належать:

- надання мирянам якісних знань з актуальних соціальних, морально-етичних і церковних питань;
- формування та вдосконалення лідерських навичок для ефективнішого служіння в церковних спільнотах;
- розвиток співпраці між мирянськими організаціями та об'єднаннями;
- упровадження нових підходів до мирянського служіння та підготовки лідерів християнського типу.

Відповідно до своїх завдань і методів роботи, Центр Мирянського Лідерства функціонує як освітньо-просвітницька установа, діяльність якої охоплює такі напрями:

- проведення Літніх Шкіл Мирянського Лідерства в різних регіонах України (зокрема у західному, східному та південному регіонах);
- робота з Асоціацією випускників ЛШМЛ, підготовка християнських тренерів, що застосовують інтерактивні методики навчання;
- організація Літньої Школи Лідерства для школярів «Голос Майбутнього» та створення Клубу випускників для подальшого супроводу їхньої діяльності протягом року;
- участь у міжнародних конференціях, а також співпраця з європейськими мирянськими організаціями та комітетами;
- підготовка та видання навчально-методичної та довідкової літератури з питань християнського лідерства та ролі мирян у житті Церкви;
- проведення екуменічних молитовних акцій;
- організація тренінгів, лекцій, духовних бесід для мирян і духовенства, спрямованих на розвиток лідерських якостей і підвищення ефективності пасторальної діяльності;
- проведення Днів Лідера та Днів Віднови для мирян із різних єпархій;
- реалізація тренінгової програми «Академія Християнського Лідерства: Обери своє майбутнє» для старшокласників шкіл-інтернатів України;
- координація пасторальної програми Браєна Бріндела на східних теренах України.

До найвагоміших досягнень Центру Мирянського Лідерства належать:

- систематичне проведення з 2003 року шести Літніх Шкіл Мирянського Лідерства в різних регіонах України;
- видання семи навчальних та методичних книг;
- щорічна організація понад 50 навчальних, просвітницьких та духовно-виховних заходів, спрямованих на формування компетентного, соціально

активного та духовно зрілого мирянського середовища (*Інститут лідерства та управління Українського католицького університету*).

Систематизувавши інформацію, що міститься на офіційному сайті Комісії у справах мирян УГКЦ, ми візуалізували дані про релігійні організації, орієнтовані на роботу з учнівською молоддю, в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Релігійні організації України, орієнтовані на роботу з учнівською молоддю (*Комісія у справах мирян УГКЦ. Мирянські спільноти*)

Назва організації	Напрями роботи	Цільова категорія
<i>«Єднаймося у вірі» – об'єднавчий рух для одиноких та неодружених християн, єпархіальна</i>	• благодійність; • культурно-мистецька	• дорослі; • молодь
<i>Академія Української Молоді, загальноцерковна</i>	• благодійність; • освіта	• діти; • молодь
<i>Апостолят Непорочної Діви Марії, загальноцерковна</i>	• молитва	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Архибратство Божої Матері Неустанної Помочі, загальноцерковна</i>	• молитва; • служіння при храмі	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Вівтарна Дружина, загальноцерковна</i>	• молитва; • служіння при храмі	• діти; • молодь
<i>Віра і Світло, загальноцерковна</i>	• молитва; • паломництво; • харитативна	• діти; • дорослі; • літні; • молодь
<i>Карітас, загальноцерковна</i>	• благодійність; • харитативна	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Католицькі скаути Європи в Україні, загальноцерковна</i>	• культурно-мистецька; • молитва	• діти; • молодь
<i>Лицарі Колумба, загальноцерковна</i>	• благодійність;	• діти; • дорослі;

	• культурно-мистецька; • молитва; • харитативна	• літні; • молодь
<i>Ляри-Ковчег,</i> загальноцерковна	• культурно-мистецька; • молитва; • паломництво; • харитативна	• діти; • дорослі; • літні; • молодь
<i>Мальтійська служба допомоги,</i> загальноцерковна	• благодійність; • освіта; • харитативна	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Марійська Дружина / Марійські Товариства,</i> загальноцерковна	• молитва; • служіння при храмі	• діти; • молодь
<i>Реабілітаційний центр «Назарет»,</i> парафіяльна	• служіння при храмі; • харитативна	• діти; • дорослі; • літні; • молодь;
<i>Рух «За життя»,</i> загальноцерковна	• культурно-мистецька; • молитва; • освіта	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Рух «Світло Життя. Домашня Церква»,</i> єпархіальна	• молитва; • паломництво	• діти; • дорослі; • літні; • молодь
<i>Рух «Справжня любов чекає»,</i> загальноцерковна	• молитва	• молодь
<i>Рух Віднови у Святому Дусі в УГКЦ,</i> загальноцерковна	• культурно-мистецька; • молитва; • паломництво	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Рух Назаретських Родин,</i> загальноцерковна	• молитва	• діти; • дорослі; • молодь
<i>Спільнота Преображення Господа Нашого Ісуса Христа,</i> єпархіальна	• благодійність; • молитва; • харитативна	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Товариства «Апостольство молитви»,</i> загальноцерковна	• молитва	• дорослі; • літні; • молодь

<i>Українська молодь — Христові, загальноцерковна</i>	• культурно-мистецька; • молитва; • освіта; • паломництво; • харитативна	• діти; • дорослі; • літні; • молодь
<i>Федерація українських католицьких студентських та академічних товариств «ОБНОВА», загальноцерковна</i>	• культурно-мистецька; • молитва; • освіта; • паломництво; • харитативна	• дорослі; • молодь
<i>Францисканський чин світських, загальноцерковна</i>	• молитва; • харитативна	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Християнська Україна, митрополича</i>	• молитва; • освіта; • паломництво	• дорослі; • літні; • молодь
<i>Християнський Клуб знайомств «Наша дружна родина», єпархіальна</i>	• благодійність; • культурно-мистецька	• дорослі; • молодь
<i>Центр Мирянського Лідерства, єпархіальна</i>	• освіта; • паломництво	• дорослі; • молодь

Отже, можемо констатувати, що в Україні існує низка релігійних організацій, орієнтованих на роботу як безпосередньо з дітьми та учнівською молоддю, так і з ширшими цільовими категоріями, що охоплюють і учнівську молодь. Також варто зауважити, що напрями їхньої діяльності варіюються від молитов, служіння у храмі та організації паломництва до освітньої, виховної, культурно-мистецької та харитативної (зокрема волонтерської) діяльності.

Так само як і в Україні, у Польщі функціонують релігійні організації, що займаються виховною роботою з молоддю. Однією з таких організацій є Католицьке товариство молоді (КТМ) (*Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży*).

Католицьке товариство молоді є простором для молодих людей, яких об'єднує спільна мета – прагнення до справжньої зустрічі з живим Богом. КТМ об'єднує молодь віком від 16 до 30 років, яка «прагне від життя більшого – не

хоче просто існувати, «плисти за течією», а бажає змінювати навколишню дійсність через постійне формування власної особистості та прагнення до найкращої версії самого себе» (там само).

Відповідно до Статуту, головною місією Католицького товариства молоді є формування зрілих християн і активна участь у спільноті та місії Церкви через поширення й утвердження католицьких цінностей і принципів у всіх сферах життя, зокрема в соціальній і культурній.

Завдання Товариства охоплюють:

- сприяння всебічному розвитку молодшої людини, зокрема через створення атмосфери, що заохочує до праці над собою та формування особистості католика і поляка;
- поглиблення віри: поширення релігійних знань, істин віри, моральних принципів, розвиток релігійних практик у особистому та спільнотному житті, особливо активної участі у Святій Месі;
- євангелізація та поширення соціальної доктрини Церкви, а також її практичне впровадження в життя;
- ознайомлення з документами Вселенської та місцевої Церкви, особливо тими, що стосуються молоді;
- організація молодіжного життя в різних його формах;
- піклування про розвиток загальних, фахових знань та професійної кваліфікації;
- ознайомлення з національною культурною спадщиною та активна участь у розвитку культурного життя, а також виховання культури поведінки;
- турбота про чистоту і красу навколишнього середовища та повага до природи;
- підтримка фізичного розвитку молоді;
- організація змістовного дозвілля, відпочинку, розваг, паломництв і релігійного туризму, з особливим наголосом на пропагуванні тверезості;
- участь у підготовці та проведенні Всесвітніх днів молоді;

- заохочення до активної участі в житті родини та підготовка до створення власної сім'ї;
- освіта і формування соціальної свідомості в усіх сферах життя на основі католицького соціального вчення;
- виховання молоді до апостольської діяльності в межах Католицької Акції;
- участь у захисті людського життя від зачаття до природної смерті;
- активна участь у житті Церкви та її місії, особливо апостольській;
- громадська діяльність: виконання суспільних функцій, виявлення соціальних проблем і загроз, чутливість до потреб ближніх;
- здійснення благодійної діяльності та розвиток волонтеріату;
- залучення до господарського життя: виховання сумлінного ставлення до праці, відповідальності, підприємливості, готовності допомагати безробітній молоді;
- допомога людям з інвалідністю та особам, які перебувають під загрозою соціального відчуження;
- виховання любові до Батьківщини, турботи про народ і державу;
- відкритість до контактів із зовнішнім світом, зокрема з національними та зарубіжними молодіжними організаціями, діяльність яких узгоджується з вченням Церкви, а також співпраця з польськими молодіжними об'єднаннями за кордоном;
- діяльність на благо своїх членів і надання їм допомоги у складних життєвих ситуаціях (*Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży*, 2019).

Контроль за виконанням окреслених вище завдань в межах дієцезії здійснює Дієцезіальний з'їзд. Органами управління виступають Дієцезіальна рада (управа) та Ревізійна комісія, які обираються на дворічний термін. У процесі ухвалення найважливіших рішень дорадчу функцію виконують також голови парафіяльних відділів і гуртків. На парафіяльному рівні діють осередки товариства, керівництво яких складається з президента, секретаря, їхніх заступників та скарбника. Духовний супровід молоді забезпечує священник-

асистент осередку, який координує релігійно-виховну роботу та сприяє формуванню духовного життя членів спільноти.

Основними засобами діяльності є передусім ті, що сприяють поглибленню віри: Слово Боже, наука Церкви, sacramentalне життя, вшанування Євхаристії, богослужіння, дні духовної зосередженості, реколекції, прощі, аскетичні конференції, євангелізаційний діалог тощо. Окрім цього, до форм діяльності Товариства належать:

- проведення зустрічей, зборів, з'їздів, засідань, симпозіумів, конференцій, лекцій, бесід, дискусій, курсів і тренінгів;
- організація злетів, таборів, спортивних ігор та змагань;
- проведення поетичних, музичних і театральних виступів, академій, концертів, конкурсів, фестивалів, зустрічей із видатними особистостями, а також культурних, релігійно-патріотичних, регіональних і фольклорних заходів;
- діяльність бібліотек і читальних залів, організація екскурсій країною, відвідування пам'яток, музеїв, виставок тощо;
- використання засобів масової інформації для євангелізаційної та апостольської роботи, створення власних медіа-ресурсів;
- господарська діяльність, зокрема видавнича справа та розповсюдження католицької преси й книжок, прибутки від яких спрямовуються на реалізацію статутних цілей;
- функціонування католицьких будинків Товариства, залів для зборів, осередків дозвілля, реколекційних домів, притулків, спортивних споруд, навчальних центрів, шкіл та університетів;
- використання сучасних технологій у релігійно-виховній та організаційній діяльності (*Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży*, 2019).

Таким чином, Католицьке товариство молоді реалізує свою місію через багатогранну систему духовно-просвітницьких, освітніх, культурних і соціальних ініціатив, спрямованих на всебічний розвиток молоді та поглиблення

її віри. Докладніше ці та інші форми та методи виховної роботи з учнівською молоддю будуть розглянуті нами в п. 2.3.

Разом із тим, у межах організаційних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України вважаємо за доцільне звернути увагу на скаутський рух, що здійснюється під егідою Федерації Європейського Скаутингу (UIGSE-FSE), яка об'єднує у скаутському братерстві, що виходить за межі державних кордонів, місцеві асоціації Скаутів Європи в 27 країнах Європи та Америки.

Протягом понад 60 років Міжнародна спілка гайдів і скаутів Європи – Федерація Європейського Скаутингу, яка має статус приватної асоціації вірних папського права, наданий Апостольським Престолом, сприяє утвердженню справжньої єдності народів Європи. UIGSE-FSE, що об'єднує 75 000 членів із різних країн, активно бере участь у громадському житті як окремих держав, так і всього континенту. Вона має членський статус у Раді Європи, де висловлює позицію в питаннях, що стосуються сім'ї та гідності людської особи.

Цей виховний рух підтримує сім'ю, характеризується цілісним підходом до виховання, охоплюючи всі сфери людського життя. Він показує молодій людині шлях до справжньої особистої свободи, вірності власним переконанням та самопошану в служінні ближнім. Його основи ґрунтуються на християнській антропології, католицькому соціальному вченні та скаутингу лорда Бейдена-Пауелла.

Усі організації, що входять до UIGSE-FSE, будують свою діяльність на принципах традиційного скаутингу Роберта Бейдена-Пауелла, з урахуванням місцевої специфіки та національних традицій. Вони також повною мірою використовують спадщину засновників католицького скаутингу – отця Жака Севена, графа Маріо ді Карпеня та професора Жана Корбізьє. Ця спадщина відображається, зокрема, у текстах Закону, Присяги, Принципів і Церемоніалу, спільних для всіх організацій, що входять до UIGSE-FSE (*Federacja Skautingu Europejskiego Międzynarodowy Związek Przewodniczek I Skautów Europy*).

Скаутський і гайдівський рух у Польщі охоплює близько 12 незалежних організацій, загальна чисельність яких становить приблизно 160 000 скаутів і гайдів. Найбільшою за кількістю членів є Польська скаутська та гайдівська асоціація *Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP)*, яка налічує понад 142 000 учасників (станом на 2023 р.). Протягом більш ніж ста років основною метою ZHP є створення умов для всебічного розвитку дівчат і хлопців-скаутів.

Місія ZHP полягає у вихованні молодої людини, підтримці її розвитку та формуванні характеру через діяльність і служіння. ZHP – це загальнопольське патріотичне об'єднання, що належить до світового скаутського руху, відкрите й аполітичне. Організація формує в молоді такі цінності, як патріотизм, братерство, дружба, віра, служіння, праця, свобода та мир, які закладені в Обіцянці та Законі скаута і становлять єдиний моральний кодекс членів руху.

Виховна методика ZHP ґрунтується на діяльності в невеликих групах ровесників, навчанні через дію, самостійність, співпрацю, особистий приклад та опору на ідеали, виражені в Законі та Присязі скаута. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, відповідальності, духовності та громадянської зрілості.

Організація підтримує цілісний розвиток молоді – духовний, інтелектуальний, соціальний і фізичний. ZHP співпрацює з батьками, сприяє формуванню свідомих, відповідальних громадян, які здатні робити власний вибір, служити суспільству й удосконалювати себе.

Основна мета діяльності ZHP – підтримка молодої людини на шляху її особистісного, морального й духовного зростання (*Związek Harcerstwa Polskiego*).

Учасницею європейського скаутського руху є й Україна. Католицьке скаутство Європи в Україні – це українська молодіжна громадська організація, яка входить до складу UIGSE-FSE. Її діяльність спрямована на сприяння всебічному духовному, моральному та патріотичному вихованню дітей і молоді, що реалізується відповідно до скаутської методики, розробленої Робертом Бейден-Пауелом і доповненої педагогічними засадами блаженного отця Якуба Сєвіна.

Метою організації є формування гармонійно розвиненої особистості, здатної до свідомого та відповідального ставлення до власного життя, суспільства й держави, а також до активної участі у житті місцевої та міжнародної спільноти. Виховна система КСЄ сприяє розвитку духовних, інтелектуальних, соціальних і фізичних якостей молоді, забезпечуючи засвоєння християнських цінностей, поглиблення знань про віру, історію та культурну спадщину.

Українська асоціація «Католицьке скаутство Європи» (КСЄ) офіційно зареєстрована як громадська організація 6 червня 2016 року та з 2021 року є повноправним членом Міжнародної Федерації скаутів Європи (UIGSE-FSE).

Не меншою популярністю в Україні користується український скаутський рух Пласт. Варто наголосити, що і Католицьке скаутство Європи в Україні, і Пласт поділяють спільні засади скаутського руху, започаткованого Робертом Бейден-Пауелом, зокрема виховання через діяльність, самовиховання, служіння громаді та формування відповідального громадянства. Водночас між ними існують певні відмінності: якщо Католицьке скаутство Європи базує свою діяльність на християнських, передусім католицьких, засадах і поєднує духовне виховання з патріотичним, то Пласт має позаконфесійний характер, зосереджуючись переважно на національно-патріотичному та громадянському вихованні.

Пласт – це українська скаутська організація, заснована у 1911 році, яка офіційно розпочала свою діяльність 12 квітня 1912 року у Львові, коли відбулася перша Пластова присяга. Серед її засновників – д-р Олександр Тисовський, Петро Франко (син Івана Франка) та Іван Чмола. Метою Пласту є сприяння всебічному розвитку, патріотичному вихованню та самовихованню української молоді, формування свідомих, відповідальних і активних громадян, здатних до лідерства в суспільстві.

Організація дотримується принципів позапартійності та позаконфесійності. Символом Пласту є поєднання традиційного скаутського знака – трилисника лілії (Fleur-de-lis) – із національним символом України,

тризубом. Пласт використовує власну виховну методику, що охоплює всі етапи розвитку особистості. На відміну від більшості скаутських організацій світу, Пласт не має вікового обмеження членства, передбачаючи п'ять виховних категорій: пташата, новаки, юнаки, старші пластуни та пластуни-сеніори. Така система забезпечує безперервність виховання та тісний зв'язок поколінь у межах організації (*Пласт. Про пласт*).

Підсумовуючи, зауважимо, що виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях України та Польщі ґрунтується на поєднанні духовно-морального, національно-патріотичного, інтелектуального та соціального виховання, що забезпечує гармонійний розвиток особистості. Релігійні організації обох країн, спираючись на власні структурні особливості та традиції, активно залучають молодь до освітньо-виховних, культурних і соціальних ініціатив. Молодіжні релігійні організації та скаутські рухи виступають важливими чинниками формування відповідального громадянина, носія духовних цінностей і активного члена суспільства, забезпечуючи наступність поколінь і зміцнення моральних засад нації.

2.3. Змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України

Переходячи до розгляду змістово-методичних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України, зауважимо, що виховна робота, яку здійснюють означені організації, має глибокий потенціал, спрямований на всебічний розвиток особистості в контексті релігійних, культурних і національних традицій. У межах цього підрозділу вважаємо за доцільне зосередитися на змісті, формах та методах виховної роботи цих організацій, серед яких важливе місце займають катехитичні заняття, духовно-просвітницькі програми, молодіжні табори, скаутські рухи, волонтерські ініціативи, мистецькі й соціальні проєкти, що сприяють

формуванню моральних якостей, розвитку лідерства, соціальної активності та духовного самовдосконалення учнівської молоді.

Однією з найпоширеніших і найдавніших форм виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України є недільні школи, які мають глибокі історичні традиції та відіграють важливу роль у духовно-моральному становленні дітей і підлітків. Саме через діяльність цих шкіл відбувається систематичне ознайомлення молоді з основами віровчення, моральними принципами, культурою та історією Церкви. Недільні школи сприяють формуванню у вихованців християнського світогляду, розвитку внутрішньої культури, відповідальності та активної життєвої позиції. У сучасних умовах їхня діяльність набуває нових змістових і організаційних форм, поєднуючи традиційні засоби духовного виховання з інноваційними підходами, що враховують потреби й інтереси сучасної молоді.

В Україні зміст і напрями виховної роботи в недільних школах є надзвичайно різноманітними та залежать від низки чинників – насамперед від конфесійної належності релігійної організації, історичних традицій, освітніх підходів конкретної громади, рівня підготовки педагогів та наявних ресурсів. У деяких недільних школах навчально-виховна діяльність має комплексний характер і охоплює широке коло питань: від вивчення Святого Письма та історії Церкви до розвитку духовної культури, фізичного, естетичного, екологічного та патріотичного виховання, мистецьких і волонтерських ініціатив. В інших закладах робота зосереджується переважно на засвоєнні основ віровчення, катехизації та морально-етичному вихованні дітей і підлітків. Така варіативність змісту і форм діяльності сприяє тому, що недільні школи залишаються гнучким та ефективним інструментом духовно-морального виховання, здатним адаптуватися до потреб конкретної громади й сучасних викликів суспільного розвитку.

Так, наприклад, основним завданням діяльності парафіяльної недільної школи при Свято-Введенському храмі є духовно-моральне та естетичне виховання дітей. Її діяльність спрямована на реалізацію духовно-просвітницької

місії, вивчення Закону Божого й утвердження основ християнської віри серед дітей і дорослих. Викладачі школи прагнуть розвивати у вихованців творчі здібності, формувати соціальну компетентність, а головне – допомагають навчитися щиро любити Бога та ближніх.

Недільна школа при храмі виступає духовно-християнським осередком формування і розвитку молоді, місцем зустрічей парафіян, де вони можуть обговорювати актуальні проблеми сьогодення, поглиблювати свої знання про віру та вдосконалюватися духовно. Вона також відкриває шлях до воцерковлення для тих, хто відвідує храм лише у великі свята, допомагає стати активними членами церковної спільноти й залучає до християнського просвітництва їхніх дітей. У сучасних умовах, коли молоде покоління особливо потребує духовних орієнтирів, діяльність недільної школи сприяє засвоєнню основ християнського віровчення, формуванню моральних цінностей і духовного зростання, що є важливим внеском у майбутнє нашої громади.

Як зазначено на офіційному сайті парафії «Введення в храм Пресвятої Богородиці», у перспективі планується розширення діяльності школи шляхом створення творчих студій та майстерень. Окрім вивчення Закону Божого, діти матимуть можливість займатися музикою, образотворчим мистецтвом, ліпленням, різьбленням по дереву та розкривати свої таланти в різних видах мистецтва» (*Парафія «Введення в храм Пресвятої Богородиці». Парафіяльна школа*). Освітньо-виховна робота в недільній школі проводиться з дітьми, підлітками віком від 6 до 16 років, а також із дорослими, що забезпечує безперервність духовного розвитку і спадкоємність поколінь у церковній громаді.

Структура недільної школи Церкви «Філадельфія» має чітку вікову організацію, що сприяє ефективному виховному процесу. До її складу входять молодша група «Живчики» (діти 3–5 років), три середні групи – «Сонечки» (6–7 років), «Веселка» (8–9 років) та «Дзвіночки» (10–11 років), а також група підлітків «Чемпіони» (12–13 років). Загалом у недільній школі навчається близько 140 дітей, з якими працюють понад 20 учителів і помічників. Така

структура дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її вікових особливостей, інтересів і здібностей.

Заняття в недільній школі побудовані відповідно до вікових категорій вихованців, з урахуванням їхнього рівня розвитку та пізнавальних можливостей. У молодших і середніх групах навчання має ігровий і творчий характер. Діти беруть участь у різноманітних видах діяльності – ліпленні з пластиліну, малюванні фарбами чи крейдою, розв’язуванні загадок, ребусів і кросвордів, виконанні театральних постановок. Така форма занять сприяє розвитку творчості, уяви, комунікативних навичок і водночас формує позитивне ставлення до навчання та духовного розвитку.

Зміст навчання в недільній школі зосереджений на засвоєнні дітьми основ християнських цінностей, адаптованих до їхнього віку та життєвого досвіду. Учні навчають правильних взаємин із батьками та однолітками, відповідальності за власні слова й учинки, усвідомлення права на вибір, розуміння важливості дружби та взаємопідтримки. Діти вчаться молитися, читати й осмислювати Святе Письмо, розвивати особисті стосунки з Богом і виявляти довіру до Нього у щоденному житті.

Окрім навчальних занять, значне місце в діяльності недільної школи займає позанавчальна робота, що охоплює різноманітні виховні та дозвіллієві заходи. Для дітей організовуються пікніки, екскурсії, тематичні поїздки, участь у театральних сценках, виставах, домашніх групах спілкування. Такі заходи допомагають учням розвивати свої таланти, вчать працювати в колективі, долати сором’язливість і впевнено почуватися в соціумі. Варто підкреслити, що навчання в недільній школі є безкоштовним, що робить її відкритою для всіх охочих долучитися до духовного виховання дітей у християнському дусі (*Церкви «Філадельфія». Недільна школа*).

Схожу виховну місію виконують і недільні школи в Польщі. Зокрема, недільна школа Спільноти християнської «Puławska» є важливим осередком духовно-морального виховання дітей, який реалізує біблійний принцип передачі віри від покоління до покоління. Основна мета діяльності школи полягає в

представленні дітям Доброї Новини на основі Святого Письма, формуванні в них особистих стосунків із Богом та вихованні відповідно до засад християнської педагогіки.

Організація освітнього процесу здійснюється у формі Позашкільного катехитичного пункту, діяльність якого ґрунтується на положеннях Закону Республіки Польща «Про освіту» (2016 р.). Заняття проводяться щонеділі у вікових групах, відповідно до етапів емоційного й пізнавального розвитку дітей. Учні мають можливість отримувати семестрові та річні оцінки з предмета «релігія», а також офіційні свідоцтва про успішність.

Зміст виховної роботи школи поєднує навчання, ігрову діяльність та елементи творчості. Кожного місяця діти знайомляться з новими біблійними історіями й моральними цінностями, беруть участь у тематичних заняттях, інтеграційних заходах, театралізованих виставах (зокрема різдвяних), а також у спільних зустрічах із батьками.

Особливу роль у функціонуванні школи відіграють викладачі та волонтери, які з високим рівнем відданості реалізують християнське служіння, дбають про духовний і моральний розвиток дітей, підтримують батьків у процесі виховання. Через таку діяльність школа сприяє формуванню здорових християнських родин, здатних не лише передавати віру наступним поколінням, а й надихати інші сім'ї на активну участь у житті церковної спільноти (*Szkoła Niedzielna*).

Недільна школа при Євангелічно-Аугсбурзькій парафії Вознесіння Господнього у Варшаві функціонує протягом навчального року, при цьому заняття відбуваються паралельно з богослужінням у парафіяльній залі. Метою діяльності цієї школи є не лише догляд за дітьми під час служби, а й створення спеціального простору для «богослужіння», адаптованого до вікових особливостей дітей.

Основними формами роботи є спільні молитви, вивчення біблійних історій, обговорення моральних і духовних тем, а також вивчення біблійних віршів. Через приклади з повсякденного життя дітям пояснюються християнські

цінності та релігійні істини у зрозумілій і практичній формі. Важливу роль у структурі школи відіграють заняття з образотворчого мистецтва, що адресовані дітям дошкільного віку, для яких участь у богослужінні є складною. Протягом понад десяти років ці заняття проводить педагог Магдалена Вайгле, використовуючи художню діяльність як інструмент ознайомлення дітей із біблійними мотивами.

Парафія також розвиває молодіжний напрям виховної роботи. Щоп'ятниці відбуваються зустрічі молоді («молодіжки»), що поєднують освітній, культурний і неформальний аспекти спілкування. Тематика обговорень охоплює питання релігії, культури, історії, мистецтва, сучасного життя. Учасники колективно переглядають фільми, дискутують, обмінюються думками, вчаться аргументовано висловлювати позицію та поважати погляди інших.

Таким чином, недільна школа та молодіжні зустрічі при Євангелічно-Аугсбурзькій парафії Вознесіння Господнього у Варшаві формують цілісну систему духовно-морального виховання, спрямовану на підтримку релігійного розвитку дітей і підлітків, розвиток соціальної активності та зміцнення парафіяльної спільноти (*Parafia Ewangelicko-Augsburska Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie*).

Недільна школа, заснована релігійною організацією «Християнська наука» (*Chrześcijańska Nauka*), виступає спеціалізованим освітнім середовищем, де духовне виховання інтегрується в повсякденне життя учасників та реалізується через практичне застосування біблійних принципів. Для студентської аудиторії школа слугує простором дослідження, як духовність може проявлятися у щоденній діяльності та улюблених заняттях, а також формує навички аналізу й застосування духовних законів у власному досвіді. Учасники можуть обговорювати складні питання з ровесниками та наставниками, спільно шукати практичні відповіді на життєві ситуації, що сприяє розвитку критичного мислення і духовної компетентності.

Для батьків недільна школа є середовищем формування моральної та духовної основи дитини, що забезпечує підтримку у визначенні особистісних

цінностей, усвідомленні життєвої мети та розвитку стосунків із Богом у безпечному і підтримуючому середовищі.

Для педагогів школа виступає платформою для реалізації християнського підходу до навчання, де теоретичні знання і духовні цінності поєднуються з практичним вихованням молоді в локальній громаді. Педагоги глибоко аналізують біблійні настанови, залучаючи сучасні інтерпретації, і сприяють розвитку внутрішніх ресурсів учнів, зокрема здатності до самоцілення та духовного зростання.

Освітній процес недільної школи базується на Біблії, а також використовує додаткові джерела, зокрема книгу Мері Бейкер Едді «Наука і здоров'я з Ключем до Священного Писання», що сприяє поглибленому розумінню біблійного тексту та інтеграції духовних принципів у повсякденне життя учнів (*Chrześcijańska Nauka*).

При православній парафії святої Марії Магдалини Польської православної церкви у Варшаві діє недільна школа в рамках катехитичного пункту, діяльність якого охоплює релігійне навчання дітей від дошкільного до старшого шкільного віку. Освітній процес у недільній школі розпочинається з Божественної літургії. Навчання організоване за віковими групами: для учнів середньої та старшої школи заняття відбуваються в Центрі православної культури; для учнів 6–8 класів – у будівлі Митрополії біля митрополичої каплиці; для учнів 3–5 класів – у Центрі православної культури; для дітей 1–2 класів – у приміщенні на першому поверсі будівлі Митрополії; для дошкільнят – також у Центрі православної культури. Під час проведення занять для дітей батьки мають можливість спілкуватися в невимушеній атмосфері за чаєм і солодощами в парафіяльній світлиці (*Katedra Metropolitalna P.W. Św. Marii Magdaleny*).

Крім організації занять недільної школи, катехитичний пункт при православній парафії святої Марії Магдалини провадить і інші форми виховної та просвітницької роботи, спрямовані на духовне збагачення дітей та учнівської молоді.

Наприклад, у межах екскурсійно-паломницької діяльності учні недільної школи здійснюють автобусні паломницькі подорожі до святих місць. Зокрема, напередодні свята перенесення мощів святого мученика юнака Гавриїла з Гродна до Білостока, учні здійснили паломництво до місць, пов'язаних із цим святим. Програма паломництва включала молебень перед мощами святого мученика Гавриїла в монастирі Різдва Пресвятої Богородиці в селі Звірки, ознайомлення з історією та архітектурою монастиря, участь у зустрічі мощів у білостоцькому кафедральному соборі та у святковому всеношному богослужінні. Окрім духовної частини, учасники мали змогу відпочити – прогулятися білостоцьким променадом, відвідати парк Браницьких і посмакувати морозивом (*Katedra Metropolitalna P.W. Św. Marii Magdaleny*).

Принагідно зауважимо, що екскурсійно-паломницька діяльність є невід'ємною складовою виховної роботи з учнівською молоддю більшості аналізованих нами релігійних організацій Польщі та України, адже вона поєднує в собі елементи духовного, культурного та громадянського виховання, сприяючи глибшому усвідомленню молоддю релігійних цінностей, історії Церкви та національної духовної спадщини. Паломництва до святих місць, монастирів, храмів, музеїв сакрального мистецтва та місць, пов'язаних із життям святих, не лише розширюють світогляд дітей і підлітків, але й сприяють формуванню в них почуття належності до релігійної громади. Такі подорожі поєднують молитву, спільне богослужіння, екскурсії та культурно-просвітницькі заходи, що дає змогу поєднати навчальний і виховний вплив із практичним досвідом духовного життя. Крім того, екскурсійно-паломницька діяльність виступає ефективним засобом інтеграції дітей, молоді, батьків і духовенства, формуючи атмосферу спільності, довіри та взаємопідтримки в релігійній громаді.

Не менш поширеною формою виховної роботи релігійних організацій є організація тематичних таборів для дітей та учнівської молоді. Яскравий приклад являє собою діяльність релігійної організації «Християнська церква «Перемога»» (Україна), у межах якої для дітей віком від 7 до 12 років організовується кілька таборів різних форматів під загальною назвою «Планета

дітей» (або «Планета Д»), де поєднуються активний відпочинок, пізнавальні біблійні заняття, спілкування, командні ігри, квести, походи, спортивні змагання тощо. Далі розглянемо ці формати детальніше.

Осінній табір проходить під час осінніх канікул неподалік Києва, у смт Клавдієве, на території дитячого оздоровчого табору «Зміна». Протягом п'яти насичених днів діти проводять час на свіжому повітрі без гаджетів, у колі нових друзів. Програма табору включає тематичні біблійні заняття, квести, спортивні естафети, ток-шоу на актуальні для підлітків теми, майстер-класи та багато інших цікавих і корисних активностей.

Зимовий табір «Christmas Holidays» проходить у тій самій локації – смт Клавдієве, на базі ДОТ «Зміна». Упродовж п'яти днів діти вивчають біблійні принципи в інтерактивній, наочній формі, беруть участь у змаганнях, конкурсах, переглядають християнські фільми та мультфільми, спільно святкують Різдво Христове й отримують подарунки.

Міський літній денний табір City Camp, який проводиться на території церкви «Перемога» і триває п'ять днів. Кожен день у таборі являє собою нову тематичну подорож, що починається зі спільної молитви та веселої ранкової зарядки. Далі на дітей чекають яскраві презентації теми дня, командні змагання, біблійні уроки, квести, спортивні ігри, майстер-класи, екскурсії та навіть заняття з англійської мови. Діти активно проводять час, навчаються новому та спілкуються, а для підтримки енергії щодня отримують ранковий перекус, смачний обід і корисний підвечірок.

«Діти світла» – позаміський літній табір, який проходить під Києвом, також у смт Клавдієве, на території ДОТ «Зміна». Тривалість зміни – один тиждень. Табір має все необхідне для активного відпочинку: мотузковий парк, футбольне й волейбольне поле, критий басейн, смугу перешкод. Програма табору спрямована на всебічний розвиток особистості, ґрунтуючись на біблійних істинах і християнських цінностях. Дітей навчають взаємодопомозі, взаємоповазі, колективній роботі, адже кожен учасник є частиною команди, яка вчиться діяти разом.

Літній табір у Карпатах «Планета Д» – це оздоровчий і духовно-пізнавальний відпочинок, який проходить у мальовничих Карпатах, на території туристичного комплексу «Великий». Кожного року для дітей готується нова унікальна програма, що допомагає краще пізнати Бога та Його Слово, зрозуміти своє покликання, розкрити таланти й творчі здібності. Учасники табору беруть участь у квестах, змаганнях, походах у гори, плавають у басейні, мають комфортні умови проживання та п'ятиразове харчування (*Християнська церква «Перемога». Дитяче служіння «Планета дітей»*).

Так само, як і в Україні, християнські літні табори для дітей та учнівської молоді в Польщі відзначаються різноманітністю тематичних напрямів – від спортивних та мистецьких до виживальних і пригодницьких. Попри відмінності у змісті програм, усі вони мають спільну рису – гармонійне поєднання рекреаційних активностей із духовно-моральним вихованням. Такі табори спрямовані не лише на відпочинок і розвиток фізичних або творчих здібностей учасників, але й на формування християнського світогляду, виховання в учнівської молоді відповідальності, доброти, солідарності та духовної стійкості.

Прикладами організацій, що реалізують подібні освітньо-виховні ініціативи в Польщі, є Teen Ranch Polska та Фундація християнська «Radość», які проводять літні табори, поєднуючи дозвілля з тематичними семінарами, біблійними студіями та практичними майстернями, орієнтованими на духовний розвиток. У рамках таких програм діти та молодь беруть участь у спільних іграх, творчих заняттях, спортивних змаганнях, а також у молитвах, біблійних читаннях і дискусіях на морально-етичні теми.

Так, одним із ключових напрямів діяльності християнської Фундації «Radość», започаткованим ще до її офіційного створення, є програма дитячих таборів радості “Joy Camps”. Від початку існування організація, у співпраці з міжнародними партнерами, фундацією було проведено понад вісімдесят християнських таборів, кожен із яких об'єднував близько ста учасників. З часом було помічено, що колишні учасники таборів дорослішають і потребують іншої

форми програми, тому ініціатива була розширена – розпочато організацію таборів і для молоді.

Основною метою діяльності є створення умов для змістовного дозвілля дітей і підлітків у період літніх канікул, зимових вакацій чи святкових перерв, а також виховання на засадах християнських цінностей і навчання їх практичного застосування в повсякденному житті. Організація співпрацює як із будинками дитини, центрами соціального захисту та іншими опікунсько-виховними установами, так і з польськими волонтерами та закордонними місіонерськими партнерами, які забезпечують учасникам професійний догляд і духовний супровід.

За роки існування програми через табори “Joy Camps” пройшли кілька тисяч дітей і підлітків, переважно вихованців соціальних програм фонду. Табори виконують не лише рекреаційну, а й місійну та формаційну функцію, сприяючи духовному пробудженню молодого покоління та формуванню моральних орієнтирів на основі християнського вчення (*Chrześcijańska Fundacja Radość. Obozy dla dzieci*).

Християнський табір «Вплив» («Wpływ») організовується згаданим вище центром Teen Ranch Polska в Копаниці поблизу Сувалок як складова багаторічної програми соціально-терапевтичних і християнських таборів для дітей та молоді. Діяльність цього центру спрямована на поєднання духовного виховання з активним дозвіллям, а головною метою є поширення християнських цінностей через міжособистісну взаємодію, колективну діяльність та творче самовираження.

Тематична програма табору «Вплив» орієнтована на морально-етичний та духовний розвиток учасників віком 8–12 років. У процесі табірної роботи діти залучаються до різноманітних форм діяльності: рухливих ігор, спортивних змагань, творчих майстерень, колективних співів біля вогнища, інтерактивних біблійних занять та групових обговорень, спрямованих на осмислення питань морального вибору, доброзичливості, дружби та християнського розуміння особистої унікальності.

Програма побудована так, щоб у невимушеній, природній атмосфері формувати в дітей соціальні навички, етичну відповідальність і духовну самосвідомість, виховуючи в них розуміння того, як християнські принципи можуть бути застосовані у щоденному житті. Табір «Вплив» поєднує педагогічні, виховні та релігійно-освітні елементи, реалізуючи завдання цілісного розвитку дитини в контексті християнського виховання (*Teen Ranch Polska. Obozy z wartościami chrześcijańskimi dla dzieci i młodzieży*).

Також вважаємо за доцільне в межах цього підрозділу звернути увагу на молодіжні та дитячі табори, організовані місією Word of Life в Польщі, що становлять важливу форму позашкільної виховної роботи, спрямованої на духовне, моральне та особистісне зростання молоді в християнському дусі. Вони поєднують елементи активного відпочинку, мовного навчання та біблійного виховання, створюючи сприятливе середовище для духовного розвитку учасників і формування стійких моральних орієнтирів. Такі табори проводяться протягом усього року (як улітку, так і взимку) і відзначаються насиченою програмою, динамічними заняттями та доброзичливою, безпечною атмосферою, що сприяє розвитку комунікативних і соціальних навичок.

Однією з особливостей таборів є мовна практика: учасники мають можливість постійного спілкування з носіями англійської мови – волонтерами зі США, що створює природне середовище для вдосконалення мовних навичок. Навчання англійської мови відбувається не у звичній класно-урочній формі, а в процесі живого спілкування, участі в іграх, спортивних заходах та інтерактивних сесіях. Такий підхід сприяє подоланню мовного бар'єра, формуванню впевненості у власних комунікативних можливостях та розвитку міжкультурної компетентності.

Важливою складовою виховної програми таборів є вивчення Святого Письма. Учасники мають змогу ознайомлюватися з біблійними текстами, осмислювати їх як джерело моральних настанов та духовної мудрості, розглядати приклади з біблійної історії як орієнтири для власного життя. Програма включає колективні читання, тематичні обговорення та бесіди з

духовними наставниками, що формують у молоді усвідомлене ставлення до віри й християнських цінностей (*World of Life. Obozy dla młodzieży i dzieci*).

Крім освітньо-виховного компоненту, організатори приділяють значну увагу спортивно-рекреаційним заходам, спрямованим на підтримку фізичної активності та командного духу. Серед традиційних елементів програми – ігри, змагання, творчі майстерні та культурні події, що забезпечують різнобічний розвиток особистості. Однією з унікальних традицій таборів є святкування Різдва в липні, започатковане в Північній Кароліні, що символічно нагадує про постійність християнської радості незалежно від пори року.

Таким чином, табори Word of Life виконують комплексну виховну функцію: сприяють формуванню духовної зрілості, розвитку комунікативної компетентності, зміцненню моральних засад та соціальних зв'язків серед дітей та учнівської молоді. Участь у таких заходах залишає глибокі позитивні враження, створює середовище підтримки та довіри, а також формує прагнення до подальшої участі у спільноті, об'єднаній християнськими цінностями (*World of Life. Obozy dla młodzieży i dzieci*).

Таким чином, можемо констатувати, що християнські літні табори в Польщі становлять ефективну форму інтегрованого виховання, у якій фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток взаємно доповнюють один одного, сприяючи формуванню цілісної, соціально активної та духовно зрілої особистості. В Україні християнські літні табори традиційно зорієнтовані переважно на відпочинок, катехизацію, формування релігійних знань та спільнотного духу через молитву, ігри та творчі заняття. Однак, варто наголосити, що в сучасних умовах в Україні з'являється тенденція до розширення напрямів виховної роботи за рахунок військово-патріотичного виховання, що зумовлено, насамперед, військовою агресією РФ проти України. Яскравим прикладом такого поєднання напрямів виховної роботи є діяльність Української Греко-Католицької Церкви, яка стала ініціатором створення християнських вишкільних таборів, що поєднують духовні практики з фізичною

та моральною підготовкою молоді до виконання громадянського і військового обов'язку.

Одним із провідних проєктів цього типу є Християнський військовий вишкільний табір «Захисник», який із 2022 року щорічно відбувається на території Національного парку «Сколівські Бескиди» в Карпатах. Організаторами табору виступають Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ, координаційна рада з питань душпастирства в кризових ситуаціях, Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я, спільно з громадськими організаціями «Українська молодь – Христові», ВО «Тризуб», а також за підтримки Національної гвардії України, Спільноти ветеранів АТО та Міністерства молоді та спорту України.

Метою табору є всебічне виховання молоді – духовне, моральне, емоційне та фізичне – у дусі любові до Батьківщини та готовності до її захисту. Особливістю «Захисника» є поєднання військового та християнського компонентів, що ґрунтується на вченні Церкви про воїнів-християн як служителів миру, правди й справедливості. Учасниками табору є діти військовослужбовців, учасників бойових дій, а також молодь, зацікавлена в духовно-патріотичному самовихованні.

Програма табору поєднує богослужбові практики (щоденна Божественна Літургія, молитва на вервиці, духовні вправи) з вишкільною підготовкою – навчанням тактики, домедичної допомоги, орієнтування на місцевості, проходженням смуги перешкод, заняттями з фізичної витривалості та командної взаємодії. Значна увага приділяється також формуванню моральних якостей: відповідальності, дисципліни, почуття побратимства, вміння діяти в кризових ситуаціях.

Як наголошують організатори, табір «Захисник» є не лише формою патріотичного виховання, а й інтегрованою системою духовно-військової освіти, що формує образ сучасного християнина-захисника – людини честі, віри й високих ідеалів. Спільна участь у богослужіннях, тренуваннях, волонтерських акціях і вечірніх дискусіях сприяє згуртуванню молоді, розвитку в них почуття

національної ідентичності та розуміння власної місії у суспільстві (*Українська молодь – Христові. Християнський військовий вишкільний табір «Захисник», 2025*).

Таким чином, військово-патріотичні табори на зразок «Захисника» стали логічним продовженням традиції християнських виховних таборів, розширивши її у напрямі поєднання духовного, патріотичного й громадянського виховання, що відповідає сучасним викликам українського суспільства та утверджує ідеал воїна-християнина як оборонця миру, правди й добра.

Окреслені приклади свідчать, що християнські літні табори для дітей і учнівської молоді в Польщі та Україні, поєднуючи рекреаційні, освітні та духовно-виховні аспекти, зокрема й національно-патріотичне виховання, створюють середовище, у якому учасники можуть не лише відпочити, але й засвоїти цінності служіння, відповідальності та співпраці. Ці принципи органічно перегукуються з ідеями скаутського руху, який також базується на вихованні молоді через діяльність на природі, командну взаємодію та морально-етичне самовдосконалення. Саме тому скаутські організації, зокрема християнського спрямування, посідають важливе місце в системі неформальної релігійної освіти, продовжуючи та поглиблюючи виховні традиції, започатковані в літніх таборах.

Як було зауважено в п. 2.2, основною метою скаутського руху є виховання гармонійно розвиненої особистості. Адже, як слушно наголошено на сайті Польської асоціації скаутів (*Związek Harcerstwa Polskiego*), «людина, сформована відповідно до цінностей, які сповідує скаутський рух, вирізняється братерськими взаєминами з іншими, дружнім і щирим ставленням до всіх людей, готовністю до безкорисливого служіння іншим людям, Богові та Польщі, а також постійною працею над собою, невпинним самовдосконаленням і здатністю вимагати від себе більше, навіть якщо цього не вимагають інші» (там само).

Скаутська служба має триєдину складову:

- *служіння Богові* – впливає з віри й безпосередньо пов'язане з духовними цінностями життя, такими як любов, істина, добро, буття, краса, дружба, братерство, покликання;
- *служіння Польщі* – впливає з усвідомлення приналежності до національної та культурної спільноти, любові до Батьківщини, національної гідності, поваги до держави та її історії;
- *обов'язок перед собою та іншими* – впливає з відповідальності за особистий розвиток і ставлення до суспільства, відповідальності перед родиною, місцевою громадою, країною та всім світом, а також з поваги до інших людей і до навколишнього світу (*Związek Harcerstwa Polskiego*).

Зміст виховної діяльності в межах польського скаутського руху відображено у вимогах до скаута, який має бути:

- *патріотом* – знати своє коріння й історію своєї країни, поважати їх і вміти з них черпати; скаут має усвідомлювати, що є частиною своєї Батьківщини, адже щоб любити – треба знати; пишатися її досягненнями, видатними постатями, дивитися в майбутнє з відвагою, не забуваючи минулого, але й не живучи ним, адже патріотизм проявляється щоденно – через відповідальну громадянську позицію;
- *свідомим громадянином*, активним учасником суспільного життя, знати свої права й обов'язки та свідомо їх виконувати, з повагою ставитися до демократії та законів;
- *відповідальним* – за себе, свої рішення та слова, виявляючи зрілий підхід до життя і спільної справи;
- *активним членом спільноти* – родинної, шкільної, місцевої тощо, уміти поєднувати різні соціальні ролі, визначати пріоритети та реалізовувати ідею служіння іншим;
- *чесним і праведним* – жити згідно з моральними принципами, відрізняти добро від зла, діяти згідно з власною системою цінностей, шанувати життя і гідність людини, бути прикладом для інших;

- *відкритим і доброзичливим* – не зводити бар'єрів, довіряти людям, проявляти чуйність, розуміння, повагу до різних культур і світоглядів, втілювати ідею братерства;
- *допитливим і готовим до змін*, прагнути нових знань, досвіду, розвитку, працювати над собою впродовж усього життя, сміливо приймати виклики;
- *сильним тілом і духом*, відповідально ставитися до власного здоров'я, уникати шкідливих звичок і вести здоровий, активний спосіб життя (*Związek Harcerstwa Polskiego*).

У процесі формування характеру молодшої людини та підтримки її розвитку важливу роль відіграє методика скаутського (харцерського) виховання, що реалізується за допомогою низки ключових елементів.

Закон і Обітниця Харцера – це майже столітній моральний кодекс, що визначає стиль життя кожного учасника руху. Робота з цим кодексом спонукає до самопізнання та постійного самовдосконалення, допомагаючи знаходити відповіді на запитання: як діяти і як жити гідно.

Навчання через діяльність полягає у практичному досвіді, який дозволяє молоді розвиватися, діючи в групі. Залежно від віку, діяльність набуває різних форм: для дітей молодшого віку – це гра, для підлітків – участь у колективних справах, для старших – служіння та особисті досягнення. Такий підхід сприяє активності, самостійності та соціальній відповідальності.

Постійно вдосконалювана і стимулююча програма має на меті зацікавити, розвинути розум, творчість і прагнення до знань. Вона охоплює індивідуальні та колективні форми роботи – заняття, табори, зльоти, фестивалі, конкурси. Програма повинна відповідати сучасним реаліям, спонукати до саморозвитку і приносити радість діяльності.

Система малих груп (шістки, загони, патрулі) базується на взаємній довірі та співпраці ровесників. У таких групах кожен має можливість проявити себе, навчитися відповідальності, лідерства й командної роботи. Спільні завдання, здорове суперництво та взаємопідтримка сприяють особистісному зростанню й вихованню активної громадянської позиції (*Związek Harcerstwa Polskiego*).

В основу зазначеної методики покладено такі принципи, як:

- *добровільність* – скаутська діяльність базується на вільному виборі молоді людини. Добровільна участь сприяє усвідомленій відповідальності, розвитку зрілості й самостійності. Ключовими моментами є прийняття Обіцянки скаута, Присяги та Зобов'язання інструктора;
- *позитивність* – у скаутській роботі завдання мають виховний і життєво корисний характер. Вони сприяють розвитку доброти, почуття краси, віри у власні сили та прагнення до самовдосконалення;
- *непряме виховання* – навчання та виховання відбувається не через прямі вказівки, а через практичну діяльність, ігри, служіння та поступове досягнення нових рівнів;
- *взаємодія* – молодь навчається одне від одного через особистий приклад, спільну діяльність і здорове змагання, яке мотивує до розвитку;
- *усвідомленість цілей* – кожен член організації розуміє сенс своєї участі й прагне особистого зростання, усвідомлюючи мету кожної дії;
- *індивідуальність* – скаутський рух створює умови для розвитку кожної особистості відповідно до її віку, досвіду та здібностей;
- *природовідповідність* – усе, що робиться в скаутингу, відбувається у природних, життєвих умовах. Кожна діяльність відповідає віковим можливостям і сприяє гармонійному розвитку (*Związek Harcerstwa Polskiego*).

Подібно до методики харцерського виховання в Польщі, виховна система українського Пласту виховна складається з трьох взаємопов'язаних компонентів (див. рис. 2.1).

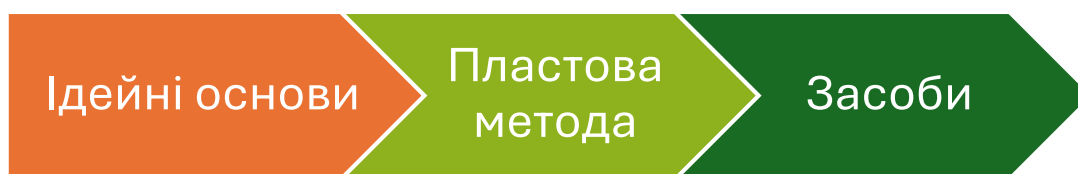

Рис. 2.1. Виховна система Пласту

Далі розглянемо ці складові детальніше.

Ідейні основи Пласту становлять духовно-моральне підґрунтя організації, закріплене в пластовій присязі та сформульоване у виховному ідеалі, що відображений у пластовому законі. Саме ці принципи визначають світогляд і життєві орієнтири пластуна.

Пластова метода – це перевірена часом, глибоко продумана й цілісна система самовиховання, спрямована на розвиток особистості через практичну діяльність, самоаналіз, служіння спільноті та безперервне вдосконалення себе.

Виховні засоби становлять змістове наповнення пластової діяльності. Засоби можуть змінюватися відповідно до вікових особливостей, інтересів і потреб вихованців. Саме гнучкість цього елемента дає змогу Пласту залишатися актуальним і привабливим для молоді, зберігаючи водночас свої незмінні ідейні основи (*Пласт. Про пласт*).

Як зазначено на офіційному сайті досліджуваної організації, усі три складники пластової виховної системи мають діяти одночасно й у взаємозв'язку. Два перші – ідея та метода – є сталими, оскільки їх не можна змінювати залежно від особистих поглядів чи вподобань виховника. Третій елемент – виховні засоби – може адаптуватися до конкретних умов, щоб якнайкраще відповідати інтересам і можливостям молоді.

Основою пластового виховання є самовиховання, що являє собою постійний процес внутрішньої роботи над собою, формування характеру, моральних цінностей та відповідальності за власний розвиток. При цьому

важливу роль відіграє групова діяльність, яка формує вміння співпрацювати, організовувати спільні заходи, підтримувати один одного. У цьому процесі юнацтву допомагають виховники, які виступають не стільки наставниками, скільки менторами, оскільки вони спрямовують ініціативу молоді в конструктивне русло, не обмежуючи її самостійності.

У Пласті все має виховне значення – як діяльність, так і середовище, у якому вона відбувається. Організаційна структура Пласту (гурток, курінь, кіш, станиця) є моделлю суспільних інституцій, що формує навички самоорганізації, відповідальності та громадянської активності. Посади у пластовій ієрархії (старшина) виступають практичною школою лідерства, управління та служіння громаді.

Виходячи з того, що головною метою виховної роботи Пласту є формування свідомого, активного та відповідального громадянина, виховання розглядається не як самоціль, а як шлях до досягнення цього ідеалу. У контексті пластової методики виховувати означає створення сприятливого середовища та необхідних умов для самовиховання, у якому кожен може розкрити свій потенціал і стати кращою версією себе (*Пласт. Про пласт*).

Виховна програма Пласту реалізується через щотижневі заняття, які проводять старші волонтери – виховники. Виховник є наставником і старшим другом гуртка, який допомагає дітям діяти відповідно до засад пластового виховання, сприяє їхньому розвитку й успішному проходженню програми. Часто до занять залучаються інструктори – фахівці в певних галузях, що робить діяльність більш змістовною та цікавою.

Зміст щотижневих занять змінюється залежно від вікових категорій:

- пташата (до 6 років) – займаються разом із батьками, що сприяє формуванню сімейного ціннісного середовища, розвитку дитини та підготовці до новацтва. Програму занять готують відповідальні батьки;
- новаки (6–11 років) – діють самостійно у роях (6–10 осіб) під керівництвом виховників. Пізнання світу відбувається через гру та казку;

- юнацтво (12–17 років) – об'єднується в гуртки (6–10 осіб). На початковому етапі заняття проводять виховники, згодом самі юнаки й юначки організовують проєкти, розвивають лідерські якості та передають досвід молодшим. Важливою складовою є самоврядування: діти виконують ролі гурткового, скарбника, писаря тощо, навчаючись командній роботі, відповідальності й організації діяльності (*Пласт. Про пласт*).

Основою пластової програми є проби – перелік знань і вмінь, які діти мають опанувати. Окрім щотижневих сходин, пластуни беруть участь у мандрівках, заходах і таборах, що сприяє всебічному розвитку.

Під час війни частина виховників долучилася до ЗСУ або волонтерства, однак Пласт продовжує діяльність: як у живому форматі, так і онлайн. Для підтримки дітей спільно з терапевтами створено цикл занять «Операція: Адаптація», який охоплює психологічний, медичний, безпековий і пластовий напрями. Матеріали допомагають виховникам створювати безпечне середовище, зменшувати тривожність, підтримувати адаптацію дітей, формувати навички самодопомоги, турботи про здоров'я та дій у небезпечних ситуаціях (*Пласт. Про пласт*).

Як засвідчили результати порівняльного аналізу змістово-методичних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України, основними формами такої діяльності є недільні школи, екскурсійно-паломницькі заходи, християнські табори та скаутський рух. Недільні школи забезпечують систематичне духовно-моральне навчання та розвиток соціальних компетенцій дітей і підлітків, при цьому їхня структура та методика залежать від віку учасників. Екскурсійно-паломницька діяльність поєднує освітні та духовні завдання, сприяючи глибшому засвоєнню релігійних цінностей через практичний досвід. Християнські табори, у тому числі спеціалізовані військово-патріотичні, поєднують відпочинок, навчання та формування духовно-моральних, соціальних і фізичних якостей молоді. Скаутський рух виступає інтеграційною платформою для розвитку лідерських навичок, самоврядування та громадянської відповідальності на засадах християнської етики. У сукупності ці

форми створюють багаторівневу систему виховання, яка охоплює як духовний, так і соціально-практичний розвиток учнівської молоді.

Висновки до розділу 2

У розділі охарактеризовано нормативні, організаційні та змістово-методичні засади виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України.

Аналіз нормативних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України засвідчує, що обидві держави, попри певні відмінності в історико-культурних та політичних умовах розвитку, демонструють прагнення до гармонійного поєднання принципів свободи совісті, світськості освіти та визнання важливої ролі духовно-морального виховання у формуванні особистості.

У законодавстві Польщі релігійна освіта закріплена як складова державної освітньої системи. Відповідно до чинних нормативних актів, викладання релігії в дитячих садках і школах організовується на бажання батьків або учнів і включається до офіційного навчального плану. Таким чином, релігія в польській школі не є приватною сферою, а визнається легітимною формою духовно-морального виховання. Держава забезпечує умови для викладання предметів релігійного спрямування, водночас гарантує свободу вибору – участь або неучасть у таких заняттях не може бути підставою для дискримінації. Окремо варто відзначити чітко врегульований механізм організації навчання для малих груп віруючих, у тому числі міжшкільних або позашкільних катехитичних пунктів, що свідчить про гнучкість польської системи освіти та її повагу до релігійного розмаїття.

На відміну від Польщі, Україна має виразно світський характер освіти, що закріплено в Конституції та Законах України «Про освіту» і «Про свободу совісті та релігійні організації». Принцип відокремлення школи від церкви не виключає можливості інтеграції духовно-моральних компонентів у навчальний процес.

Зокрема, у багатьох українських школах впроваджено факультативні курси «Християнська етика» або релігієзнавчі предмети, спрямовані на виховання моральності, толерантності та культурної обізнаності. Такий підхід дозволяє поєднувати державну світську освіту з духовними традиціями народу без порушення принципу свободи віросповідання.

Щодо позашкільної освіти, то обидві держави визнають її важливою сферою духовного виховання молоді. У Польщі релігійні організації активно реалізують катехитичні програми, молодіжні табори, освітньо-просвітницькі ініціативи при парафіях. В Україні також діють недільні школи, релігійні гуртки та молодіжні рухи при храмах, що сприяють духовному становленню особистості та моральному розвитку дітей і підлітків. Водночас правове регулювання позашкільної релігійної освіти в Україні має більш декларативний характер і значною мірою залежить від локальних ініціатив релігійних громад.

Особливу увагу в обох країнах приділено функціонуванню духовних закладів освіти. У Польщі вони діють у тісній співпраці з державою й користуються законодавчо гарантованим статусом у системі освіти. Університети, семінарії та богословські факультети мають право видавати дипломи, що визнаються державою. В Україні правове визнання духовної освіти відбулося поступово: спочатку через Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), який дозволив релігійним громадам створювати власні заклади освіти, а згодом – через Закон «Про вищу освіту» (2014 р.), який відкрив можливість державного ліцензування та акредитації духовних закладів із збереженням їх конфесійної автономії. Подальші законодавчі зміни, зокрема 2018 року, розширили процес державного визнання документів, виданих духовними установами, що створило додаткові умови для інтеграції богословської освіти у національний освітній простір.

Спільними рисами освітнього законодавства Польщі та України є визнання важливості духовно-морального виховання як чинника формування особистості, гарантування свободи совісті та невтручання держави у внутрішні справи церкви. Обидві держави забезпечують можливість існування релігійної освіти в

межах світської системи, виходячи з принципу добровільності й плюралізму світоглядів.

Відмінності полягають насамперед у ступені інтеграції релігії в систему державної освіти: у Польщі релігія є повноправним навчальним предметом, який входить до базового розкладу занять, тоді як в Україні духовно-моральна освіта має факультативний характер і здійснюється переважно в позашкільному форматі або на основі співпраці школи з релігійними громадами. Крім того, у Польщі богословська освіта є невід'ємною частиною національної системи вищої освіти, тоді як в Україні цей процес перебуває на етапі інституційного становлення й нормативного узгодження.

Аналіз організаційної структури релігійних організацій дозволив констатувати, що в Польщі домінує Римо-Католицька церква, яка має потужну ієрархічну структуру та значний вплив на суспільне життя. В Україні релігійний ландшафт є більш різноманітним, з конкуруючими православними юрисдикціями, греко-католицькою церквою та протестантськими громадами.

Римо-Католицька церква в Польщі має чітку вертикальну ієрархію, що забезпечує централізоване управління, тоді як православні церкви в Україні мають різний рівень централізації, що відображає історичні та політичні фактори. У Польщі Католицька церква має значний вплив на державну політику, що відображає її історичну роль у національному житті. В Україні відносини між державою та релігійними організаціями є більш складними, особливо в контексті політичних змін та російської агресії.

Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях України та Польщі базується на комплексному поєднанні духовно-морального, національно-патріотичного, інтелектуального та соціального виховання, що сприяє всебічному та гармонійному розвитку особистості. Структура релігійних організацій обох країн, від парафій і недільних шкіл до молодіжних осередків і скаутських рухів, визначає методи і форми роботи з молоддю, дозволяючи ефективно інтегрувати освітньо-виховні, культурні та соціальні ініціативи. Молодіжні релігійні організації та скаутські рухи виконують ключову роль у

формуванні відповідального громадянина, носія духовних цінностей та активного члена суспільства, забезпечуючи наступність поколінь, розвиток лідерських і соціальних навичок, а також зміцнення моральних засад національної спільноти. Водночас така діяльність сприяє залученню молоді до практичного втілення християнських принципів у повсякденному житті, формує ціннісні орієнтири та стимулює активну громадянську позицію.

Форми виховної роботи, які реалізуються релігійними організаціями Польщі та України, відзначаються різноманіттям і гнучкістю, що дозволяє ефективно залучати учнівську молодь до духовно-морального, культурного та соціального життя громади. Однією з найпоширеніших форм є молодіжні об'єднання та християнські спільноти, діяльність яких зосереджується на організації спільних богослужінь, тематичних зустрічей, дискусійних клубів і волонтерських акцій. В обох країнах активно проводяться літні духовно-просвітницькі табори, реколекції, фестивалі християнської молоді, конкурси духовної пісні, спортивні змагання, спрямовані на формування командного духу, моральної стійкості та взаємоповаги. Важливу роль відіграють катехитичні школи, недільні заняття, гуртки при парафіях, що забезпечують систематичне ознайомлення молоді з основами віровчення та етичними засадами релігії. Крім того, набувають поширення соціальні та благодійні ініціативи, через які молоді люди долучаються до допомоги нужденним, догляду за хворими, участі в екологічних акціях. Таким чином, форми діяльності релігійних організацій інтегрують духовний, інтелектуальний і соціальний розвиток молоді, сприяючи становленню її громадянської відповідальності та моральної зрілості.

З'ясовано, що виховна діяльність недільних шкіл у досліджуваних країнах має свої особливості, що зумовлено історичними, культурними та релігійними традиціями. В Україні недільні школи вирізняються значним різноманіттям напрямів виховної роботи: окрім духовного та морального виховання, програми часто включають соціальну, естетичну та творчо-пізнавальну складові, розвиток лідерських навичок, організацію гуртків, майстер-класів та позанавчальних заходів. Таке багатовекторне спрямування дозволяє охоплювати різні аспекти

особистісного розвитку дітей і підлітків, формуючи цілісну духовну та соціальну компетентність. Натомість у Польщі недільні школи переважно зосереджені на катехизації, вивченні Біблії та духовно-моральному розвитку, що відображає традиційно більш вузьке спрямування виховної роботи на формування релігійних знань і християнських цінностей. Таким чином, основна відмінність полягає в широті і різноманітності виховних напрямів недільних шкіл: українські школи прагнуть комплексного розвитку дитини, тоді як польські – фокусуються на релігійній освіті та духовно-моральному вихованні.

Зміст розділу висвітлено в таких публікаціях авторки (Шульга, 2018а; 2019в; 2019г; 2020а; О. Шульга та Ю. Шульга, 2019; 2020б; 2020в; Shulha, 2018; 2025).

РОЗДІЛ 3

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИТИВНОГО ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ В РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ УКРАЇНИ

У контексті сучасних суспільних трансформацій, зумовлених глобалізаційними, культурними та духовними викликами актуалізується потреба в підвищенні ефективності виховної роботи з учнівською молоддю. Незаперечним є факт, що одним із перспективних напрямів її вдосконалення є вивчення та творча імплементація зарубіжного досвіду, зокрема досвіду Республіки Польща як країни, яка має подібне історико-культурне коріння та спільні християнські традиції з Україною, проте зуміла створити ефективну модель взаємодії держави, школи й Церкви у сфері духовно-морального виховання. Польський досвід засвідчує, що гармонійне поєднання державної освітньої політики з діяльністю релігійних організацій може сприяти формуванню високих моральних орієнтирів, патріотизму та громадянської відповідальності серед молодого покоління.

Для українського суспільства, яке перебуває на етапі духовного відродження й пошуку ефективних форм виховного впливу, важливим є не пряме копіювання польських моделей, а осмислена імплементація найкращих практик з урахуванням національних, релігійних і соціально-політичних особливостей. Релігійні організації обох країн мають подібну мету – виховання молоді на засадах християнської моралі, служіння ближньому та відповідального ставлення до суспільства, проте шляхи її реалізації різняться за організаційними, нормативними та педагогічними підходами.

Зокрема, у Польщі релігійне виховання інтегроване в систему державної освіти, а діяльність релігійних інституцій координується на державному рівні. В Україні ж виховна робота релігійних організацій здійснюється переважно в позашкільному просторі – через недільні школи, катехитичні центри, молодіжні об'єднання, табори та волонтерські ініціативи. Це створює передумови для

використання польського досвіду в кількох напрямках: удосконалення нормативно-правового забезпечення співпраці Церкви і держави; розроблення змістових та методичних підходів до духовно-морального виховання; підвищення рівня професійної підготовки педагогів і катехитів, які працюють з молоддю.

Таким чином, аналіз можливостей імплементації позитивного польського досвіду дає змогу визначити перспективні шляхи розвитку виховної діяльності релігійних організацій України. Йдеться не лише про адаптацію окремих форм чи програм, а про формування цілісної системи духовно-морального виховання, що поєднує зусилля державних, освітніх і релігійних інституцій у формуванні гармонійної, соціально відповідальної особистості.

У цьому контексті використання польського досвіду може здійснюватися на кількох рівнях за низкою напрямів. До таких рівнів нами віднесено державний, локальний та інституційний.

Державний рівень передбачає насамперед адаптацію законодавчих і нормативних механізмів, які в Польщі закріплюють релігію як елемент системи освіти, з одночасним забезпеченням добровільності участі учнів та свободи вибору світоглядних орієнтирів. Для України це означає можливість розробки державних програм підтримки релігійної освіти та виховання, включення релігійних компонентів в освітні стандарти на факультативній основі, а також удосконалення механізмів ліцензування та акредитації духовних закладів освіти.

На локальному рівні польський досвід показує ефективність активної участі парафій, молодіжних об'єднань та громадських організацій у реалізації освітньо-виховних програм. Для українських громад це може стати моделлю співпраці між місцевими школами, релігійними організаціями та соціальними інституціями, що сприятиме залученню молоді до позашкільної діяльності та створенню культурно-освітніх ініціатив.

На інституційному рівні важливе значення має організаційна структура релігійних молодіжних програм: недільних шкіл, християнських таборів, екскурсійно-паломницької діяльності та скаутського руху. Польські практики

демонструють, що чітке розмежування вікових груп, систематизація навчального та виховного процесу, а також комплексне поєднання духовної, інтелектуальної та соціальної діяльності сприяють ефективному формуванню особистості. В Україні адаптація таких моделей дозволить підвищити ефективність роботи недільних шкіл і молодіжних об'єднань, а також зміцнити наступність поколінь. Візуалізацію структурної моделі імплементації позитивного польського досвіду в Україні подано на рис. 3.1.

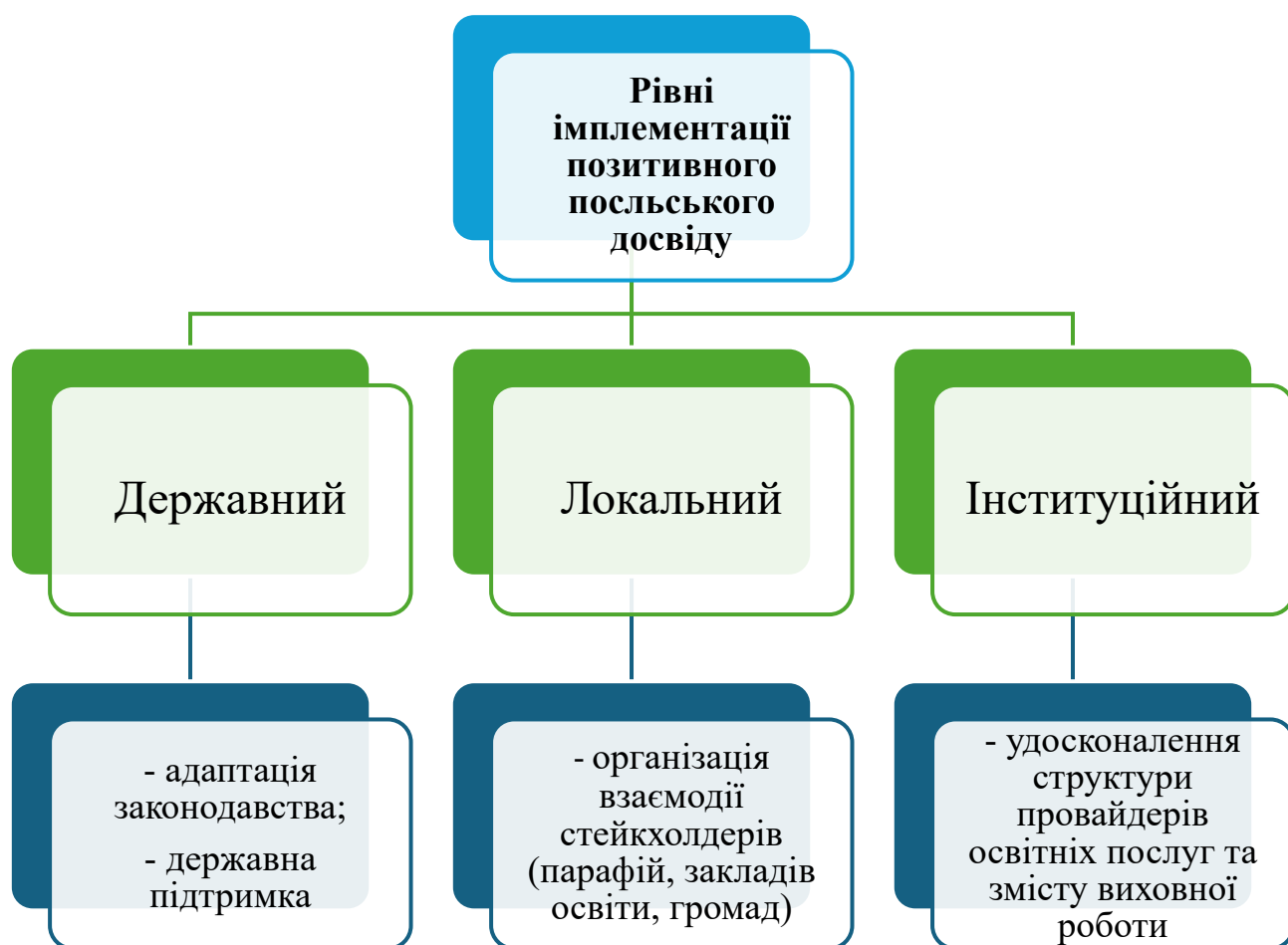

Рис. 3.1. Структурна модель імплементації позитивного польського досвіду в Україні

Відповідно, основними напрямками імплементації позитивного польського досвіду в Україні вбачаємо нормативно-правовий, організаційний, змістово-методичний, професійно-педагогічний та інформаційно-просвітницький.

Відтак, на державному рівні в межах *нормативно-правового напрямку* використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю вимагає передусім удосконалення нормативно-правової бази, що регулює взаємодію держави, церкви та закладів освіти. Польська модель вирізняється чітким законодавчим закріпленням місця та ролі церкви у сфері освіти, адже релігійні громади мають визначені права і обов'язки щодо організації викладання релігії у школах, створення власних закладів освіти, підготовки кадрів та реалізації духовно-моральних програм. Такий підхід дозволяє поєднати принцип світськості держави з визнанням значущості релігійного виховання як чинника формування духовних і громадянських цінностей молоді.

В Україні, натомість, законодавство декларує відокремлення церкви від держави та школи від церкви, що забезпечує свободу совісті, проте не містить чітких механізмів співпраці між релігійними організаціями та закладами освіти. Закони «Про освіту» і «Про свободу совісті та релігійні організації» лише побічно окреслюють можливість участі релігійних спільнот у виховному процесі, без визначення конкретних форм, обов'язків чи відповідальності сторін. У результаті така співпраця має переважно ініціативний характер і залежить від локальних домовленостей між громадами, школами та органами влади.

З огляду на польський досвід, доцільним є розроблення спеціальних підзаконних актів або державних рекомендацій, які б регулювали засади взаємодії церкви та освітніх установ у виховній сфері. Зокрема, варто визначити:

- порядок участі представників релігійних організацій у реалізації програм духовно-морального виховання;
- умови створення та функціонування духовних закладів освіти і закладів позашкільної освіти релігійного спрямування;

- механізми державної підтримки таких ініціатив (через гранти, партнерські програми, пільгові умови ліцензування);
- вимоги до освітніх програм, що поєднують духовно-етичні й загальнокультурні цінності.

Важливо, щоб ці норми не суперечили принципу світськості освіти, але водночас створювали правові умови для конструктивного партнерства між державою та релігійними інституціями у вихованні підростаючого покоління. Таким чином, удосконалення нормативно-правових засад співпраці, за зразком польської моделі, сприятиме легітимізації участі церкви у виховному процесі, підвищенню ефективності духовно-морального виховання та розвитку системи партнерської взаємодії між освітніми й релігійними структурами в Україні.

В *організаційному напрямі* доцільно створити чітку модель взаємодії державних органів, закладів освіти та релігійних спільнот. Польський досвід засвідчує ефективність міжвідомчої координації між Міністерством освіти, релігійними організаціями та органами місцевого самоврядування в реалізації програм духовно-морального виховання. В Україні це може бути реалізовано шляхом запровадження консультативно-дорадчих рад або міжвідомчих платформ співпраці при Міністерстві освіти і науки України, які б розробляли стратегії підтримки духовно-морального й етичного виховання учнівської молоді, затверджували типові програми і сприяли розбудові партнерських ініціатив на місцевому рівні. Також варто забезпечити державну підтримку створення недільних шкіл, катехитичних центрів та молодіжних релігійних об'єднань, які діють у межах чинного законодавства.

У *змістово-методичному напрямі* корисним є впровадження державних стандартів і навчально-методичних рекомендацій для курсів духовно-морального спрямування, розроблених спільно з представниками різних конфесій. Як показує польський досвід, ефективність таких програм залежить від систематизації навчального матеріалу, диференціації за віковими групами, інтеграції духовного змісту з елементами громадянського, естетичного й етичного виховання. Українська система освіти може запозичити підхід до

побудови гнучких навчальних програм, які дозволяють використовувати методи активного навчання, волонтерські та соціальні проєкти, об'єднуючи духовно-моральний компонент із практичним досвідом служіння громаді.

У межах *професійно-педагогічного напрямку* доцільно створити умови для підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників та представників духовенства (представників релігійних організацій), які беруть участь у виховній роботі з молоддю. У Польщі підготовка катехитів, учителів релігії та наставників здійснюється у співпраці духовних семінарій, богословських факультетів і державних освітніх структур. В Україні варто запровадити спільні освітні програми, стажування та курси підвищення кваліфікації для педагогів і капеланів, що сприятиме формуванню високого рівня професійної компетентності, педагогічної етики та міжконфесійної толерантності.

В *інформаційно-просвітницькому напрямі* важливо забезпечити формування позитивного суспільного сприйняття духовно-морального виховання як невід'ємної складової розвитку особистості. На державному рівні це може бути реалізовано через підтримку медіакампаній, освітніх платформ і публічних заходів, спрямованих на популяризацію досвіду релігійних організацій у вихованні учнівської молоді, обмін кращими практиками між регіонами, створення цифрових ресурсів із навчально-методичними матеріалами. Польський досвід демонструє, що поєднання просвітницької діяльності з громадянськими та культурними ініціативами сприяє підвищенню довіри до церкви як партнера у вихованні молодого покоління.

Вважаємо, що системна імплементація позитивних концептуальних ідей польського досвіду на державному рівні має передбачати не лише нормативну підтримку, а й створення інституційних, кадрових і методичних умов для розвитку духовно-морального виховання, що забезпечить гармонійне поєднання релігійних, освітніх і соціальних цінностей у виховному просторі України.

Ключовою ідеєю імплементації позитивного польського досвіду на локальному рівні, як було зазначено нами вище й відображено на рис. 3.1, є

організація взаємодії всіх зацікавлених у процесі виховання учнівської молоді сторін (парафій, закладів освіти, громад). Далі вважаємо за доцільне представити рекомендації, яким чином ця ключова ідея може бути імплементована на національному ґрунті в межах виокремлених нами напрямів.

У нормативно-правовому напрямі доцільним є розроблення місцевих регламентів та рекомендацій, що визначатимуть механізми співпраці між закладами освіти, релігійними громадами та органами місцевого самоврядування у сфері виховної роботи. Польський досвід свідчить, що важливу роль відіграють угоди про партнерство між школами та парафіями, які фіксують спільні напрями діяльності (проведення катехитичних занять, спільних культурно-виховних заходів, духовно-просвітницьких ініціатив). В Україні доцільно впровадити на рівні територіальних громад локальні положення про співпрацю освітніх і релігійних інституцій, що регулюватимуть порядок організації спільних заходів, права й обов'язки сторін, а також гарантії добровільності участі дітей і батьків. Це дозволить створити правові підстави для системної взаємодії, не порушуючи принципу відокремлення церкви від держави.

В організаційному напрямі варто сприяти формуванню сталих партнерських мереж між громадами, закладами освіти та релігійними організаціями. Як засвідчує практика польських парафій, ефективною є діяльність міжінституційних координаційних рад або рад з питань виховання при місцевих управліннях освіти, які забезпечують комунікацію між школами, молодіжними об'єднаннями та духовенством. На цій основі можна запровадити спільні виховні програми для дітей і молоді – духовно-просвітницькі табори, волонтерські акції, паломництва, соціальні ініціативи. Організаційна підтримка таких форм діяльності з боку органів місцевого самоврядування сприятиме їх сталості й суспільному визнанню.

У змістово-методичному напрямі важливо забезпечити узгодженість навчально-виховних програм, що реалізуються на локальному рівні. Польський досвід демонструє ефективність спільної розробки програм і методичних матеріалів педагогами, катехитами та представниками молодіжних організацій.

В українських громадах доцільно створювати методичні осередки або творчі групи, які би могли працювати над адаптацією освітньо-виховного змісту до місцевих потреб. Це може включати підготовку навчальних модулів з духовно-морального виховання, програм для недільних шкіл, сценаріїв інтегрованих уроків, позакласних заходів, а також спільне проведення міжшкільних конкурсів, фестивалів та днів духовності.

У професійно-педагогічному напрямі доцільно розвивати систему локальної підтримки педагогів, які працюють у сфері духовно-морального виховання. Зокрема, органи місцевого самоврядування спільно з релігійними організаціями можуть ініціювати курси підвищення кваліфікації, семінари та тренінги для вчителів, катехитів, керівників гуртків і волонтерів. Польський досвід підтверджує, що обмін практиками, спільні майстер-класи, а також міжрелігійний діалог сприяють професійному зростанню педагогів та формуванню толерантного середовища. У громадах можна запровадити щорічні форуми чи педагогічні студії духовно-морального виховання, що стимулюватимуть міжінституційну взаємодію та розвиток педагогічної культури.

В *інформаційно-просвітницькому* напрямі пріоритетним є створення відкритого простору комунікації між школою, церквою та громадою. Польський досвід доводить, що інформаційна підтримка таких ініціатив суттєво підвищує їх ефективність. На місцевому рівні це може бути реалізовано через творення інформаційно-освітніх платформ, сторінок у соціальних мережах, інформаційних бюлетенів або онлайн-ресурсів, де буде висвітлюватися діяльність молодіжних і релігійних організацій, оголошення про заходи, можливості участі тощо. Варто також проводити дні духовно-моральної культури, молодіжні форуми, круглі столи, які сприятимуть обміну досвідом і поширенню найкращих практик виховної роботи.

Відповідно, на інституційному рівні імплементація позитивних концептуальних ідей польського досвіду виховної роботи релігійних організацій

з учнівською молоддю на національному ґрунті у виокремлених нами напрямках може здійснюватися таким чином.

У межах *нормативно-правового аспекту* на інституційному рівні важливим напрямом імплементації польського досвіду є вдосконалення статутних документів релігійних організацій та закладів, що реалізують виховну діяльність з учнівською молоддю. У Польщі кожна релігійна організація має власний статут, розміщений у відкритому доступі на офіційних інтернет-ресурсах, де чітко визначено напрями виховної роботи, принципи взаємодії з місцевими громадами, школами та соціальними інституціями. Така прозорість забезпечує підзвітність, узгодженість дій і формує довіру громадськості до діяльності цих організацій. Для України доцільним бачиться розроблення єдиних рекомендацій щодо структури статутів релігійних організацій, у яких мають бути чітко прописані положення про освітньо-виховну діяльність, механізми співпраці з освітніми установами, права й обов'язки педагогічних працівників і представників релігійних організацій, залучених до виховної роботи з учнівською молоддю. Окрім того, варто передбачити на нормативному рівні вимогу відкритості таких документів – шляхом їх оприлюднення на офіційних вебсайтах релігійних громад і центрів, що підвищить рівень публічності та довіри суспільства.

В *організаційному напрямі* польський досвід свідчить про ефективність чітко структурованої внутрішньої системи управління виховною роботою в межах релігійних інституцій. У більшості польських церковних структур функціонують окремі департаменти або комісії з питань катехизації, роботи з молоддю, соціального служіння тощо, які відповідають за планування, координацію та моніторинг діяльності на місцевому рівні. В Україні доцільно поширити таку практику, створюючи в межах кожної релігійної інституції спеціальні координаційні підрозділи або відділи духовно-виховної роботи, що здійснювали би планування навчально-виховних програм, організацію таборів, паломництв, курсів духовного розвитку та соціальних проєктів. Такий підхід сприятиме узгодженості діяльності між катехитичними центрами, парафіями,

зкладами освіти та громадськими організаціями, а також забезпечить підвищення ефективності реалізації виховних ініціатив.

У змістово-методичному напрямі важливо звернути увагу на системність підходів до організації виховного процесу, що є характерною для релігійних організацій Польщі. Там кожна інституція має власні методичні рекомендації, навчальні програми та матеріали, які регулярно оновлюються з урахуванням соціальних змін, вікових особливостей учнів і сучасних педагогічних підходів. Для українських релігійних організацій перспективним є створення програмно-методичних центрів при духовних управліннях або єпархіях, які би розробляли, апробували й поширювали навчально-методичні матеріали для недільних шкіл, таборів, гуртків та інших форм виховної роботи. Важливим також є забезпечення взаємоузгодженості між змістом духовного виховання та національними освітніми стандартами – із дотриманням принципів світськості освіти та добровільності участі.

У професійно-педагогічному напрямі позитивним прикладом польського досвіду, що може бути творчо імплементованим в Україні, є системна підготовка і підвищення кваліфікації катехитів, педагогів і волонтерів, які беруть участь у виховній роботі. У Польщі функціонують спеціалізовані катехитичні центри, діють навчальні курси при богословських факультетах, а також організовуються міжрелігійні конференції та педагогічні форуми. В Україні варто розвивати інституційні програми професійного вдосконалення педагогів і представників релігійних організацій, зокрема через партнерство між духовними закладами освіти та інститутами післядипломної педагогічної освіти. Також доцільним є створення реєстру сертифікованих катехитів та педагогів, які мають право здійснювати виховну діяльність у межах релігійних структур, що забезпечить належний рівень професійної підготовки та педагогічної етики.

В інформаційно-просвітницькому напрямі особливу увагу варто приділити питанню відкритості та комунікаційної активності релігійних організацій. Польські інституції демонструють високий рівень інформаційної прозорості: їхні вебсайти містять актуальні дані про структуру, напрями та зміст виховної

роботи, звіти, ресурси для педагогів і батьків. В Україні ж, як показав аналіз, інформація на сайтах релігійних організацій часто є фрагментарною, застарілою або відсутньою. Тому доцільно ініціювати створення інституційних комунікаційних платформ, що забезпечуватимуть регулярне оновлення інформації про виховну діяльність, публікацію звітів, методичних матеріалів, фото- та відеоархівів подій. Такий підхід сприятиме не лише підвищенню рівня відкритості та комунікації, а й формуванню позитивного іміджу релігійних інституцій як активних учасників освітньо-виховного процесу.

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що імплементація позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях України має значний потенціал для вдосконалення національної системи духовно-морального виховання. Польська модель демонструє ефективне поєднання державної підтримки, чіткої нормативно-правової бази, організаційної структурованості та високого рівня професійної підготовки кадрів із відкритістю до суспільства й сучасних освітніх викликів. Для України запозичення цих підходів не означає прямого копіювання, а передбачає творчу адаптацію з урахуванням національних традицій, світського характеру освіти та багатоконфесійного контексту. Комплексна реалізація запропонованих заходів на державному, локальному та інституційному рівнях сприятиме поглибленню взаємодії між духовними й освітніми інституціями, підвищенню якості виховної роботи та формуванню покоління молоді, орієнтованого на духовні цінності, соціальну відповідальність і громадянську активність.

Висновки до розділу 3

У розділу визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України, що дало змогу виокремити ефективні напрями державної, локальної та інституційної взаємодії у сфері духовно-морального виховання.

Комплексний аналіз позитивних польських практик засвідчив, що їхня успішність зумовлена чіткою нормативно-правовою базою, яка визначає місце та роль Церкви в системі освіти, а також функціональними механізмами співпраці між релігійними інституціями, школами, громадами та державними структурами. У Польщі на законодавчому рівні врегульовано питання викладання релігії, діяльності катехитичних центрів, участі Церкви в освітньо-виховних процесах, що забезпечує збалансоване поєднання принципу свободи совісті та підтримки духовного виховання.

Для України важливим завданням є розроблення аналогічних, але адаптованих до національного контексту механізмів, що дозволили би формалізувати участь релігійних організацій у вихованні молоді, не порушуючи конституційного принципу відокремлення Церкви від держави. У цьому контексті на державному рівні перспективним є вдосконалення нормативно-правового поля, створення цільових програм підтримки духовно-морального виховання, запровадження прозорих процедур ліцензування духовних закладів освіти і розроблення методичних рекомендацій для закладів освіти щодо взаємодії з релігійними організаціями. Водночас необхідним є посилення інформаційно-просвітницького напрямку через оновлення офіційних порталів, створення єдиних баз даних про освітньо-виховні ініціативи духовних організацій, а також забезпечення відкритого доступу до статутних документів цих структур.

На локальному рівні позитивний досвід Польщі підтверджує ефективність партнерства між місцевими органами влади, парафіями, школами та громадськими об'єднаннями в реалізації виховних програм. Для України це означає доцільність розроблення регіональних нормативних актів, які би регулювали таку взаємодію, а також створення умов для спільної діяльності у сфері позашкільної освіти, соціального служіння та волонтерства. Змістово-методичний аспект може бути реалізований через розроблення адаптованих навчально-виховних програм, що інтегрують моральні та етичні цінності, а професійно-педагогічний – через підготовку педагогів до роботи в

міжконфесійному середовищі, розвиток компетентностей духовно-морального виховання та формування педагогічної культури співпраці з релігійними організаціями.

На інституційному рівні важливою умовою ефективності виховної роботи є чітка структуризація діяльності релігійних організацій. Польські практики засвідчують доцільність розроблення детальних статутів, які визначають напрями виховної роботи, механізми взаємодії з закладами освіти та громадою. Для України актуальним є підвищення прозорості діяльності релігійних інституцій, оновлення їхніх інформаційних ресурсів, удосконалення організаційних моделей недільних шкіл, таборів, паломницьких центрів та молодіжних рухів за зразком польських.

Доведено, що імплементація польського досвіду у вітчизняну практику має здійснюватися системно через удосконалення нормативно-правового регулювання, розвиток партнерства на місцевому рівні, зміцнення інституційної спроможності та формування інформаційно відкритого середовища. Реалізація цих кроків сприятиме підвищенню ефективності виховної роботи з учнівською молоддю, формуванню гармонійної особистості, орієнтованої на духовні, моральні й громадянські цінності, а також зміцненню ролі релігійних організацій як активних учасників суспільного розвитку України.

Зміст розділу висвітлено в таких публікаціях автора (Шульга, 2018а; 2019б; 2020в; 2020г; Shulha, 2023).

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз теоретичних та організаційно-педагогічних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України дозволив дійти таких висновків.

На основі узагальнення результатів науково-педагогічних досліджень з окресленої проблематики виявлено, що виховна діяльність релігійних організацій розглядається сучасними науковцями як багатогранне соціокультурне явище, тісно інтегроване в систему духовного, культурного й освітнього розвитку суспільства. У науковому дискурсі досліджуваний феномен постає не лише як складова освітнього процесу, а й як важливий механізм формування морально-етичних якостей, соціальної активності та громадянської свідомості молодого покоління. Дослідники підкреслюють, що релігійні організації здійснюють комплексний вплив на становлення особистості через розгалужену мережу освітніх і виховних інституцій, просвітницьку, соціальну, культурну та благодійну діяльність. При цьому особливий акцент науковці роблять на нормативно-правовому, організаційному та фінансово-економічному аспектах їхньої діяльності, що забезпечують стабільність функціонування, ефективність реалізації виховних програм і сталість духовно-морального розвитку учнівської молоді.

У результаті аналізу концептуальних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України з'ясовано, що філософія релігії становить її ключове теоретичне підґрунтя. Саме в межах релігійної епістемології формується розуміння віри як особливої форми пізнання, що поєднує раціональні, моральні та духовні виміри людського буття. Віра в цьому контексті постає не як альтернатива знанню, а як спосіб цілісного осмислення світу, заснований на довірі, любові та внутрішній готовності до добра. Підкреслено, що такі філософські засади безпосередньо впливають на зміст і методику виховної роботи релігійних організацій, орієнтуючи її не лише на інтелектуальний розвиток молоді, а передусім на її духовно-моральне

становлення. Виховання в релігійному середовищі розглядається як процес формування внутрішньої свободи, моральної відповідальності та здатності до самопізнання. Інтеграція раціоналістичних, досвідних і волюнтаристських підходів у філософії релігії забезпечує формування ціннісно-світоглядної основи виховання, де істина постає як практичне втілення любові, служіння і духовного вдосконалення.

У процесі розгляду історичних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України виявлено її глибоку вкоріненість у національну, культурну й духовну традицію обох народів. Визначено, що від найдавніших етапів становлення освіти саме Церква виступала засновницею перших закладів, у яких освітня функція тісно поєднувалася з вихованням моральних чеснот, формуванням християнського світогляду та громадянської свідомості молодого покоління. Упродовж різних історичних періодів релігійні організації залишалися осередками духовного життя, хранителями культури, мови та національної ідентичності. В обох країнах значну роль у розвитку виховних ідей відігравали парафіяльні школи, братства, духовні семінарії, які забезпечували тяглість релігійно-морального виховання навіть у несприятливих умовах. Через систему катехизації, недільні школи та добротинну діяльність Церква підтримувала духовну єдність народу та сприяла формуванню його морального потенціалу. З відновленням незалежності Польщі та України релігійні організації знову активно включилися у виховний процес, відновлюючи викладання релігії в закладах освіти, розбудовуючи мережу катехитичних і недільних шкіл, місій та молодіжних спільнот. У Польщі цей процес мав системний і законодавчо врегульований характер, тоді як в Україні він розвивався поступово – через ініціативи церковних структур, міжвідомчу співпрацю та впровадження експериментальних освітньо-виховних практик.

Порівняльний аналіз нормативних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України засвідчив, що обидві держави прагнуть поєднати принципи світськості освіти зі збереженням ролі духовно-морального виховання. У Польщі викладання релігії закріплено на

законодавчому рівні як елемент державної системи освіти, що забезпечує учням можливість здобувати знання з релігії в межах шкільної програми. При цьому участь у таких заняттях є добровільною, а держава гарантує свободу вибору світоглядних орієнтирів.

В Україні ж, відповідно до чинного законодавства, освіта має світський характер, однак передбачає можливість упровадження предметів духовно-морального спрямування, таких як «Християнська етика» або релігієзнавчі курси, здебільшого на факультативній основі. У сфері позашкільної освіти активно функціонують недільні школи, молодіжні релігійні гуртки, катехитичні центри, що сприяє духовному розвитку молоді. Виявлено, що спільними рисами освітньої політики обох держав є визнання значення духовно-морального виховання, гарантування свободи совісті та забезпечення автономії релігійних організацій. Водночас Польща характеризується глибшою інтеграцією релігії в систему державної освіти, тоді як Україна обрала шлях поступового нормативного вдосконалення та розширення можливостей для співпраці між світськими та духовними інституціями в контексті виховання учнівської молоді.

Зіставлення організаційних структур релігійних організацій досліджуваних країн засвідчило, що в Польщі провідне місце посідає Римо-Католицька Церква, яка має чітко вибудовану ієрархію та значний вплив на суспільне й культурне життя країни. В Україні ж релігійна структура є більш поліцентричною: співіснують кілька православних юрисдикцій, греко-католицька церква, а також численні протестантські громади, що зумовлює більшу різноманітність організаційних моделей і виховних підходів. Централізована система Католицької Церкви в Польщі сприяє узгодженості дій та ефективній реалізації виховних програм, тоді як українські релігійні спільноти функціонують у контексті історичної багатоконфесійності та політичних трансформацій, що впливає на ступінь їхньої інституційної взаємодії з державою. Водночас релігійні організації обох країн активно розвивають виховну діяльність серед учнівської молоді, поєднуючи духовно-моральне, патріотичне, інтелектуальне та соціальне виховання. Зокрема, мережі

парафіяльних структур, катехитичних і недільних шкіл, молодіжних спільнот та скаутських рухів формують основу цілісної системи виховного впливу, спрямованої на розвиток духовності, громадянської свідомості та соціальної відповідальності молоді. Такі ініціативи сприяють утвердженню моральних цінностей, зміцненню національної ідентичності та вихованню активного громадянина, здатного реалізовувати християнські ідеали у щоденному житті.

Виявлено, що форми виховної роботи релігійних організацій у Польщі та Україні вирізняються різноманіттям, гнучкістю й здатністю адаптуватися до потреб сучасної молоді. Найпоширенішими є молодіжні об'єднання, християнські спільноти, катехитичні та недільні школи, які поєднують духовно-моральне, культурне, інтелектуальне й соціальне виховання. Значну роль відіграють літні табори, реколекції, фестивалі, тематичні зустрічі та волонтерські акції, що сприяють формуванню командного духу, моральної стійкості, альтруїзму та активної громадянської позиції. Через соціальні та благодійні ініціативи молодь долучається до конкретних справ милосердя, розвиваючи почуття відповідальності та служіння ближньому.

Визначено можливості використання позитивного польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України, що дало змогу окреслити ефективні напрями державної, локальної та інституційної взаємодії у сфері духовно-морального виховання. Польський досвід засвідчив, що успішність виховної діяльності значною мірою зумовлена наявністю чіткої нормативно-правової бази, яка визначає місце Церкви в освітньому просторі та врегульовує механізми співпраці між релігійними, освітніми й громадськими структурами. Для України на державному рівні перспективним є вдосконалення законодавства щодо участі релігійних організацій у виховних процесах, розроблення державних і регіональних програм підтримки духовно-морального виховання. На локальному рівні доцільним є запровадження партнерських моделей співпраці між громадами, парафіями та освітніми установами, а також розвиток спільних форм позашкільної, соціальної та волонтерської діяльності. На інституційному рівні

важливим є підвищення прозорості діяльності релігійних організацій, удосконалення їхніх статутів і оновлення інформаційних ресурсів. Доведено, що імплементація польського досвіду має здійснюватися системно – через модернізацію правового поля, підтримку регіональних ініціатив, посилення інституційної спроможності та розвиток інформаційно відкритого середовища, що сприятиме підвищенню ефективності виховної роботи з учнівською молоддю, формуванню духовно зрілої особистості та зміцненню суспільної ролі релігійних організацій в Україні.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розширенні географічних меж дослідження цієї проблеми на інші країни Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Академія української молоді. URL: <http://aum.org.ua>

Алексееенко, А.П. (2004). *Природа духовності: монографія.* Х.: Факт.

Антонія (Драй) (2003). Катехізація дітей у недільних школах. *Документи Єпархіальних Соборів 2001-2002* / М. Димид (упоряд.); І. Гаваньо (наук. ред.) Українська греко-католицька церква. Л.: Секретаріат Патріаршого Собору, (сс. 309-313).

Бандровський, О. (2005). Від «еволюції» до «цивілізації» (Вузлові проблеми викладання історії стародавнього світу в середніх школах). *Історія в школах України*, 2, 3-6.

Барматова, І. (2004). Спроба духовного виховання. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 1, 15-16.

Білаш, О. В., Менджул, М. В. (2021). Особливості правосуб'єктності релігійних організацій в Україні: теоретичний та практичний аспект. *Часопис Київського університету права*, 2, 29-34.

Биркович, О. І. (2015). Роль релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства в розбудові української державності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО, Вип. 30. Том 1*, 14-17.

Бондаренко, В. Д. Світська школа і Церква в сучасній Україні: у пошуках співпраці. *Освіта*, 45, 13.

Бондаренко, В. Д. (2003). Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство. *Православні духовні цінності і сучасність: Матер. Міжнар. наук.-прак. конф. Київ, 21 березня 2003 р.* К.: МАУП, (сс. 50-53).

Василій, архімандрит (2004). Церковне виховання як невід'ємна складова освітянського процесу. *Вісник прес-служби УПЦ, Вип. 39*, 44-46.

Васьковський, В. (1998). Духовна освіта в Україні: проблеми й напрямки розвитку. *Людина і світ*, 10, 26-29.

- Вацловська, С. (1995). Педагогіка і релігія: точки зіткнення. *Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України: Матер. Міжнар. наук.-прак. конф.* НАН України, Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Острозьке відділення. Острог, (сс. 35-37).
- Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал*. Полтава: Полтавський вісник.
- Вихрущ, А. В. (1995). Криза педагогічної науки і основи християнства. *Моральна цінність християнства і відродження національної школи. Доповіді науково-практичної конференції*. Київ-Тернопіль, (сс. 22-25).
- Вонсуль, Л. (2003). Проблеми релігійної освіти дітей та шкільної молоді // *Документи Єпархіальних Соборів 2001-2002* / М. Димид (упоряд.); І. Гаваньо (наук. ред.) Українська греко-католицька церква. – Л.: Секретаріат Патріаршого Собору, (сс. 400-406).
- Власовський, І. (1998а). *Нарис історії Української Православної Церкви – Репр. Вид. Нью-Йорк. 1955 р. Т. 1*. Київ.
- Власовський, І. (1998б). *Нарис історії Української Православної Церкви – Репр. Вид. Нью-Йорк. 1957 р. Т. 3*. Київ.
- Власовський, І. (1998в). *Нарис історії Української Православної Церкви – Репр. Вид. Нью-Йорк. 1966 р. Т. 4*. Київ.
- Гавриїл (Кризина), архімандрит (2004). Про взаємодію церкви і держави в галузі освіти. *Вісник прес-служби УПЦ, Вип. 39*, 43-44.
- Ганнусенко, Н., Журба, К., Киричок, В., Павленчик, О. (2003). Християнська культура в освіті, науці й мистецтві. *Шкільний світ*, 41, 8-12.
- Гладкий, С. О. (1997). *Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ ст.* Запоріжжя.
- Грушевський, М. С. (1992). *З історії релігійної думки на Україні*. К.: Освіта.
- Гьофнер, Й. (2002). *Християнське суспільне вчення* / пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. Львівська богословська академія. Інститут релігії та суспільства. Л.: Свічадо.

- Гузинець, О. В. (2020). Історичні традиції духовно-релігійного виховання української молоді. *Педагогічні науки*, 147, 39-45.
- Горват, Т. Ю. (2024). *Фінансове регулювання діяльності релігійних організацій* (дис. ... доктора філософії). Тернопіль.
- Дзеконьскі, С. (2004). Комунікація віри в основних середовищах катехізи. *Сопричастя*, 2, 62-84.
- Дмитренко, Л. (2004). Духовна освіта: проблеми змісту, форм і структури. *Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 14, 71-81.
- Доповідь Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному Соборі 15 липня 2004 року (2004). *Інформаційний бюлетень УПЦ КП*, 7, 9-15.
- Дорошенко, Д. (1940). *Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу*. Берлін.
- Дядюсь, Л., Оксентюк, Ж. (1999). Недільна школа. *Волинь християнська*, 3, 60-62.
- Євтух, М.Б., Тхоржевська, Т.Д. (1999). Проблеми виховання молоді в світлі християнського вчення. *Вісник православної педагогіки*, 1, 54-59.
- Жаловага, А.С. (2002). Антропологічні аспекти сучасного протестантського проповідування (наслідки контент-аналізу). *Українське релігієзнавство*, 22, 31-45.
- Жуковський, В. (2001). Викладання предмету «Християнська етика» у загальноосвітніх школах Рівненщини. *Християнська етика і педагогіка: статті та уроки*. Острог, (сс. 8-14).
- Закович, М. М. (2003). Релігійна освіта в Україні та особливості її розвитку. *Релігійна свобода. Наук. щорічник*. Київ, (сс. 107-203).
- Закович, М.М. (2004). Релігійна освіта у соціальних концепціях християнських церков України. *Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 14, 81-94.
- Закон України «Про вищу освіту» (2014). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 37-38, ст. 2004.

- Закон України «Про освіту» (2017). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 38-39, ст. 380.
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991). *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 25, ст. 283.
- Здіорук, С. І. (2006). Діалог християнських і мусульманських віросповідань у реалізації суспільного потенціалу. *Християнсько-мусульманський діалог в контексті євроатлантичних прагнень України: Збірник наук. матеріалів*. К.: Світ знань, (сс. 14-20).
- Здіорук, С.І. (2000). Проблеми національної Церкви і національної релігії в українському суспільстві. *Стратегічна панорама*, 2, 159-166.
- Здіорук, С.І. (2005). *Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття*. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: Знання України.
- Інститут лідерства та управління Українського католицького університету.*
URL: <https://ilm.in.ua>
- Історія Церкви (1999). *BEE Intrnational*. Луцьк: Християнське життя.
- Кальниш, Ю. (2001). Духовні школи в Україні: загальний огляд. *Людина і світ*, 4, 32-37.
- Кислий, А.О. (2007). Духовно-релігійна складова у змісті шкільної освіти в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XIII*. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», (сс. 138-147).
- Кияк, С. (2003). Проблеми євангелізації та душпастирювання у вищих навчальних закладах в Україні. *Світло*, 4, 151-153.
- Колодний, А. (1997). *Історія релігії в Україні: У 10 т. Т. 2: Українське православ'я*.
- Колодний, А., Лобовик, Б. (ред.) (1996). *Релігієзнавчий словник*. К.: Четверта хвиля.
- Колодний, А. (1999). Релігієзнавство і теологія. *Українське релігієзнавство*, 10, 3-14.

- Колодний, А., Филипович, Л. (2002). Українське релігієзнавство в контексті світової релігієзнавчої думки. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 4, 8-15.
- Колодний, А., Филипович, Л. (2010). *Релігія – Світ – Україна: колективна монографія* (Vol. 1). Київ: Українська асоціація релігієзнавців.
- Комісія у справах мирян УГКЦ. *Мирянські спільноти*. URL: <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-spilnoti.html>
- Крак, О. (1997). Василіанський ліцей у Бучачі. *Місіонар*, 5, 19-24.
- Крак, О. (1997). Василіанський монастир у Перемишлі. *Місіонар*, 10, 24-27.
- Кремень, В. (ред.) (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ: Педагогічна думка.
- Кремень, В. (2005). *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати*. К.: Грамота.
- Кремень, В. (2004). Розвитку духовності немає альтернативи. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 1, 4-6.
- Кривецький, В. (2002). Місія церкви у вихованні людини. *Церква і соціальні проблеми: доповіді та документи: Єпархіальний Собор Стрийської єпархії УГКЦ, 17-20 лютого 2002, Стрий-Моришин*. Л.: Монастир Свято-Іванівська Лавра: Вид. від. «Свічадо», (сс. 92-97).
- Леньов, А. (2025). Роль соціально значущої діяльності релігійних організацій у розвитку громадянського суспільства в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки, Вип. 1 (97)*, 39-51.
- Лисенко, О. Є. (1999). *Церковне життя в Україні 1943 – 1946*. Київ, НАН України Інститут історії України.
- Любашенко, В. (1996). *Історія протестантизму в Україні*. Київ.
- Любашенко, В. (2001а). Протестантизм в Україні: пошуки нових пріоритетів. *Людина і світ*, 4, 37-40.
- Любашенко, В. (2001б). Що таке ЄААА? *Людина і світ*, 5, 41-45.

- Любченко, В. (1998). Принципи християнської моралі в контексті виховання молодого покоління. *Християнство і культура*, (сс. 81-82).
- Мартинчук, І. (2024). Соціально-гуманітарна діяльність церков та релігійних організацій в умовах російсько-української війни. *Донецький історичний часопис*, 1(1), 91-102.
- Мартишин, Д. (2005). Християнська мораль у досвіді церковного життя *Вісник прес-служби УПЦ*, 45, 60-61.
- Марусин, М. (1964). *Погляд на виховання кандидатів духовного стану на Україні*. Рим.
- Мельничук, О.П. (2016). *Теоретико-правовий аналіз діяльності релігійних організацій в демократичній державі* (автореф. дис. ... канд. юрид. наук). Київ.
- Надтока, Г.М. (1998). *Православна церква в Україні 1900 – 1917 років: соціально-релігійний аспект*. К.: Знання.
- Огієнко, І. (1991). *Українська культура і наша церква: Ідеологія Української православної церкви*. Життєпис. Вінніпег: Т-во «Волинь».
- Огієнко, І. (1982). *Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: в 2 т.* / С. Ярмусь – ред. Вінніпег: Видання консисторії УПЦ в Канаді.
- Огірко, О.В. (1996). Молодь і християнське виховання. а12-14.
- Панасенко, О. (2012). Основні тенденції розвитку релігійної освіти в Україні (на прикладі православ'я). *Філософія освіти*, 1-2, 273-305.
- Павлов, Ю.О. (2012). Досвід релігійних організацій країн Євросоюзу на прикладі Польщі у профілактиці СНІД, наркоманії та алкоголізму. *Порівняльна професійна педагогіка*, 2 (4), 51-58.
- Палінчак, М. М. (2012). Взаємини держави і церкви: польський досвід. Освіта регіону. *Політологія. Психологія. Комунікації: український наук. журнал*, 2, 84-88.

- Палінчак, М. М., Галда, П. П., Лешанич, М. М. (2015). *Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посібник для студентів*. Ужгород: Поліграф-центр «Ліра».
- Палінчак, М. М., Андріїв, О. Б. (2023). Особливості інституційної мережі релігійних організацій у Польщі та релігійний портрет поляків. *Регіональні дослідження*, 33, 150-154. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/33/22.pdf>
- Панько, О. (2022). Особливості соціальної роботи релігійних організацій: соціально-філософський аналіз. *Epistemological Studies in Philosophy Social and Political Sciences*, 5, 65-75.
- Парафія «Введення в храм Пресвятої Богородиці». Парафіяльна школа. URL: <https://cerkva.kiev.ua/shkola.html>
- Пашук, А. (2003). *Українська церква і незалежність України*. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
- Пащенко, В.О. (2001). *Православ'я в новітній історії України*. Ч. 2. Полтава.
- Петрин, О. В. (2002). *Форми позашкільної роботи з основ християнської етики. Церква і соціальні проблеми. Доповіді та документи: Єпархіальний Собор Стрийської єпархії УГКЦ, 17-20 лютого 2002, Стрий-Моришин*. Л.: Монастир Свято-Іванівська Лавра: Вид. від. «Свічадо», (сс. 128-133).
- Пласт. Про пласт. URL: <https://www.plast.org.ua/about-purpose/>
- Польська православна церква (n.d.). *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0
- Радченко, А. Ю. (2015). *Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства* (дис. ... канд. юрид. наук). Харків.
- Релігійна освіта в Україні (перша пол. XX ст.)*. Зб. наук. праць (1997). Полтава.

- Релігія в Україні (n.d.). *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%
- Решетніков, Ю. (2012). Викладання предметів духовно-морального спрямування у державній школі: український та закордонний досвід. *Демократичне врядування*, 9.
- Рожко, В.Є. (2002). *Духовні православні освітні заклади Волині X – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис*. Луцьк: Медіа.
- Рощина, Л. О. (2003а). Модель православної духовної освіти України: історичні традиції і сучасність. *Наука. Релігія. Суспільство*, 4, 298-306.
- Рощина, Л. О. (2005). *Православна духовна освіта в Україні (1991 – 2001 рр.)* (автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01). Харків.
- Рощина, Л.О. (2003б). Становлення й розвиток Київської духовної академії і семінарії Української православної церкви. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 30-37.
- Рязанова, Л. С. (2004). *Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст*. НАН України. Інститут соціології. К.: Біла криниця.
- Савченко, О. (2004). Духовність і зміст шкільної освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії*, 1, 6-8.
- Сергійко, В. Ф. (2003). *Соціально-етичне вчення християнства: тенденції розвитку, конфесійні особливості* (автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11). Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ.
- Соб'ят, Г. (2004). Впровадження православних духовних цінностей в структуру державної освіти. *Православний вісник*, 1, 46-54.
- Степаненко, Г.В. (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – поч. XX)* (дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01). НАН України Інститут історії України. Київ.
- Сухомлинська, О. (2003). Формування духовності на основі християнських моральних цінностей. *Директор школи*, 1, 4-6.

- Тхоржевська, Т. Д. (2005). *Православне виховання в історії педагогіки України: монографія*. К.: О.О. Купріянова.
- У Варшаві вперше за 100 років збудували православну церкву – РІСУ (2020.). *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/u-varshavi-vpershe-za-100-rokiv-zbuduvali-pravoslavnu-cerkvu_n112084
- Українська молодь – Христові. URL: <http://umh.org.ua>
- Українська молодь – Христові. Християнський військовий вишкільний табір «Захисник» (2025). URL: <http://umh.org.ua/2025/08/25/khrystyianskyy-viyskovyy-vyshkilnyy-tabir-zakhysnyk-2025/>
- Филипович, Л. (1998). Українське релігієзнавство: перші кроки становлення. *Людина і світ*, 9, 6-8.
- Християнська церква «Перемога». Дитяче служіння «Планета дітей». URL: <https://victorychurch.org.ua/ministry/planeta-d>
- Церква «Філадельфія». Недільна школа. URL: <https://philad.org/project/nedilna-shkola/>
- Чорнописька, В.З. (2020). Діяльність релігійних організацій в установах пенітенціарної системи України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО, Вип. 62*, 250-256.
- Шептицька, М. (2023). Активізм релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*, 2(38), 131-136.
- Шопіна, І.М. (2024). Адміністративно-правові аспекти діяльності релігійних організацій України в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 4, 467-471.
- Шульга, Ю. С. (2018а). Взаємодія церкви та духовних закладів освіти з суспільством і державою у розвитку духовної освіти дітей та учнівської молоді України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(75), 95-105. DOI 10.24139/2312-5993/2018.01/095-105. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/12.pdf>

- Шульга, Ю. С. (2017). Генеза недільних шкіл в Українських землях Російської імперії. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформ*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Коломия, 30 листопада 2017 року – Івано-Франківськ: Вид-во «НАІР», (сс. 157-160).
- Шульга, Ю. (2018б). Духовно-моральне виховання підростаючого покоління: історія і сучасність. *Освітні інновації: філософія, історія, педагогіка: збірник наукових статей*. Суми: Вид-во ФОП Цьома С.П., (сс. 350-353).
- Шульга, Ю. С. (2019а). Духовне виховання підростаючого покоління в недільних закладах освіти України. *Духовність як складова Української державності: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 9-10 квітня 2019 року*. ХНУБА, (сс. 216-218).
- Шульга, Ю. С. (2020г). Європейський досвід інноваційного розвитку релігійної освіти. *Інноваційний розвиток вищої школи: глобальний, європейський та національний вимір змін*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 квітня 2020 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, Том 1, (сс. 56-58).
- Шульга, Ю.С. (2020а). Законодавча база духовної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка, № 21, Том 1*, 86-91. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-18> URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_1/20.pdf
- Шульга, Ю. С. (2019б). Значення сімейних духовно-моральних цінностей у сучасному вихованні. *Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2019 р. Переяслав-Хмельницький*, (сс.423-425. <https://drive.google.com/file/d/1rMc5bGfRvbrZgH5UxRePJwGVPmj2m6ht/view?pli=1>

- Шульга, Ю. С. (2019в). Особливості професійного розвитку викладачів недільних шкіл на території Північно-Східної України. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 16-17 квітня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 151-152).
- Шульга, Ю. С. (2019г). Organizational provision of teaching as a means of development of spiritual potential of younger generation in Sunday schools. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 29-30 жовтня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 110-112).
- Шульга, Ю. С. (2020в). Учитель недільної школи: виклики XXI століття. *Технології професійної підготовки майбутнього вчителя*: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки А.С. Макаренка: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 12-13 березня 2020 року. Полтава: ФОП Гаража М.Ф., (сс. 208-210).
- Шульга, Ю. С. (2020б). Формування професійної компетентності вчителя недільної школи. *Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та психології*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 7-8 лютого 2020 року. Запоріжжя: Класичний приватний університет, Ч. I, (сс. 100-102).
- Шульга, О. В., Шульга, Ю. С. (2019). Напрями виховної роботи з обдарованою учнівською молоддю в недільних школах. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції місто Чорноморськ Одеської області, 1-8 липня 2019 року. м. Київ: Вид-во Інституту обдарованої дитини НАПН України, (сс. 369-371).
- Яка справжня вага соціального служіння Церкви: релігія в Україні (n.d.). *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: <http://old.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/interview/article;32773/>

- Яроцький, П. Л. (2010). Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму. *Українське релігієзнавство*, (56), 89-104.
- Яцишин, У. (2009). Внесок української греко-католицької церкви у виховання патріотичного світогляду галицької молоді. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 21, 185-188.
- Abraham, W. J., Aquino, F. D. (eds.) (2017). *The Oxford Handbook of the Epistemology of Theology*. Oxford: Oxford University Press.
- Armstrong, K. (2009). *The Case for God*. New York: Anchor Books.
- Audi, R. (ed.) (2015). Religious epistemology. In *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, third edition, Cambridge: Cambridge University Press, p. 925.
- Cain, C. C. (2015). Cosmic Origins and Genesis: A Religious Response. In Clifford Chalmers Cain (ed.), *Re-Vision: A New Look at the Relationship between Science and Religion*, (pp. 35-44). Lanham, MD: University Press of America.
- Collins, J. (1967). *The Emergence of Philosophy of Religion*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Convention against Discrimination in Education* (1960). General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education>
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (1950). URL: https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf
- Ciecieląg, P., Haponiuk, M. (Eds.) (2013). *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Chrześcijańska Fundacja Radość. Obozy dla dzieci*. URL: <https://www.fundacja-radosc.pl/dzialalnosc/obozy-dla-dzieci-i-mlodziezy>

- Chrześcijańska Nauka*. URL: <https://www.christianscience.com/pl/czym-jest-chrzescijanska-nauka/zasady-wiary-i-nauczanie>
- Convention on the Rights of the Child* (1989). United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- Czekalski, R. (2010). Rys historyczny lekcji religii katolickiej w Polsce. *Studia Katechetyczne*, 7, 99-125.
- Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief* (1991). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intolerance-and-discrimination>
- Doppke, J. (1998). *Katechizacja w Polsce 1945-1990*. Pelplin.
- Federacja Skautingu Europejskiego Międzynarodowy Związek Przewodniczek I Skautów Europy*. URL: <https://uigse-fse.org/pl/witamy/>
- International Covenant on Civil and Political Rights* (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
- Katedra Metropolitalna P.W. Św. Marii Magdaleny*. URL: <https://katedra.org.pl>
- Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży*. URL: <https://ksm.org.pl/#ONAS>
- Konopka, H. (1997). *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*. Białystok.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.* (1993). URL: <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2018/09/Konkordat.pdf>
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1997). URL: <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2018/09/Konstytucja.pdf>
- Kościoły i związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (n.d.). *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji*. URL: <http://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2011/12/e-rejestr.pdf>

- Lund, D. H. (2005). *The Conscious Self: The Immaterial Center of Subjective States*. Amherst, NY: Humanity Books.
- MacSwain, R. (2013). *Solved by Sacrifice: Austin Farrer, Fideism, and the Evidence of Faith* (Studies in Philosophical Theology, 51). Leuven: Peeters.
- McKim, R. (2018). Why Religious Pluralism is Not Evil and is in Some Respects Quite Good. In J. Gellman (ed.), *The History of Evil from the Mid-Twentieth Century to Today*, (The History of Evil, 6). London: Routledge.
- Michel, P. (1995). *Kościół katolicki a totalitaryzm*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Moser, P. K. (2017). *The God Relationship: The Ethics for Inquiry about the Divine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murawski, R. (2000). Stuletni bilans polskiej katechezy. *Katecheta*, nr 1, 4.
- NASIM – National Academy of Sciences and Institute of Medicine (2008). *Science, Evolution, and Creationism*. Washington, DC: National Academies Press.
- Obwieszczenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (2020). URL: <https://wnk.diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2022/03/Rozporzadzenie-MEN.pdf>
- Parafia Ewangelicko-Augsburska Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie. URL: <https://pulawska.luteranie.pl/zgromadzenie-parafialne/>
- Pęcherski, M., Świątek, M. (1984). Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977. W J. Miąso (red.), *Historia wychowania wiek XX, t. 1*, Warszawa, (ss. 37-47).
- Pinker, S. (2013). Science Is Not Your Enemy. *The New Republic*, August 7. URL: <https://newrepublic.com/article/114127/science-not-enemy-humanities>
- Phillips, D.Z. (1966). *The Concept of Prayer*. New York: Schocken Books.
- Phillips, D.Z. (1976). *Religion Without Explanation*. Oxford: Blackwell.
- Plantinga, A., Bergmann, M. (2016). Religion and Epistemology. In Tim Crane (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.

- Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (n.d.). *Jubileusz 100-lecia samodzielności Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*. URL: <https://www.orthodox.pl/jubileusz-100-lecia-samodzielności-polskiego-autokefalicznego-kosciola-prawoslawnego/>
- Popkin, R. H. (1999). *The Pimlico History of Philosophy*. London: Pimlico.
- Rynkowski, M. (2002). Church and State in Poland in 2000 and in 2001. *European Journal for Church-State Research*, 9, 279-290.
- Sekty albo nowe ruchy religijne. Wyzwanie duszpasterskie (1986). *L'Osservatore Romano*, 5(79), 3-6. URL: <https://religie.wiara.pl/doc/471830.Sekty-albo-nowe-ruchy-religijne-Wyzwanie-duszpasterskie>
- Shulha, Yu. (2020). Genesis of spiritual education in Ukraine: Historical background. In *Topical Issues of History of Education and Comparative Education: collective monograph*. Lviv-Turon: Liha-Pres, (pp. 151-169).
- Shulha, Yu. (2023). Involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (124), 398-410. DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/398-410 URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Шульга.pdf>
- Shulha, Yu. (2025). Structure of religious organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (144), 190-203. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2025.04/190-203> URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/шульга.pdf>
- Shulha, Y. S. (2018). Spiritual education of growing generation in the out-of-school education institutions of modern Ukraine. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), Issue: 164, 2018 Maj. 55-57. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-13> URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Spiritual-education-of-growing-generation-in-the-out-of-school-education-institutions-of-modern-Ukraine-Yu.-S.-Shulha.pdf>

- Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży* (2019). URL: <https://ksm.org.pl/wp-content/uploads/2024/11/Statut-KSM-2019.pdf>
- Szkoła Niedzielną*. URL: <https://ursynow.schpulawska.pl/szkola-niedzielną/>
- Szkoły parafialne w średniowiecznej Polsce* (2025). URL: <https://www.koronamk.pl/szkoły-parafialne-w-sredniowiecznej-polsce>
- Taliaferro, C. (2005). *Evidence and Faith: Philosophy of Religion Since the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taliaferro, C., Harrison, V. S., Goetz, S. (2012). *The Routledge Companion to Theism*. London: Routledge.
- Taliaferro, C., Marty, E. J. (eds.) (2018). *A Dictionary of Philosophy of Religion*. New York: Continuum.
- Teen Ranch Polska. Obozy z wartościami chrześcijańskimi dla dzieci i młodzieży*. URL: <https://www.teenranch.com.pl/obozы/>
- Universal Declaration of Human Rights* (1948). Unite Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Ward, K. (2017). *The Christian Idea of God: A Philosophical Foundation for Faith*. Cambridge: Cambridge University Press.
- World of Life. Obozy dla młodzieży i dzieci*. URL: <https://www.wolpolska.org/obozы>
- Wykaz kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie odrębnych ustaw (n.d.). *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji*. URL: http://mac.gov.pl/files/wykaz_kosciolow_ustawowych.pdf
- Związek Harcerstwa Polskiego*. URL: https://zhp-pl.translate.goog/aktualnosci/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=rq

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідки про впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

вул. Роменська, 87 м. Суми 40002, Україна, тел. (0542) 68-59-02, факс 22-15-17

E-Mail: rector@sspu.edu.ua www.sspu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02125510

23.09.2025 № 2093

На №

від

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження аспірантки

Шульги Юлії Сергіївни

**на тему «Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних
організаціях Польщі та України»**

на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Упровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки Шульги Юлії Сергіївни на тему «Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України» здійснювалося в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка протягом 2022-2025 рр.

Апробація відбувалася шляхом ознайомлення професорсько-викладацького складу, студентів, магістрантів, аспірантів та докторантів кафедри педагогіки з теоретичними положеннями та висновками наукового дослідження Шульги Ю. С.

Під час викладання дисциплін історико-педагогічного та порівняльно-педагогічного спрямування, таких як «Педагогіка», «Теорія та методика позашкільної освіти в Україні та за кордоном», «Порівняльна педагогіка вищої школи та позашкілля», «Актуальні питання інноваційного розвитку освіти» тощо викладачі кафедри педагогіки використовували відповідні матеріали. Студенти та магістранти залучали ці матеріали для підготовки мультимедійних презентацій і виступів.

Протягом навчання в аспірантурі Юлія Сергіївна активно брала участь у всеукраїнських наукових семінарах та міжнародних конференціях, організованих кафедрою педагогіки та університетом у 2022–2025 рр., що підтверджено програмами та матеріалами цих заходів.

На засіданні кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 2 від 18 вересня 2025 р.) відзначено доцільність, своєчасність, значущість дисертації Шульги Ю. С. «Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України» для розвитку української освіти.

Перший проректор

Ганна ЗАЙЧІНА

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА**

вул. М. Берлинського, 9, Київ, 04060

телефон / факс +380 44 468-33-92

e-mail: ipood2008@ukr.net / web-сайт: <http://ipood.com.ua/>

код ЄДРПОУ 21593122

08.10.2025 № 01-08/321 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Шульги Юлії Сергіївни
на тему «Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних
організаціях Польщі та України»

У 2023 – 2025 навчальних роках в освітньому процесі підготовки майбутніх докторів філософії за освітньо-науковою програмою підготовки у галузі 01 Освіта / педагогіка Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України було впроваджено основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження Шульги Юлії Сергіївни.

На різних етапах освітнього процесу викладачі та здобувачі освіти третього (освітньо-наукового) рівня послуговувалися практичними рекомендаціями, сформульованими в дисертаційній праці Ю.С. Шульги. Зокрема, результати порівняльного аналізу організаційно-педагогічних засад виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України використовувалися під час викладання дисципліни «Теорія і практика педагогічної освіти».

Пропозиції щодо використання педагогічно цінних ідей польського досвіду виховної роботи з учнівською молоддю в релігійних та освітніх організаціях України стали предметом обговорення на засіданнях відділу та науково-практичних конференціях і методичних семінарах.

Упровадження результатів дисертаційної роботи Ю.С. Шульги «Виховна робота з учнівською молоддю в релігійних організаціях Польщі та України» підтвердило актуальність, наукову новизну та практичну значущість проведеного дослідження.

Довідка обговорена та затверджена на засіданні випускового відділу Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол №3 від 08.10.2025 р.).

- Заступник директора з науково-експериментальної роботи
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України, доктор педагогічних наук,
професор, член-кореспондент
НАПН України

Галина СОТСЬКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВІННИЧЕНКА

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел. (0522) 32-08-89, факс (0522) 24-85-44
E-mail: mails@cuspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125415

27 жовтня 2025 р. № *56-к*

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Шульги Юлії Сергіївни на тему «Виховна робота з учнівською молоддю в
релігійних організаціях Польщі та України»
на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

У 2024-2025 рр. у межах навчальної і науково-дослідницької діяльності кафедри освітніх наук Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Вінниченка було розглянуто і впроваджено найістотніші теоретичні та практичні здобутки наукового дослідження Шульги Юлії Сергіївни. Апробація відбувалася через ознайомлення професорсько-викладацького складу кафедри і здобувачів із теоретичними положеннями, висновками та рекомендаціями, які в коректний спосіб були подані в науковому дослідженні Шульги Ю.С.

У процесі викладання таких навчальних дисциплін, як: «Теорія і методика позашкільної освіти», «Позашкільна освіта за кордоном», «Інноваційні педагогічні технології в позашкільній освіті» та «Виховна система закладу позашкільної освіти», викладачі кафедри мали можливість використовувати положення роботи Шульги Ю.С. у ході лекційних і практичних занять. Разом із тим здобувачі вищої педагогічної освіти використовували ці матеріали для презентацій та виступів.

У такий спосіб ключові положення й узагальнені висновки дослідження маємо визнати такими, що необхідним чином впливають на здатність майбутніх фахівців до наукових досліджень та інноваційної діяльності в галузі освітніх наук.

Подані результати наукової роботи Шульги Ю.С. засвідчили суспільну актуальність, наукову новизну й практичну значущість дослідження. Перебіг упровадження означених результатів було обговорено та схвалено на засіданні кафедри освітніх наук Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Вінниченка (протокол № 5 від 16 жовтня 2025 р.).

В.о. проректора з наукової роботи

Марія ФОКА

Додаток Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

**Наукові праці,
у яких опубліковані основні наукові результати дисертації**

Розділ у колективній монографії

1. Shulha, Yu. (2020). Genesis of spiritual education in Ukraine: Historical background. In *Topical Issues of History of Education and Comparative Education: collective monograph*. Lviv-Turon: Liha-Pres, (pp. 151-169).

Публікації в наукових фахових виданнях України

2. Шульга, Ю. С. (2018а). Взаємодія церкви та духовних закладів освіти з суспільством і державою у розвитку духовної освіти дітей та учнівської молоді України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(75), 95-105. DOI 10.24139/2312-5993/2018.01/095-105. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/12.pdf>

3. Шульга, Ю.С. (2020а). Законодавча база духовної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*, № 21, Том 1, 86-91. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-18> URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_1/20.pdf

4. Shulha, Yu. (2023). Involvement of student youth in the activity of religious volunteer organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (124), 398-410. DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/398-410 URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/Шульга.pdf>

5. Shulha, Yu. (2025). Structure of religious organizations in Poland and Ukraine. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4 (144), 190-203. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2025.04/190-203> URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/шульга.pdf>

Публікації в закордонних журналах

6. Shulha, Y. S. (2018). Spiritual education of growing generation in the out-of-school education institutions of modern Ukraine. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (68), Issue: 164, 2018 Maj.

55-57. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-164VI68-13> URL:
<https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Spiritual-education-of-growing-generation-in-the-out-of-school-education-institutions-of-modern-Ukraine-Yu.-S.-Shulha.pdf>

Праці апробаційного характеру

7. Шульга, Ю. С. (2017). Генеза недільних шкіл в Українських землях Російської імперії. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформ*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Коломия, 30 листопада 2017 року – Івано-Франківськ: Вид-во «НАІР», (сс. 157-160).

8. Шульга, Ю. (2018б). Духовно-моральне виховання підростаючого покоління: історія і сучасність. *Освітні інновації: філософія, історія, педагогіка: збірник наукових статей*. Суми: Вид-во ФОП Цьома С.П., (сс. 350-353).

9. Шульга, Ю. С. (2019а). Духовне виховання підростаючого покоління в недільних закладах освіти України. *Духовність як складова Української державності*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 9-10 квітня 2019 року. ХНУБА, (сс. 216-218).

10. Шульга, Ю. С. (2019б). Значення сімейних духовно-моральних цінностей у сучасному вихованні. *Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Переяслав-Хмельницький, 31 січня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, (сс.423-425.

<https://drive.google.com/file/d/1rMc5bGfRvbrZgH5UxRePJwGVPmj2m6ht/view?pli=1>

11. Шульга, Ю. С. (2019в). Особливості професійного розвитку викладачів недільних шкіл на території Північно-Східної України. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 16-17 квітня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 151-152).

12. Шульга, О. В., Шульга, Ю. С. (2019). Напрями виховної роботи з обдарованою учнівською молоддю в недільних школах. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції місто Чорноморськ Одеської області, 1-8 липня 2019 року. м. Київ: Вид-во Інституту обдарованої дитини НАПН України, (сс. 369-371).

13. Шульга, Ю. С. (2019г). Organizational provision of teaching as a means of development of spiritual potential of younger generation in Sunday schools. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 29-30 жовтня 2019 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, Том 1, (сс. 110-112).

14. Шульга, Ю. С. (2020б). Формування професійної компетентності вчителя недільної школи. *Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та психології*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 7-8 лютого 2020 року. Запоріжжя: Класичний приватний університет, Ч. I, (сс. 100-102).

15. Шульга, Ю. С. (2020в). Учитель недільної школи: виклики XXI століття. *Технології професійної підготовки майбутнього вчителя*: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки А.С. Макаренка: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 12-13 березня 2020 року. Полтава: ФОП Гаража М.Ф., (сс. 208-210).

16. Шульга, Ю. С. (2020г). Європейський досвід інноваційного розвитку релігійної освіти. *Інноваційний розвиток вищої школи: глобальний, європейський та національний вимір змін*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 23-24 квітня 2020 року. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, Том 1, (сс. 56-58).

Додаток В
Інформація про участь здобувача в
усеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях:

1. «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» (Суми, 2018) – очна.
2. «Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи» (Івано-Франківськ, 2017) – дистанційна.
3. «Духовність як складова Української державності» (Харків, 2019) – дистанційна.
4. «Інноваційні дослідження у галузі педагогіки та психології» (Запоріжжя, 2020) – дистанційна.
5. «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2019; 2020; 2023; 2024) – очна, дистанційна.
6. «Міжнародні відносини: історія, теорія та практика» (Суми, 2017) – очна.
7. «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2019; 2021; 2022; 2023; 2024) – очна, дистанційна.
8. «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Чорноморськ, 2019) – дистанційна.
9. «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2018) – очна.
10. «Pedagogy and Psychology in an Era of Increasing Flow of Information – 2018» (Будапешт, 2018) – дистанційна.
11. «Тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2019) – дистанційна.
12. «Технології професійної підготовки майбутнього вчителя: сучасні моделі і компетентнісний дискурс педагогіки А.С. Макаренка» (Полтава, 2019) – дистанційна.